

Exeg.⁴

832

t

2. C. H. 7. 1. C. 48.

Exeg. 832^t

Stark

Ex bibliotheca
Steph. Ouatremeri.

ἐνδυναμμένον ἐν κυρίῳ,
καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ

HENR. BENED. STARKI

**NOTAE
SELECTAE**

CRITICAE PHILOLOGICAE EXEGETICAE
IN

EPIST. S. PAVLI AD EBRAEOS

*Consultis etiam optimis quibusque interpretibus,
et dextre examinatis iuxta regulam*

Apostolicam

Πάντα δοκιμάζετε τὸ καλὸν κατέχετε.

ACCEDIT

APPENDIX NOTARUM IN LOCA SELECTA

EPISTOLAE AD ROMANOS.

Nempe cap. I, 4. III, 25. 26. V, 16. 18. VI, 4. VIII, 3. XI, 15. 16.

et totius cap. difficilioris IX,

item

in Luc. VI, 1. de Sabbatho Δευτεροπρώτῳ

cum duobus Indicibus.

LIPSI AE

Impensis JOHANNIS HEREBORDI KLOSI, Bibliopol. Lipsiensis.

Anno O. R. clō Icccx.

GRATIOSISSIMO. AC. CLEMENTISSIMO.

DEO PATRI

IN IESU CHRISTO.

EVERGETAE. ET. PATRONO. MEO. VERE. VNICO.
TER. OPTIMO. MAXIMO. INTEGERRIMO. FIDELISSIMO.

QVI.

A. PRIMORDIIS. VITAE. DENATVM. AD. VITAM. VERAM. RENATVM.
PATERNA. CVRA. FOVIT. REXIT. TEXTIT.
PECCATIS. AVERSVM. NON. AVERSATVS. EST.
POENITENTIAM. HAVD. POENITENDAM. EXCITANS. ET. ACCEPTANS.

QVI

PRO. PROVIDA. SAPIENTIA. STVDIA. MEA. PRAETER. SPEM. DISPOSVIT. ET INCLINAVIT.
IN. MAIOREM. SVI. GLORIAM. ET. ANIMAE. MEAE. OBLECTAMENTVM.

QVI.

PER. VARIOS. CASVS. PER. TOT. DISCRIMINA. RERVVM.
TENTATVM. ANIMAVIT. AMAVIT. ROBORAVIT.
OCVLO. SVO. MIRE. VIAS. PRAELVXIT. DVXIT. REDVXIT.

QVIN.

HEIC. ALMAE. LIPSIAE. OPINIONE. DIVTIVS. ET. QVOAD. IPSI. LIBVERIT.
PEDEM. MEVM. STITIT.

ETSI. OCVLVVS. HINC. MALVS. EXSTITIT.

EI. AETERNO. PATRI. MEO.

HASCE. PRIMITIAS. EXEGETICAS.

IN TESSERAM. INNUMERABILIVM. BENEFICIORVM. BONORVM. DO.
NORVM. NECNON. AETERNI. AMORIS.

SACRAS ESSE. VOLVIT.

HUMILLIMVS. ATQVE. OBEDIENTISSIMVS. FILIVS.

HENRICVS. BENEDICTVS. GEMME.

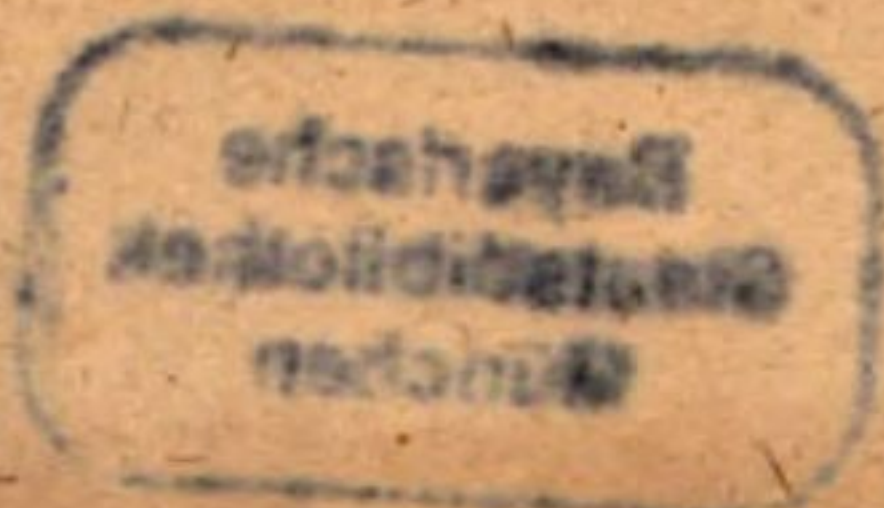

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ

Lectori. χαίρειν καὶ εὐπερίτλειν.

Quo tutius, quo expeditius, quo firmitus
in via Scripturae veteris foederis inter-
pretativa irem, per gradus ire amavi.
Iacta enim prius linguae ebraeae accognatae
chaldaeae fundamenta solida, insecuta est
ratio interpungendi fontis ebraei vere
diuina in infallibile sensus ministerium, ringenti-
bus licet aduersariis, hic vere coecutientibus. Quae
ultimam adhuc limam cum Deo et die expectant.
Haec nuperrime excepit studiosa enucleatio
locutionum sacrarum siue ebraismo-
rum etymologicorum, hoc nomine con-
tradistinctorum Syntacticis, in Luce ebraea
iam propinatis, et in posterum paulo plenius pro-
pinandis. Quibus suppositis intimam studii
hermeneutici familiaritatem vnice ambiui,
obnixè

obnixè expetiui, cuius quoque sublimitati, sanctissi-
maeque vtilitati ita me totum consecraui, vt non
tameidem immorari quam immori cupiam. Fru-
ctus autem dulces hinc per Dei gratiam redundan-
tes erunt πρὸς τὸ συμφέρον. Cui proinde iam
Notas selectas in totum V. T. et quidem
primum in Pentateuchum libare animus
erat. Sed eas praeuertunt haec ipsae Notae in E-
pistolam *δυσερμηνευτον* ad Ebraeos, partim
desiderio multorum auditorum satisfactorius: par-
tim, quod vice aureoli commentarii et compendii
veteris sit testamenti: partim quod locutionibus
hellenisticis largiter tincta sit: partim quod ad ritus
veterum Ebraeorum non raro alludat: partim de-
nique, ne quis opinetur, me non tam graeca quam
ebraica pensi habere et profiteri. In earum autem
propositione nulla hic et alibi apparebit inanis ser-
monis pompa, nulla πολυλογία, a qua naturae
quodam rigore sum alienus, et ipsas res in nervos
contrahere iubeor, sine tamen perspicuitatis iactu-
ra, atque hinc nullum facile verbum frustra et si-
ne ratione positum inuenietur. Quo ipso et di-
scipulis plus inseruii putem, quam ampullis,
phaleratisque dictis et macandris. Sententiarum
pariter diuersarum seruetur frugalitas, ea tantum
electa, quae in iusto suo examine prodiit probatior,
verior

verior, aut veri saltem similior; nulla tamen speciosa et veritatem mentita praeteritur, sed decenti ratione lustratur ac trutinatur. Omnis autem hic et ubiuis labor meus ad scrutinium genuini sensus literalis protenditur iuxta regulas bonae interpretationis, ἐξ ἰσχύος ἧς χορηγεῖ ὁ θεός, nec sic χερσὶν ἀνίπτοις, cum scriptura non sit ἰδίας ἐπιλύσεως; adhibitis insuper in consilium varii generis interpretibus, ut ducibus non dominis, indicibus non iudicibus; ad dispiciendum τὰς διαφάσεις χαρισμάτων πρὸς ἐρμενείαν γλωσσῶν, quoniam quod unus non vidit, vidit alius. Nam non omnia omnibus dedit Deus. Illa autem χαρίσματα in aliis exhibita floccipendere, et negligere velle, et iam tum cum cura exquisitum denuo inquirere, nimiae sane foret confidentiae et ἰδιογνωμοσύνης, vel ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δὲ φρονεῖν. Quoniam autem saepe non inuenimus, quod quaerimus, nostrum est ἀναζωπυρεῖν τὸ χάρισμα τῷ θεῷ, ὃ ἐστὶν ἐν ἡμῖν, cum vere et hic ἕκαστος ἰδίον χάρισμα ἔχει ἐκ θεοῦ, ὃς μὲν ἔτιω, ὃς δὲ ἔτιω, continuis maxime precibus et suspiriis, ut Deus det πνεῦμα σοφίας καὶ ἀποκαλύψεως, scripturam per scripturam resignando, neque legamus כדברי הספר החתום. Quae via saepe numero is minore sollicitudine Spiritus scilicet φρόνημα scilicet sensum assequitur, qui est לפי דבר בעשותי שאנן וחכמים בעיניו. Atque huc iure meritissimo accommodē verba viri illius vii populo super
Saulem

*Saulem cum prophetis prophetantem obstupescenti
respondentis: וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו 1 Sam. X, 12. Et quis pater,
auctor (coll. Gen. IV, 20, 21) eorum? hoc est, inter-
pretante Vatablo, qui docuit illos, et dedit illis Spiri-
tum prophetiae, potuit etiam docere Saulem, et dare
illi spiritum propheticum. Praesertim cum sit וַיִּתֵּן
יְהוָה לִיהוֹנָתָן Sensui itaque literali probe fundato abs-
que etiam oppositi formidine, omnis iam thesis
theologica firmitus potest inniti, fides suam habet
ὑπόσχσιν et ἔλεγχον, fideles fiunt ἀμετάτλωτοι καὶ
ἀμετακίνητοι, non κλυδωνιζόμενοι καὶ περιφερόμενοι
παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας. Nec maiora solum
atque exstantiora loca verbaque scripturae iusta
κρίσει sunt expendenda, excutienda, verum et quae
minora atque minuta videntur, quandoquidem
tota scriptura in maximis minimis est θεόπνευστος.
Et ut praeclare Altingius monet *comment. ad Ebr. III,*
12, p. 97. b. “Scriptura multa continet, quae obiter
„in spicienti non apparent, sed scrutando inueni-
„untur, et post plurimorum operam adhuc semper
„relinquit copiam inexhaustam. Neque sufficit, ut
„solum ea scripturae spectentur, quae momenti ma-
„ioris, sed etiam, quae leuiora aestimantur, cir-
cumstantiae veniunt considerandae. Est illa pa-
„nis vitae, cuius non tantum frustra maiora istam ha-
„bent indolem, sed etiam micæ, tametsi non nun-
„quam negligentur, et sub mensam cadant et concul-
„centur. Plurimorum illud vitium est, quod in nih
scri*

„scripturae obseruandum putant, quam quod ob-
„uium, vbi saepissime nequidem eam inspiciunt,
„sed quod alii viderunt, dixeruntque, tantum repe-
„tunt: vnde dicta separata intuentur citra suum ne-
„xum, vt nec scopum nec cohaerentiam nec cir-
„cumstantias attendant: aut si haec, quae externa
„quoque sunt, persequantur, quae remotiora sunt,
„et profundius latent, non eruunt.,, Ceterum
haec, quas cernis *Leſtor honorande*, notas graecas
aequi bonique consulas velim, intereadum maio-
resebraicas palmarius opū meum vsui tuo conse-
crare potero. potero autem, ἰσχύσω ἐν τῷ ἐνδυνα-
μῶντί με χειρῶν, καὶ ἡ δύναμις τῶν κυρίων ἐν αὐτοῖς ἐνεῖα
τελειᾶται. ἔρρωτο.
Scrib, Lipsiae add. VIII.
Maii, MDCCX.

Cap. I.

A. et Ω

CAP. I.

v. I.

Πολυμερῶς) Convenit cum ebraeo לפרקים quod et *partes* siue *capita* & *tempora* notat, quemadmodum dicunt Ebraei בארבעה פרקים בשנה *quatuor temporibus in anno*: sic הלומד תורה לפרקים *qui discit legem certis temporibus*. Vid. Buxtorf. *Lex. Chald. Rabb. Talm. col. 1841*. Observat pariter Seb. Schmidius ad *b. l.* vocem μέρος etiam dici de *tempore*, Col. II, 16. ἐν μέρει ἐορτῆς *in parte festi*, h. e. in festo ad certam temporis partem alligato, vel in festi certo tempore. Vt adeo Deus locutus sit non simul et semel, sed pro sapientissima oeconomia πολυμερῶς *multis temporibus*, et *per multas partes*, doctrinas fidei et mysteria salutis, inprimis de Messia, eiusque triplici officio, beneficiis, etc. ut pote nulceo totius Scripturae.

Πάλαι) Olim i. e. in V. T. παλαιμενῶ, vbi *Patres*, vbi *Prophetæ*; qui opponuntur ἐσχάται ἡμέραι *ultimities* i. e. in N. T. vbi *Nos*, vbi *Filius ἐνσαρκος*. De phrasi ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν consule *Ebraism. nostr. p. 202. f.*

τοῖς πατράσιν) Hic quidam adscendunt ad patres vsque antediluvianos, sed minus commode, cum illi non fuerint proprie dicti Patres Iudaeorum, tantum de Patre Abrahamo se denominantium, in eoque gloriantium. Cum autem Abrahamo reliquisque Patriarchis Isaac et Iacobo non locutus sit Deus *per Prophetas*, cum ipsimet essent Prophetæ, non altius Patres eorum quaerendi sunt, quam ad montem Sinai, indeque eorum successores durante toto tempore πάλαι olim. Quo sensu *Patrum* appellatione usus est Stephanus Act. VII, 38. 39. 44. 45. 51. 52. et Petrus XV, 10. et Paulus XXVIII, 25. I. Cor. X, 11.

CAP. I. ἐν τοῖς προφήταις) Praepositio ἐν respondet h. l. Ebraeorum בְּהַכְרִי *instrumenti*, per Num. XII, 2. Vnde crebrum illud בְּיַד מֹשֶׁה, vel בְּיַד נְבִיאִין *per manum Moſis vel Prophetarum ſuorum*. Quanquam hic etiam emphatice loquentis in ipsis et per ipsos Dei praesentia & efficacia notetur, vt 2. Petr. I, 21. 1. Petr. I, 11. Matth. X, 20. 2. Sam. XXIII, 2. Hab. II, 1. qua *DEus quasi inſedit & inhabitavit Prophetis, atque ita eorum mentem et linguam moderatus fuit, quemadmodum mens iuncta corpori actiones hominis moderatur*, [ceui loquitur Sam. Szattmar Nemethi b. l. Prophetarum autem iſtorum omnium primus Moſes, quem poſtularant. Deut. V, 27 ſeq. VI, 1. ſeq. IV, 1. 2. 5. idemque maximus, Deut. XXXIV, 10. Vnde illi ſoli reſpondet internunciuſ vltimuſ, Deut. XVIII, 15. 18.

v. 2.

δι' &) Hugo Grotiuſ b. l. διὰ exponit *propter*, vt ſit pro δι' οὗ. *propterea* quod ad Ebraeos ſcribens videatur reſpicere ad dictum vetuſ Ebraeorum, *propter Meſſiam conditum eſſe mundum*. Sed eo hic reſpexiſſe non videtur, quandoquidem *cauſam finalem* clare expreſſit c. II, 10. ibique δι' & *per quem*, & δι' οὗ *propter quem* manifeſte diſcriminat, quamvis de Deo Patre uſurpata, adeoque δι' & h. l. idem eſt ac δι' αὐτοῦ in locis Joh. I, 3. 10. Eph. III, 9. Col. I, 16. διὰ autem notare etiam *cauſam efficien-tem principalem* indubium eſt e cit. cap. II, 10. et. 1. Cor. I, 9. ubi de Deo Patre adhibetur, coll. Apoc. IV, 11. & Gal. I, 1. Rom. XI, 30. Et licet paraphraſtes Syruſ Joh. I, 3. 10. adhibeat phraſin *per manum eiꝯ*, tamen hac interdum principale etiam agens innuere, patet e v. 17. eiꝯdem capituli, ubi Lex dicitur *per manum Moſis* i. e. miniſterio Moſis data, veritas autem et gratia *per manum I. C.* i. e. auctore eo facta. Sic de Deo dicitur, quod omnia ſint *per manum eiꝯ*, Rom. XI, 36.

καὶ τὰς αἰῶνας) Numero plurali B. D. Brochmanduſ *Comment. poſth. ad b. l.* putat innui, Filium tum *mundi ex nihilo creati*, tum per lapſum *renovati*, tum αἰῶνος μέλλοντοſ Ebr. VI, 5. auctorem eſſe. Daniel quidem Heiniſiuſ *Exercitat. Sacr. ad b. l.* mavult τὰς χρόνους et ἔχρονος ſignificari. Annotat etiam Graecos contra Arianos maxime hoc uſuſſe, quod Filiuſ dicatur tempora feciſſe, atque adeo ſit ἀναρχοſ ſine principio. Belgae tamen nihilominuſ maluerunt *mundum*. Seb. Schmi- diuſ per αἰῶνας intelligit *ſecula huiꝯ mundi ſolum*, collato loco mani- feſto

festo 1. Cor. X, 11. cum etiam initio mundi competat pluralis τῶν αἰώνων, vid. 1. Cor. II, 7. Col. I, 26. Eph. III, 9. Quando igitur absolute dicitur vel αἰῶνες vel αἰὼν comprehenditur omne esse temporarium s. finitum, quod in omnibus temporis distinctionibus existit. Vnde Filius Dei ab omnibus finitis excipitur, ipse cum Patre infinitus. Vt recte Graeci locum pro aeternitate Filii Dei vrserint. Haec solide Schmidius

ὅν ἔθηκε κληρονόμον πάντων) Proprie non esse descriptionem filiationis, sed demonstrationem et confirmationem filiationis, accurate evincit Seb. Schmidius contra Photinianos hinc argumentantes : Qualis est haereditas, talis etiam est filiatio & creatio. Atqui haereditas & creatio est positiva non naturalis, E. etiam filiatio.

v. 3.

Ἀπályασμα τῆς δόξης) ubi ad τῆς δόξης etiam referendum relativum mox sequens αὐτῷ cum Syro, Luthero, Belgis aliisque, ne pessime cum Eniedino vocem δόξης adiective accipias quasi *gloriae splendor* idem sit, quod *splendor gloriosus*, uti quidem h. l. explicat Iac. Cappellus, sed tamen in sensu orthodoxo *relative* emanans a Patre; & αὐτῷ ad ἀπályασμα, hoc sensu: *ipsissima substantia splendoris*; sive totum id, quod splendor dici, concipi et esse potest, inesse Christo, ut nihil illo splendidius cogitari et fingi queat. Quamquam ex hac iniqua & malitiosa contorsione nihil lucretur, dummodo vox graeca ἀπályασμα probe attendatur, utpote quae est *relativa*, et *correlatum* suum necessario importat. Vi vocis enim est *relucencia*, *resplendescencia*, ein Abstrahl / lumen de lumine. Vnde bene versio Belgica *l' affchynsel*. Sic sapientia dicitur ἀπályασμα φωτὸς αὐτοῦ Sap. VII, 26. Δόξα autem in significato *gloriae* & *maiestatis* videatur etiam 1. Cor. II, 8. Act. VII 2. 2. Petr. I, 17. Quamvis in nostro, quem prae manibus habemus, loco malim cum Iac. Altingio ad h. l. notionem *imaginis*, uti δόξα τῷ θεῷ Rom. III, 23. pro *image Dei in homine* accipitur.

καὶ χαρακτὴρ ὑποστάσεως) et *expressissima imago Personae*. Ita rectius redditur, quomodo Anglis : *and the express image of his person*. Filius enim non est χαρακτὴρ Dei Patris ratione essentiae considerati, quippe unius eiusdemque numero essentiae cum Patre nihil namque sui ipsius character est; sed ratione *Personae*, quia Pater est, itaque distinctus a Filio. Conf. Gerhard. in h. l. Brochman. Er. Schmid. Alting. Braun. aliique

CAP. I. aliique et cum primis Seb. Schmidius et Calovius *B. I. h. l.* Significanter pariter Belgae vertunt: *het uytgedrukte beelt* (ofte *afdruksel*) syner *selfstandigheyt ofte perfoons*, addita hac glossa: *Om dat de persoon des Soons den persoon des Vaders volkomelick afbeelt, gelijk een afdruck het Zegel waerom by oock het beelt des onfienticken Godts wort genaemt, Col. I, 15.*

Φέγων τε τὰ πάντα) ubi τὸ Φέγων in notione gubernandi & administrandi sumunt cum Erasmo, Vatablo, Grotio, Henr. Hammondus et Io. Clericus ad eundem, itemque Wittichius, tamen hic *late*, ut sub eo comprehendat *conservare*. Sed cum Socinistae illa abutantur, praestat magis propria et emphatica *sustinendi, portandi, conservandi*, quandoquidem ista potius huius consequens est. Fert itaque Filius omnia imperio suo, & potenti iussu, & manu quasi sustinet & baiulat, ne in prius recidant nihilum, unde infinita virtute emerferunt, bene explicante Nemethi *b. l.* Nec voce *πάντα* sola ea designari, quae ad Christi regnum pertinent, iuxta pseudo-glossema Socinianum, evidenter docent loca Ioh. I, 3. Col. I, 16. 17. et v. 10. huius cap. nostri.

αὐτῷ) Quod male Schlichtingius cum eoque Grotius capiunt *relative* ad Deum Patrem, quasi Filius non sua propria potentia omnia ferat, sed *verbo potentiae Patris*, cum tamen probatissima lectio sit per spiritum asperum *αὐτῷ* *reciproce*, non *αὐτῷ*.

v. 4.

γενόμενος) idem h. l. est, quod *ὢν* *existens*, sicut etiam sumitur Act. VII, 38. vel cum Camerone et I. T. Majore *b. l. declaratus, manifestatus*, coll. Rom. III, 4. Iac. I, 12. Tametsi quoque recte cum Stresone, Wittichio, et Altingio *b. l.* dicatur *γενόμενος factus*, a *γίνομαι* *sum, fio*, sed non *πεποιτισμένος factus* a *facio, efficio*, nec *ἐκτισμένος creatus* a *creo*; sed per aeternam generationem: et sic *factus est* Filius Patris, et Pater *factus est* ipsi Pater ab aeterno, de qua generatione v. 5. agitur. Verum h. l. Filius *factus* dicitur, non quia Filius absolute, sed quia *Mediator*. quo pacto non vno modo *factus* dici potest. Nam *factus est* aeterno decreto et pacto, praecognitus Rex Ps. II, 6. 7. et victimalis agnus I. Petr. I, 19. 20. *factus est* in plenitudine temporis ex muliere, Gal. IV, 4. ex semine Davidis, Rom. I, 3. caro Ioh. I, 14. sub lege, Gal. IV, 4. imo *θεαὺς ὢν πᾶσι factus est minor Angelis*, Ebr. II, 9. qui hic longe *praestantior iis factus* dicitur, non quia Deus absolute, qui imminutio-

nem

„nem et incrementum accipere nequit, sed quia Mediator θεάνθρωπος, qui ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος, sese exinanivit, Philip. II, 7 ut adeo *Ariani* non obtineant, quod volunt.

Διαφορώτερον ὄνομα) Hoc excellentius nomen est, quod vocetur et sit *Filius Dei*, ut ex seq. v. patet. In duabus autem rebus, interprete *Stresone b. l.* consistit illud grande nomen Christi. 1) in magnifica praedicatione, quae fit de Christo in Ecclesia, quia Deus tam insignia testimonia dat Filio suo in Scriptura, et tanta magnalia, mirabilia et gloriosa ex scripturis curat praedicari in Ecclesia, Ps. LXXXVII, 3. 2) In religioso illo respectu, quem Filio suo conciliat apud conscientias hominum, per quem excitantur ad Filium adorandum et colendum cultu vere religioso soli Deo debito, ut in nomine Christi se flectat omne genu, Philipp. II, 10.

v. 5.

υἱός μου εἰ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε) Totum dictum e Ps. II, 7. non posse commode explicari de generatione aeterna, cum non sit ad rem, quia Paulus probare vult, Christum secundum humanam naturam haereditasse excellentius nomen h. e. nomen Filii DEI, recte observat Seb. Schmidius *b. l.* Proinde melius cum eodem dictum istud distinguitur, ut membrum posterius non sit exegeticum prioris, sed prioris ratio, ideo etiam per *Arthnachim* determinatum, h. m. *Filius meus s tu, ego (enim) hodie genui te.* Ita quidem ut in primo membro pronomen σὺ supponatur pro tota Messiae persona secundum utramque naturam, hoc sensu: „Tu o „Messia secundum utramque naturam es Filius meus, quia ego secundum „divinam naturam te ab aeterno genui. ut adeo secundum divinam „naturam sis Filius meus naturaliter & per naturam, secundum humanam „vero personaliter et per unionem personalem. „ Nec incommode quidem מִן הַיּוֹם exponit ex Ies. XLIII, 13. subaudito verbo substantivo, iuxta cum praepositione מִן, h. s. *ego antequam dies (primus) fuit, vel ex quo dici coeptum est σήμερον, genui te vel genneram te.* Sed cum (α) duplex ellipsis sit durior, quamvis possit esse simplex solius מִן ante diem. (β) aliqua occurrat diversitas, in loco Iesaiæ sine הַיּוֹם demonstrativo, adeoque indefinite et vage istud מִן reddendum ante diem ullum; in nostro autem Psalms cum הַיּוֹם adeoque magis specificè et emphatice, veluti frequens illud מִן הַיּוֹם sicut hic dies; idcirco pro simplicitate literae praevalabit simplex illa interpretatio vocis מִן הַיּוֹם de praesentissimo atque unico aeternitatis

CAP. I. aeternitatis momento , vbi nec praeteritum , nec futurum. Si namque hanc progenies viperæ infernalis assibilare atque eludere non veretur , istam ellipticam multo magis.

ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν) Hoc dictum ex 2. Sam. VII, 14. petitum agi de Christo non typice , vel mystice saltem, sed *literaliter* , comprobatur hic Apostolus , tantoque magis comprobabitur , si monstraverimus posterius et dicti membrum in litera ibidem de eodem loqui , quod tamen etiam ii , qui prius de Messia proprie , de Salomone supponunt , in quem *inique acturum Deus virga & plagis hominum* (i. e. communi sive humana et levi castigatione) *animadversurus sit*. Enimvero verba praesertim **אֲנִשִּׁים וּבְנֵי אָדָם** , quae Ps. LXXXIX, 33. non occurrunt , sublimiorem summeque rigorosam insinuare castigationem mihi sane videntur. Quocirca verba fontis in

suo positu, suaque ἐμφάσει probe ponderata **אֲשֶׁר בְּהַעֲוֹתוֹ וּבְכַהֲתוֹ** **אֲנִשִּׁים וּבְנֵי אָדָם** ita verterim: *qui dum iniquitatem* (np. alienam hominum) *faciet sibi* (affixum sumendo ut separatum cum praepositione ל pro לָ , ut saepe alias exponi postulat, sicuti הוֹשִׁיעַ לִּי

salutem parare sibi, 1. Sam. XXV, 31. coll. v. 26. 33. et Luc. Ebr. p. 293. § 71.) *vel* (relinquendo suffixum , uti est, casum obliquum אֲשֶׁר referens vi Ebraismi, vid *Lux Ebr. p. 397.* (3) & nominativum verbi activi , ut alias usu venit in scriptura, ex subsequenti membro adsciscendo) *Quem dum iniquum sive perversum facient , constituent* (homines, ut **זֶבַח חַטָּאת** sacrificium peccati Leu. XVI, 9.) *ideo arguam eum* (ut iustus iudex) *virga hominum, et plagis* (hinc **נִגְעֵי** plagis affectus Ies. LIII, 4. coll. v, 8.) *filiorum hominis s. Adami* (quas scil. ipsimet meruissent.) Ut adeo hoc illustre oraculum Filii & Domini Davidis, adeoque **θεανθρωπῆς** (2. Sam. VII , 19.) passionem satisfactoriam viuide praefiguret, coll. commentarii vice Ies. LIII, 4. 5. Haec ita cum interpretarer in Collegio in libros Samuelis ante annum , et quod excurrit , habito, dein varios de isto sensu interpretes sed frustra consulenti, venit opportune ad manum Dissertatio Rostochiensis de *Semine Davidis Christo solitarie intelligendo ex dicti natura* 2. Sam. VII, v. 11. — 16. sub praesidio Celeberrimi Theologi Dn. D. Grünenbergii habita. Qua auide & stante, quod aiunt, pede perlustrata, deprehendebam easdem mecum ad hunc locum nostrum meditationes.

ditiones. De quibus apprime gaudebam mihiqve gratulabar, tantum CAP. I.
 virum, cuius in interpretandis Scripturis raram ἀγχινοῖαν, dudum aesti-
 mare didici, habere ὁμόσηφον; tantummodo in hoc vnico in speciem
 διαφέρουσα, quod infinitivum Hiphilicum כהעוה acciperit *permissive*
 h. m. *Qui cum permittet perverse se tractari, illum corripere faciam* etc.
 Verum sic, quod pace venerandi viri dixerim, non clarus mutuusque appa-
 ret nexus inter antecedens peccatum et consequentem reatum sive poe-
 nam. Modum namque perverse tractandi Messiae clare sistunt verba
 immediate consequentia, isteque praesupponit suam causam. Proinde ut
 verba se amice inferant, seruo significationem famosiorē *transitivam*.
 Quod si utique placeret *permissiva*, non aeqve repugnarem, hoc autem
 modo: *Qui cum permittet perversum se fieri*, vi dicti 2. Cor. V, 21. *tum*
etiam permittam corripere eum virga hominum etc. Qui sensus cum superiori
 belle convenit, eundemque intendisse Max. Reu. Virum ex vltiori post-
 modum declaratione colligo, solummodo quod istud *perversē* obscurita-
 tem aliquam inducat, cum omnino differant *perversē tractari*, & *perversum tractari* sive *haberi*, illud ex hoc consequitur.

v. 6.

παλιν) Adverbium hoc hic communiter accipiunt sicut in v. 5. ut denotet
 iterationem citationis Scripturae, vbi per traiectionem construunt cum ver-
 bo λέγει h. m. *Iterum vero, quando introducit etc. dicit*. Quae tamen me-
 tathesis cum aliis non immerito duriuscula visa sit, illam particulam suo
 loco reliquerunt. At vero si Pauli mens fuisset mediante illa novum scri-
 pturae locum subicere, stilum suum non mutasset, sed uti v. 5. incepit,
 καὶ παλιν, ita hic perrexisset καὶ παλιν. quemadmodum ter fecit Rom.
 XV, 11. 12. coll. infr. v. 23. Et pro hoc sensu inconuenienter adhibetur
 particula aduersativa δὲ. Vnde etiam B. Lutherus eam omisit. Seb.
 Schmidius quidem ad stipulatur iis, qui iteratum introductionis actum
 statuunt, quem vero explicat de tribus distinctis introductionis prae-
 dictionibus, ita ut primum introductus sit Christus in hunc orbem in ver-
 bis allegatis Ps. 11. secundum in loco 2. Sam. VII, 14. et iterum sive ter-
 tium in Ps. XCVII, 7. Quo ab ita mens Glassii *Gramm. S. p. 787. ed.*
n. Verum enim vero non video, quid multum discrepet haec sententia a
 communi. Proinde idem dubium premit hanc, quod illam. Id quod ta-
 men vrget ipse Schmidius, Vrgeo maxime, si vis eius vrgenda est, aduer-
 sativum

CAP. I. fatium δὲ, quod clare opponit et contradistinguit, non quidem hunc primogenitum angelis, ut vult Schmidius; cum jam illa oppositio contineatur in immediate antecedentibus allegatis locis; sed hoc πάλιν huius versus illi πάλιν in v. 5. et innuit aliam introductionem a priori diversam. Nec vllum hic aduertit discrimen Altingius, qui utrumque πάλιν explicat de prima *introductione per promissionem*, qua Mediator, quando Deus primum per πρωτεύοντα Filium suum Mediatorem introduxit in mundum, eumque hominibus in spem salutis notum fecit. Quae quidem sententia, absque particula δὲ foret, haut parum placeret, sicuti nunc propter illam magis placet sententia B. Brochmandi *b. l.* qui post Theodoretum priorem introductionem Christi in orbem exponit de *introductione per creationem*, siue qua auctor condendae creaturae introductus est, Col. I, 15. 16. 17. Posteriores de *introductione per incarnationem*, siue qua creaturae lapsae restitutor introductus est, Ebr. II, 14; praesertim cum de incarnatione versus nostrum 6. praeter Erasmi Schmidii ad *b. l. p. 1295.* ipse Seb. Schmidius cum praecipuis Patribus maxime Graecis accipiat. Reliquas expositiones secundae introductionis de adventu Christi ad iudicium, itemque de resurrectione et adscensione in coelos, vide refutatas apud Seb. Schmidium *b. l. pag. 73.* adde Altingium *b. l. p. 36.*

πρωτόγονον] Quem explicari a Paulo Coloss. I, 15 — 17. bene observant Seb. Schmidius & Brochmannus *b. l.* Ceterum Messiam debuisse esse בכור *primogenitum* veteres etiam Ebraeorum sapientes fassi sunt in *Schemot Rabba Parasch. 13. fol. 135.* R. Nathan introducitur loquens, Deum dixisse Mosi, *quemadmodum Iacobum feci primogenitum*, Exod. IV, 22. *אני עושה למלך המשיח בכור שנאמר אף אני בכור אתנהו* *ita ego faciam regem Messiam primogenitum, uti dictum est* (Ps. LXXXIX, 28.) *etiam ego primogenitum eum dabo.* Hinc quoque *Cod. Pesab. c. 1. fol. 5.* et *משיח* dicitur ראשון לציון *primus Zionis*, ex Jes. XLI, 27.

προσκυνήσάτωσαν) Ex hoc loco Psalmi Christum et secundum humanam naturam (licet non in se, sed καὶ ἄλλο propter divinam naturam ipsi personaliter unitam) adorabilem esse, contra *Reformatos* hoc argumento insolubili probat S. Schmidius. Filius Dei in Psalmo adorabilis fit per mandatum Patris secundum eam naturam, in qua illis prius non erat adorabilis. Atqui secundum humanam naturam prius non adorabilis erat, quippe quae prius non fuit, cum divina semper fuerit Angelis adorabilis et adorata. E.

v. 7.

πρὸς) h. l. ponitur pro *περὶ de*, vt Luc. XX, 19. sicut et Ebraeorum לְנֶ et Gen. XX, 2. 13. Ies. XXIX, 16. XLI, 7. vel etiam commode cum Camerario, Er. Schmidio, Heinsio, Wittichio, et Seb. Schmidio redditur *quoad, quod attinet*, auctoritate probatorum Graecorum.

v. 8.

Διὰ τῆς) Non significat hic *causam*, sed potius *finem et ordinem*. Conf. Ps. CX, 7. et in primis Philipp. II, 9.

v. 9.

Ἐγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν) Propter tempora praeterita praestabit cum Seb. Schmidio non tamde iustitia directiva accipere, quam *de iustitia Christi activa*, in qua iustitiam fecit et malum nullum perpetravit per omnes dies carnis suae s. humilitatis, non exclusa, sed potius inclusa iustitia passiva. Christus namque sic *dilexit iustitiam*, vt pro ea nobis acqvirenda mori non dubitauerit, et hoc pacto demonstrare, quantum opere iustitiae supremi iudicis perfecte amet iustitiam.

ἔχει σε) Vnctio habet tres gradus. Primus est *unionis*, Luc. I, 35. Alter *missionis ad praedicandum*, Matth. III, 16. et Luc. IV, 18. Tertius est *exaltationis s. gloriae*, Act. II, 33. vltimus gradus hic maxime intelligendus videtur coll. Ps. XVI, v. vlt. per rationes a Seb. Schmidio adductas p. 95. 96.

ἐλακον) pro ἐλάττω est constructio non inusitata, vt nomen cognatae significationis in accusativo adiungatur, vt I. Cor. III, 2. γάλα ὑμῶν ἐπότισα καὶ ὁ βρῶμα, pro γάλακτι et βρώματι.

v. 10.

καὶ ἀρχὰς) Syrus bene vertit : . אֶל-הַבְּרִיָּה-אֶל-הַיָּם-אֶל-הַשָּׁמַיִם *ap principio*. Per pluralem autem, sicut et בְּרִשְׁתָּה Gen. I, 1. Chaldaeus Onkelos transtulit בְּרִשְׁתָּהּ *in principiis*, respicitur ad omnium rerum, quae multa sunt, principia.

v. 11. 12.

Coelorum mutationem mundiue interitum a similitudine detritae vestis bene explicat Brochmandus in *h. l.* p. 58. veluti vestis longo usu attritur, et tandem abiicitur tanquam quae nulli sit vsui; ita coeli longo usu attriti tandem veterascent, et velut nulli amplius existentes vsui penitus abiiciendi. Nec aliter Seb. Schmidius, coll. 2. Petr. III, 10. et maxime

B

voce

CAP. II. voce *ῥοιζήδων*. Pro maiori autem huius thesios illustratione ac confirmatione hic omnino meretur iungi accuratissima observatio Celeberrimi nostri Gottfr. Olearii, in *observat Philol. — Theol. ad Matth. XIX, 28. P. III, § 6.*
 „ *ult.* ita de hoc loco Psalmi CII, differentis: Locum illum Psalmi respexisse
 „ non dubitem Iesaiam Prophetam c. LI, 6. *Attollite in coelum oculos,*
 „ *terramque despiciite. nam et coeli tanquam fumus evanescent* (נִמְלָחוּ)
 „ *et terra ceu vestimentum obsolescet* (כְּבִגְדִי נִבְרָה) *eiusque itidem morien-*
 „ *tur habitatores, cum interim mea salus semper durabit.* In quo loco
 „ praeterquam quod *fumi* similitudine, quæ, quantum ad sensus nostros,
 „ penitus disperit, mundi interitus delineatur, quod vix alium gignit con-
 „ ceptum, quam penitus diffugientis, ut non sit amplius, mundanae huius
 „ substantiae; omnino similitudo vestimenti veterascentis ex Davide de-
 „ sumpta, et ex mente eius proinde explicanda, non habet vim nullam.
 „ Veterascens scilicet vestis plane abiicitur, penitus igitur ille quoque mun-
 „ dus cedat oportet atque facessat. Nova vero veteri succedit vestis.
 „ Novum ergo et nos coelum atque terram novam, *non renovatam* simpli-
 „ citer, vi oraculorum istorum expectemus. Et in § 5. ad loc. cit. Ps.
 „ dixerat: quod mihi in hoc loco maxime attendendum esse videtur, *nexus*
 „ est, et consecutio orationis, quae ita fauet destructioni essentiali et
 „ omnimodae, ut nihil solidi ego saltem quod opponi possit
 „ perspicere possim. — — — Modus interitus describitur verbis: *vete-*
 „ *rascens sicut vestimentum.* ut vestem *mutamus* veterascentem, ita Deum
 „ hunc mundum *mutaturum* esse. Vestem autem veterascentem *mutamus*,
 „ abiiciendo eam novamque in locum substituendo. unde consequi-
 „ tur manifeste, ita perituum hunc mundum, ut tanquam *vestis obsoleta*
 „ penitus abiiciatur, novusque omni ex parte ei substituatur.

CAP. II.

V. I.

περισσότερος) Cum haec vox alias simpliciter notet *eo magis, amplius*, uti etiam communiter hic vertitur; emphasin tamen haud contemnendam in ea quaerit Brochmandus *h. l. p. 63.* „ Omne illud, inquit, quod
 „ sinu glare et eximium est prae ceteris aliquid habens, quo praestet, vocari
 „ solet Graecis *περισσόν*. Quocirca *περισσὸν ὅτι πρὸς ἐχέει τὴν εὐαγγελίαν*
 „ *λίαν*

„*λίω* est ea sedulitate et accurata industria attendere Evangelio, ut CAP. II.
 „supra hos *emineas*, qui nec dum satis didicerunt aestimare dignitatem
 „Evangelicae doctrinae, qui nimo tanta alacritate ferri in attentam Evangelii
 auditionem, ut aliis, qui non satis norunt aestimare eminentiam Evan-
 gelii *in excessu* peccare videaris. Nam adverbium *περισσῶς* saepe idem
 valet, quod supervacaneae. „Rationem autem comparisonis et connexio-
 nis accurate more suo format Seb. Schmidius h. m. Quo itaque maior et
 excellentior est revelator N. T. Iesus Christus tam prophetis quam angelis,
 eo magis etiam nos oportet attendere sermoni N. T. quam si per nudos
 angelos et prophetas factus esset. Ita et fere Braunius b. l.

παράρρυν (μεν) Quod Syrus, et Arabs, Chrysostomus et Theophy-
 lactus, Hesychius, Suidas et Phauorinus, Grotius exponunt: *excidamus*,
prolabamur, *pereamus*. Laurent. Valla et Seb. Schmidius vertunt: *prae-*
terfluamus, quomodo et B. Lutherus: *praetervehamur*, *dahinfahren* scil.
 ut glossa addit *wie ein Schiff für das Unfurth wegscheust ins Verder-*
ben. Quem secutus videtur Christoph. Wittichius b. l. *ne forte a portu*
salutis praeteruehamur. cui *παράρρυν* idem est ac *παράφρεσθαι*.
 Cui tamen versionem Erasmus Schmidius ad b. l. p. 1298 hanc subdit notam,
 quod *πέω* et *πέω* nunquam de rebus natantibus, ut sunt naves, vsurpetur,
 sed semper de aquis aut aliis rebus fluentibus. Alii reddunt: *perfluamus*,
effluamus, respiciendo ad vasa rimas habentia, quae ita effluunt, ut nihil
 liquoris retineant, in oppositione τῷ προσέχειν περισσοτέρως. ut igitur
 ille dicitur προσέχειν τῷ λόγῳ qui sermonem auditum continet, ita con-
 tra παράρρυνει, qui rimarum plenus hac et illac perfluit, sermonem au-
 ditum non continens. quo sensu occurrit apud LXX Prov. III, 21. *ὅτι μὴ*
παράρρυνῃς. Et haec expositio textui videtur propior. Vide si lubet praeter
 Isidor. Clarium, Cameron. Streson. Gerhard. et Raupp. b. l. Calov. b. l.
 Fesselium *Advers. sacr. lib. 4. c. 16. p. 405*. Hammond b. l. in primis Broch-
 mannum ad b. l. p. 64. et Braunium b. l. p. 118 120. A qua non abludit
 versio Erasmi Schmidii: *ne quando (ea) praeterfluere sinamus*, vel passiva,
 licet durior Nemethi b. l. *ne praeterfluamur*. Cum enim doctrina plu-
 viae conferatur, Deut. XXXIII, 2. et doctores *stillare* dicantur, Mich. II, 6.
 II. commodissime cum cl. Altingio b. l. pag. 49. neglecta attentio confer-
 tur vel *praeterfluere* vel *effluere* fidenti aquam, quae depluit aut affluit. De-
 bebant itaque esse Ebraei sicut R. Elieser filius Hircani, qui fuit cisterna calce
 oblita, quae ne guttulam quidem perire finit, ut legitur in *Pirke aboth c. 2. tb. 8*

CAP. II.

v. 2.

ἐγένετο βέβαιος) קרי *firmus factus est*, stabilitus est, ὁ λόγος *sermo* np. lex, i. e. exponente Grotio, *minas habuit non irritas*. sic et *promissa* dicuntur βεβαιῶσαι aut εἶναι βέβαια vbi rebus implentur, Rom. IV, 16. et XV, 8.

v. 3.

πῶς ἡμεῖς ἐκφευζόμεθα) *Quomodo effugiemus?* supple ex v. praced. ἐνδικον μισθοδοσίαν, *iustam retributionem?*

εἰς ἡμᾶς) Vide: ur purus ebraismus ex Ebraeorum לנו *nobis*, sicuti εἰς ὑμᾶς 1. Petr. I, 25. ex לכם *vobis*. Et ita accipiunt cum Grotio, Anglis, Frid. Spanheimius et laudatus Olearius noster, qui reddit, *firmiter nobis tradita est doctrina salutaris*, et quidem in oppositione ad *doctrinam* per angelos h. e. *ministros* testamenti prioris, *in observat. Philol — Theol. ad Matth. XI, 17. P. II. sect. IV. §. 1.* Aliud ergo ait, Spanheimius, didicisse Paulum ab Apostolis, quod ad Galatas scribens negat, c. I, 12. aliud eadem, quae a Christo acceperat, fuisse ab oculatis testibus *confirmata*.

v. 4.

Σημεῖα, τέρατα, δυνάμεις) Tria ista *συνονύμως* vsurpantur, ut unum comprehendat caetera; sed quoties coniunguntur, unum quodque vocabulum suam habet emphasin: illud praesentem Deum, istud stuporem et admirationem hominum intuentium, hoc potentiam homine maiorem, vereque divinam designat. conf. Act. II, 22. ex observatione Cameronis, et Altingii b. l.

v. 5.

γὰρ) Respicit et confirmat titulum Christi *Domini* absolute v. 3. eoque obiectionem praecoccupat, Dominus est Christus praeco sermonis de salute summa primus, quia non subiicit angelis mundum futurum, qui scilicet ipsi subiectus est. Alting. b. l.

v. 7.

βραχύ τι) Non accipitur *quantitative*, quasi ἐλάττωσις Christi fuerit exigua, sed *durative*, quod brevi tempore duraverit. Act. V, 34. sic et ebraicum קצת vsurpatur de tempore. Conf. Ps. II, vlt. et XXXVII, 10. et probatur haec expositio ex v. 9. vbi ad passionem Christi refertur.

παρ' ἀγγέλων) In fonte Psalmi est מלאכים, vbi etiam plerique interpretes cum LXX et Chaldaeo itemque Ebraeis Raschi, Aben Esra, et Kimchi

Kimchi per *Angelos* transferunt. Et placet quoque ex oppositione. Nam ii CAP. II sunt אלהים quibus homo Christus et minor et maior fieri potuit. Hoc enim vult oppositionis sensus: *Equidem breui tempore fecisti eum minorem, quam אלהים, sed mox gloria et honore coronasti eum* prae illis. Conf. Seb. Schmidius *b. l.* qui tamen non negat, in suppositione *DEi* vocem אלהים bonum sensum facere posse, *minorem reddidisti eum*, qui τὸ εἶναι ἰσὰ θεῷ aequalis esse debebat, Philipp. II, 6. *paulo intra Deum*, ut fieret sicut homo.

v. 8.

νῦν) Quod non restringendum est ad tempora Apostoli, sed ad hoc mundi seculum sive orbem praesentem, ut oppositum orbi futuro. sic enim usurpatur τὸ νῦν in scriptura s. conf. Eph. II, 2. 2. Petr. III, 7. et eius synonymum ἀρῶ I. Cor. XIII, 12.

v. 9.

Apostoli cum verba dexterrime expressisse, tum et mentem optime affectum Beza hac versione: *sed Iesum illum videmus gloria et honore coronatum, qui parumper fuerat inferior Angelis factus*, (np. in humanae naturae assumptione, Phil. II, 7) *propter mortis perpeffionem*, (s. mortem perpetiendam) *ut np. beneficio Dei pro omnibus mortem gustaret*, e vero pronunciat Thomas Gatakerus *Advers. Posth. c. 37. Opp. Crit. p. 821.*

ἀγάπη θεῶ) Nonne potius *iustitia Dei?* quae poscit mortem peccatoris, Gen. II, 17, Ezech. XVIII, 4. Rom. I, 32. III, 25. in fonte. Sed utique et *gratia Dei*, cuius est pro fonte vadem s. fideiussores, eiusque solutionem pro illo admittere. Rom. III, 23. 24. Vtrumque igitur verum, respondet ad id dubii Streso *b. l.* „Christus pro nobis mortuus est, et vi divinae iustitiae atque irae, et vi divinae gratiae. Vi *divinae iustitiae* factum, est, ut peccata hominum non dimitterentur impunita, sed condemnarentur et punirentur in carne Filii Dei, Rom. VIII, 3. Vi *divinae gratiae* factum, ut non punirentur in nobis ipsis, sed ut nobis parceretur, et peccata nostra in Christum transferrentur. Sic gratia s. dilectio et iustitia s. ira Dei suaviter concurrerunt in nostri redemptione, Ioh. III, 16. Rom. VIII, 32.

ὅτι πᾶσι) Luculentius demonstratur per singularem distributionem ut nempe redemptio sit facta pro singulis generum, pro *omni homine*, uti Syrus; non pro generibus singulorum, sive *pro omni ὅτι filio* ex vers.

B 3

seqv.

CAP. II. seq. five σώματος , pro toto corpore Christi mystico np. Ecclesia , ceu portendunt Reformati, vid. Iac. Cappellus *b. l.* Nemethi , Wittichius et Braunius *b. l.* Stresø et Altingius *b. l.* qvi p. 62. *b. Tom. IV. opp.* τῇ ὑποθέσει prae fracte δὲ λέγων notanter addit: *obstante licet vocum πολλοὶ et πάντες aequipollentia* 1. Tim. II, 6. coll. cum Matth. XX, 28. et XXVI, 28. inpr. Rom. V, 18. et 19.

γέυσῃ θανάτῳ) Quod non dicitur ad diminuendum dolores , ut notet *leuiter sentire* in respectu triduanæ saltem mortis Christi , vti explicant quidam apud Iesuitam Iustinianum ad *b. l.* et novissime Braunius *b. l.* sed vsus phraseos in aliis etiam locis , np. Matth. XVI, 28. pro naturali, et Ioh. VIII, 52. aeterna morte , illam vim non admittit, recte etiam observante ipso Iustiniano. Et Braunio opponimus alium Reformatum videlicet Altingium grauius *l. c. p. 62. a* ita sentientem: „ista diminutio derogat^{ur} tum *satisfactioni Christi* , qvi parum duntaxat commeritæ ab hominibus mortis sustinuerit gustum poculi , cuius integram mensuram cum fecibus^{us} debebant ipsi epotare : tum *justitiæ Dei*, qvi προσωπολήπτως gustū ipsius^{us} admiserit loco plenæ bibitionis : sed eam sustinuit *in omni sua intensione*,^{us} et quidem tamdiu donec exhausisset , ut nihil restaret pro quo vel satisfacere^{re}, vel detineretur in morte. Vnde sibi poculum istud iræ divinæ non^{us} gustandum sed bibendum dixit , ut nihil eius a se præteriret , Matth. XXVI, 39. 42. Ioh. XVIII, 11. et το βραχύ τι non respicit modum s.^{us} mensuram mortis , sed morientis virtutem , qvi superare potuit.

V. 10.

Ἀγαγόντα) Rectius cum Erasmo, I. T. Maiore *b. l.* Calouio *b. l.* Seb. Schmidius *b. l.* per futurum imperfectum facta participii resolutione reddidit h. m. *Videbatur namque illi conveniens , ut is , qvi multos filios in gloriam adducturus esset, perficeret auctorem salutis ipsorum per passiones.* Perspicuum totius versus sensum suppeditat cit. Maior : *Decebat enim Deum Patrem , propter et per quem sunt omnia , ut , cum multos filios adoptivos per afflictiones ad gloriam adducere vellet , etiam naturalem Filium principem causam salutis eorum, per easdem simili via consecraret.* Ista suppositio participii robur accipit e principio perspicaciorum philologorum , non dari in graecismo *Aoristum secundum* , sed eum esse verius ipsum *imperfectum intensum* , a *simplici* distinctum, respondens *praesenti simplici et intenso*. Accedit et hoc , quod ἡγαγον pro praesenti et imperfecto plane vsurpetur , np. Matth. XXI, 2. Marc. XIII, 11. Ioh. X, 16. Act. XVII, 5. IX, 2. De verbi τελείω significatione *consecrandi* conf. nota ad c. V, 9.

ἐξ ἑνὸς πάντες) Quanquam Seb. Schmidius plausibiles nec contemnendas rationes pro illa sententia, quae subintelligit *Deum* adduxerit: nihilo segnius communiori τοῦ ἐξ ἑνὸς de *Adamo* interpretanti mauult subscribere, ut sensus sit: sanctificantem Christum et sanctificandos homines ex vno homine Adamo esse, i. e. non tantum habere communem naturam humanam, sed et cum natura communem conditionem communem in omnibus infirmitatibus similem, excepto solo peccato. Quem sensum confirmant sequentia, cum primis versus 14. 17. 18.

Ἀγγελοῦ etc.] Totum Psalmum XXII, ex cuius v. 23. verba h. l. citata sunt, agere de *Christo*, eiusque passione ingenue prae aliis fociis agnoscit cum Belgis in not. ad b. l. Altingius, qui ad b. l. p. 69. a. commentatur: ista affirmatio Apostoli manifestum facit, hunc Psalmum de Messia fuisse intellectum illa tempestate. Si enim communis consensu id non receptum fuisset, minus commode accersivisset inde probationem. Deinde quod Braunius b. l. p. 163. bene observat, quod Christus sibi attribuat Ioh. XVII, 6. 26. et Matth. XXVII, 46. adde Wittichium et Nemethum b. l.

ἐγὼ ἔσομαι πεποιθὼς ἐπ' αὐτῷ) Verisimilior est assertio eorum, qui statuunt hoc testimonium non esse desumptum ex Ps. XVIII, 3. sed ex cap. VIII, Ies. v. 17. tum quod Ps. cit. non habentur verba adducta, Iesae vero l. c. verba illa totidem verbis ac syllabis apud o senes deprehenduntur: tum quod sequens testimonium ex eodem illo capite Iesae petitum est. Vid. Ribera et Tena b. l. Grotius, Iac. Cappellus, Heinsius, Streso et Nemethi b. l.; Brochmandus et S. Schmidius b. l. Nec in Ies. l. c. loquitur Propheta, ut censent multi cum primis Reformationum, vid. Altingius, Wittichius, Nemethus, et Braunius b. l. sed ipse Messias, ceu asserunt ipsi interpretes Batavi h. i. m. *alwaer* Christus de ware Emmanuel den Propheet aenspreect, ende in sijn lijden vertroost met sijn ende aller Kinderen Godts exempel, die diergelijcke swarigheden altijt onderworpen zijn geweest, gelijk dat geheele capitel van 't 8 v. voort een prophetie van Christo is. idemque Caspar Streso b. l.; et probatum ivit S. Schmidius b. l. et comment. in Ies. ad b. l. Qui etiam quoad cohaerentiam duorum locorum istorum

CAP. II. istorum notat: priorem, *similitudinem in legis impletione*; posteriorem, *similitudinem in naturae communione*, probare.

V. 14.

μετέσχε) De quo verbo non inepte annotat idem Schmidius *b. l.* quod non tam passionem quam actionem denotet, et sit *se ipsum participem facere*, adducitque pro hoc sensu loca I. Cor. X, 21. 30. et v. 17. addde infr. VII, 13. itaque discrimen magnum sit inter pueros, qui κεκοινωνήκε *participes facti sunt* per parentes, cum ipsi prius non essent, et inter Christum, qui antequam homo nasceretur, secundum divinitatem iam fuit, et *se ipsum* assumendo carnem et sanguinem *participem fecit*. Non immerito itaque orthodoxi contra Photinianos pro divinitate Christi hinc disputant, quia μετέσχε *participem se fecit illorum* n. p. carnis et sanguinis.

σαρκὸς καὶ αἱματος) Quod Photiniani et cum illis Grotius explicant de infirmitatibus et afflictionibus humanis, adducto pro hoc sensu in primis loco I. Cor. XV, 50. sed nequam homines, ut digne eos excipit moderatissimus alias Theologus Seb. Schmidius *b. l.* convicti de hoc, quod Christus prius exstiterit, quam carnem et sanguinem assumeret, hac ratione elabi conantur, quasi prius habuerit humanam naturam, et deinde infirmitatem assumeret. Nec *caro et sanguis* l. c. simpliciter infirmitatem, sed carnem et sanguinem infirmitate et corruptione adhuc oneratam designant, ut sensus sit: *caro et sanguis in ea infirmitate et corruptione, in qua nunc sunt, regnum Dei haereditare non possunt*.

τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τῆ θανάτου) Mortis robur ipsi tribuitur, quia habet aculeum mortis, peccatum I. Cor. XV, 56. adeo ut occidat, quem ad peccatum pellicit aut impellit, Ioh. VIII, 44. quod robur augetur, quo plura peccata persuadet, quum in quovis peccato novus sit aculeus - - Diaboli robur in morte est per peccatum, adeoque abolito peccato aboletur quoque robur diaboli. Christus debuit abolere opera diaboli I. Ioh. III, 8. eoque peccatum, v. 5. Non habuit ipse peccatum, quamobrem etiam diabolus contra ipsum nihil potuit, Ioh. XIV, 30. Caruit robore contra Christum, quia caruit peccato in Christo, quod ei aculeum mortis suppeditaret. Verum habuit aculeum contra homines alios, qui ea propter metu mortisangebantur, et servituti eius erant obnoxii. Haec eleganter doctissimus Altingius *b. l. p. 74.*

τὸν διάβολον) Est vulgatissima apud Ebraeos traditio, esse מלאך המות *Angelum mortis*, quem dicunt esse *Satan*. Notabilis ille in tract. *Baba Bra*
tbra

ebra cap. 1. fol. 16. col. 1. vbi de diabolo, qui Iobum tentavit: אמר ר' חוה *dixit R. Lakisch, ille est Satan, ille est concupiscentia prava, ille est Angelus mortis.* Et in Ionath. Targum Gen. III, 6. וחמת אתתה ית סמאל *et vidit mulier Samaelem Angelum mortis.* Et in Targ. Ps. XCI, 5. *a sagitta Angeli mortis, quam iaculatur interdum.* Talmudicis quoque vocari solet סמאל *Samaël, quasi סר מאל recedens a Deo, cum Cocceio comm. ad Ebr. IX, 12. § 24. et Braunio b. l. vel cum Altingio b. l. p. 74. a סמ sive נסמ venerum, vt venenatum Deum denotet.* Dicitur סמאל *Samaël princeps maximus qui est in coelis, in Pirke R. Eliezer cap. 13. et in Zohar fol. 28. col. 2. item סמאל הרשע ראש כל* *Samaël improbus ille, princeps omnium diabolorum, in Debharim Rabba Parsch. vlt. גרם מותא וזאת הברכה* *Samaël causatus est mortem toti mundo.* Conf. Buxtorf. *Lex. Rabb. Talm. col. 1495.* Hinc Scriptura eum vocat ἀνθρῶποκτόνον ἀπ' ἀρχῆς. Ioh. VIII, 44. et ὁλοθρεῖ ἡν 1. Cor. X, 10, et Ἀβαδδὼν, ἐπολλύων *qui Angelus abyssi, Apoc. IX, 11.* Istam appellationem *Angeli mortis* haud dubie respexit Apostolus, quando diabolo attribuit *robur mortis.*

V. 15.

ἐνοχοὶ ἦσαν δαλείας) Hac phrasi etiam videtur respici ad flatum ecclesiae V. T. sub dura servitute legis ceremonialis, vbi multa et varia existerunt metus genera, quae distinctius exposuit cl. Braunius *b. l. p. 174. f.*

V. 16.

ἐπιλαμβάνεται) De hoc verbo, quod cum Photinianis Grotius arripit in notione *opitulandi, apprehendendi et vindicandi* tanquam e servitute et vinculis, quam etiam tuentur Ribera, Camero, Cocceius, Wittichius tum *b. l.* tum in *Theol. Pacif. c. 20. p. 284* et Nemethus *b. l.* et nostris I. T. Maior *b. l.* licet non in sensu Photiniano ad eludendam incarnationem Filii Dei, melius cum vetusto interprete Syro tenetur sententia communis in notione generali *accipiendi, assumendi*, quae pro re substrata specificè determinatur, vti hic ad naturae humanae assumptionem in unitatem personae. Conf. Seb. Schmidius *b. l.* Calovius *B. I. b. l.* et Baieri *Dissertat. ad b. l.*

CAP. II. Ἀγγέλων) Pro angelica natura nonnulli accipiunt, ut sit concretum pro abstracto. Nec ab re videtur S. Schmidio, non potuisse Apostolum abstracto uti et dicere: non enim angelicam naturam assumpsit, quando-
 „abstracto uti et dicere: non enim angelicam naturam assumpsit, quando-
 „quidem angelica natura non multiplicetur, ut humana, nec semen suum ha-
 „beat. Angelum itaque aliquem filius Dei assumpturus fuisset, si assumere
 „debuisset. Pluralis autem numeri est distributivus: non enim vnum ali-
 „quem ex angelis assumpsit. Atque haec etiam causa est, quare Apostolus
 „mox variaverit, nec homines aut Abraham, sed *semen Abrahae* dixerit:
 „nimirum humana natura est multiplicabilis, et inde natura assumi potuit,
 „non homo.

Σπέρματος Ἀβραάμ) *Seminis Abrahami* mentionem facit Aposto-
 lus, quia cum Ebraeis agit, qui in descensu ab Abrahamo nobilitatem suam
 constituebant, Abrahamum se habere patrem, Matth. III, 9. et esse Abra-
 hami semen, filiosque gloriantes, Ioh. VIII, 33. 2. Cor. XI, 22. Act. XIII,
 26. Luc. XIII, 16. XIX, 9. Tum quia Messias magnifice ipsi erat pro-
 missus, et ex semine eius oriturus. alias etiam dicitur tam Filius Davidis
 quam Abrahami, Matth. I, 1. et David eius pater, Luc. I, 32. ex eius semi-
 ne natus, Rom. I, 3. Quod autem *non Adami, patris omnium homi-
 num, sed Abrahami semen assumpsisse* dicitur, non inde concludendum est
 cum Altingio *b. l. p. 77. b.* eum non omnium hominum esse Mediatorem,
 sed nonnisi ei, qui et filius promissionis est, ac fidei societate Abrahamo
 coniunctus; cui manifeste contradicit Paulus 1. Tim. IV, 10. coll. 1. Ioh.
 II, 2. Ioh. III, 16. nec ibi valet limitatio de gentilibus, quatenus Iudaeis op-
 ponuntur. Imo sibi ipsi contradicit in proxime praecedentibus: *est re-
 demtor hominum, Abraham namque homo est, et quicumque semen eius
 pariter homines sunt.*

v 17

τὰ πρὸς τὸν Θεὸν) Vbi subaudiendum κατὰ cum Grotio, Erasmo,
 Schmidio, et Wittichio *b. l.* uti et c. V, 1. et vertendum: *in iis*, sive *quo-
 ad ea quae apud Deum* scilicet agenda erant. Syrus transfert: *לִפְנֵי ה'*
in iis, quae Dei sunt. Similiter ὁ Senes phrasin Exod. XVIII, 19.
 מִלִּפְנֵי ה' exprimunt τὰ πρὸς τὸν Θεόν. Seb. Schmidio videtur πρὸς
 potius particula relativa, qua relatio inimicitiae inter Deum constituitur,
 quasi dicatur: *quoad ea, quae versabantur inter Deum et nos*, sive in
 quibus lis et inimicitia intercedebat nobis cum Deo.

CAP. III.

CAP. III.

CAP. III.

V. I.

Κλήσεως ἐπερανίς μέτοχοι) *Vocatio illa coelestis recte accipitur tum ratione originis*, coll. Philipp. III, 14. quam solam respexerunt Syrus et Arabs: *qui vocati estis vocatione, quae ex coelis est*: tum *ratione finis*, quia fit ad res coelestes obtinendas in Christo. Huc solum respiciunt Grotius, Estius, Gerhardus et Hunnius *b. l.* utramque Belgae et Calovius *b. l.* tum *ratione medii*, quia media, per quae fit, sunt coelestia, verbum coeleste, Ioh. III, 31. 32. 34. XVII, 17. et Spiritus coelestis Ioh. XVI, 7. Act. II, 33. Ies. XXXII, 15. quam addiderunt Iac. Cappellus, Altingius et Nemethus *b. l.* Quamquam Seb. Schmidius putat, non exhaustiri rem, itaque existimat hanc vocationem supracoelestem vocari quoque in oppositione V. T. ad significandam eam, quae N. T. est propria. Non tamen ratione promissionum quasi Vetus T. tantum caduca et temporalia bona promiserit, ut Iesuita Iustinianus et Photiniani volunt, sed ratione umbrae et corporis Ebr. X, 1. quia typi et figurae V. T. vocantur σκία τῶν ἐπερανίων *umbra supracoelestium rerum*, Ebr. VIII, 5. h. e. earum, quae in N. T. in Christo exhibentur. Hinc infra v. 14. Apostolus breviter comprehendit dicens: μετέχοι γεγονάμεν τοῦ χριστοῦ, *participes facti sumus Christi*. Conf. Eph. I, 18.

τῶν Ἀποστόλων καὶ ἀρχιερέα) Non inanis est opinio Seb. Schmidii ad *b. l.* Paulum in his duabus vocibus *summam capitis secundi* inclusisse, et in nomine quidem *Apostoli*, (coll. Gal. IV, 4. Ioh. XX, 21. I, 18. Matth. XV, 24. Ies. XLVIII, 16.) quod c. II, 3 dixit de praedicatione evangelicae salutis a Christo coepta immediate, et mediate per Apostolos continuata: per nomen autem *Sacordotis maximi*, quod de morte eius pro omnibus v. 9. et seqq. et v. 17. expresse ἀρχιερέα appellavit. Deinde observandum, quod Pontifex sub V. T. dictus quoque sit מלך Legatus five *Apostolus*, tract. Ioma cap. I. §. 5. Nec ab re est quod Altingio *b. l. p. 82. a.* Paulus videatur speciatim spectasse illud Mal. II, 7. ubi τῷ כהן *sacerdoti* tribuitur singulariter *docendi* munus cum auctoritate, quia est מלאך *Angelus, Legatus Domini Dei exercituum*, qui etiam absolute appellatur מלאך *Legatus*, Eccl. V, 5. nam vocorum non observatorum

CAP. III, expiatiopenes sacerdotes erat, Num. VI. (vbi quidem Iunius in not. ad l. c. ipsum *Angelum foederis Christum* intelligit.) Hoc pacto Christus absolute Ἀπόστολος hic dictus est.

τῆς ὁμολογίας ἡμῶν) *Confessionis nostrae* i. e. quem nos confitemur sive profitemur, quia non solum de Legato, sed etiam de Pontifice dicitur, cuius propria doctrina nulla est distincta ab illa Legati: sed professio nostra Pauli et Ebraeorum eum nostrum Legatum et Pontificem agnoscit, dum alii Mosen Legatum et Aharonem Pontificem profitentur, quo sequentia quoque collineare videntur, et collatio illa tum cum Mose, tum cum Aharonem instituta, bene notante Altingio *b. l.* itaque convenientior et pronior est notio *confessionis*, quam illa forensis Camerarii *sponsionis*, quae divisim alterum tantummodo praedicatum officiumque ἀρχιερέα spectat.

v. 2.

τῷ ποιήσαντι αὐτὸν) Scilicet cum S. Schmidio secundum humanam naturam, secundum quam proprie cadit in ipsum τὸ ποιεῖν, et secundum quam est ἀξιώθεις δόξης v. seq. ut ita propria significatio verbi *faciendi* retineri possit, et Arianis distinctione naturarum facile responderi. Non tamen refragabimur illis, qui ad omnem lusum et abusum evitandum τὸ ποιῶν transferunt cum Erasmo *constituere*, ut sit idem quod καθίστημι c. V, 1. subaudientes ex praecedente versu τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα, coll. Act. II, 36. et I. Sam. XII, 6.

ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ) Vbi οἶκος *domus* sumitur pro *familia* (coll. Ioh. IV, 53. Act. XVI, 15.) eaque spiritali, Ecclesia, coll. Act. II, 36. Hinc καθασκευάσας οἶκον v. 3. *praeparans* s. *exstruens domum* est periphrasis patris familias, genitoris. Vid. Grotius, Hammond. ad eumque Clericus, Wittichius, Calouius *b. l.* et *Ebraism. Etymol. p. 53.*

v. 3.

παρὰ μωσῆν) Quod etiam veteres Ebraeorum sapientes praetulerint Messiam Mosi ipsisque Angelis docetur in Midrasch Tanchuma ad *Parsch. תנחומא fol. II. col. 1.* et probatur ex Ies. LII, 13. *Extolletur et altus erit valde.* „Extolletur supra Abrahamum, et efferetur supra Isaacum, et altior erit Iacobo. Extolletur supra Abrahamum, sicuti dictum est (Gen. „XIV, 22) *Sustuli manus meas ad Dominum.* Altior erit Mose, quia „dictum est, (Num. XI, 12.) *Si dicas mihi, porta eum*
in

„in sinu tuo Et elatus erit super Angelos ministerii etc. Sic Ralbag *ad Nu-* CAP. III.
mer. Parsch. כִּרְקִי Messias maior erit Mose, ideo etiam miracula eius
 „erunt maiora miraculis Mosis. Idem tradit R. Nachman *ad Deuteron.*
Parsch. וְכִרְקִי et Sepher Ikkarim *lib. III, c. 13. et c. 20.* apud doctissi-
 mum Braunium *b. l. p. 192.* Magnam pariter differentiam futuram esse
 inter legem Mosis et legem Messiae docet Midrasch Kohlelet cap. XI, 8. his
 verbis: *Lex quam homo discit in hoc seculo* (qualis est Lex Mosis sub V. T.)
est inanis, respectu Legis Messiae. Conf. idem Midrasch super c. II, 1.

v. 5.

εἰς μαρτύριον τῶν λαληθησομένων) *In testimonium dicendorum* vide-
 licet in diebus Christi s. N. T. Moses enim testimonium dedit futurae
 doctrinae Christi, quippe quam verbis et factis in lege et sacrificiis adum-
 bravit, qvin in sua ipsius persona. Conf. Ebr. IX, 24. X. 1. Deut. XVIII,
 15. 18. Ioh. V, 46. Vnde Erasmus subintelligendum censet, *a Christo*, ut
 sit sensus: Moses tantum typos ac umbras rerum afferebat earum, quas
 Christus postea erat explicaturus. Quomodo recte explicant praeter
 Gerhardum et Hunnium h. l. Calouius *B. I. b. l.* et Schmidius *b. l.* item-
 que e Reformatis Camero, Altingius, Wittichius, Braunius, et Neme-
 thi *b. l.* qui etiam allegat Gomarum, euoluentem typum Mosis Christum
 praefigurantis.

v. 6.

Χρὶς τὸς δὲ ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ) *Christus vero* (scil. πρὸς
fidelis e. v. praeced) *utpote filius* (ubi ὡς respondet Ebraeorum
veritatis, sicut Ioh. I, v. 4. et in v. anteced. ὡς θεράπων *utpote minister*,
 qui vere id erat) *super domum* (Moses fuit *in domo* Dei, ut Elieser in
 domo Abrahami, Gen. XXIV, 2. 10. aut Christus *supra domum*, uti
 Isaacus v. 35. 36. c. XXV, 5. Nam Deus omnia supposuit pedibus Christi,
 eumque constituit caput super omnia ipsi ecclesiae, Eph. II, 22. 23.) *sui*
ipsius (sic enim rectius legi agnoscit Grotius, melioresque legunt codi-
 ces, testibus Calouio et Altingio *b. l.* postulatque filii conditio, quemad-
 modum filius est dominus domus propriae, cuius haeres est.)

v. 9.

οὕ) Concinnior fane adhuc est sententia communis, habens illud
 & pro adverbio locali, *ubi*, quam illa Erasmi Schmidii, qui vult &
 esse relatiuum per Atticismum in casu respondens antecedenti, pro ὅ scil.

CAP. III. *πειρασμῶ*. Proinde vertendum censet, vti etiam in versione habet, *qua* (sc. tentatione) *tentarunt me*. Verum relatiuum iuxta syntaxin naturalem ad propius respicit, quemadmodum quoque fit exemplis illius Atticisimi. Conf. Ioh. II, 22. IV, 50. Marc. XIII, 19. 72. Luc. II, 28. III, 19. Eph. II, 4. 1. Cor. VI, 19. Act. I, 22. Ebr. VI, 10. Act. X, 39. etc. Vnde pro hoc sensu potius ita ordinanda fuisset verborum constructio: *κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ, ἃ ἐπείρασάν με ἐν τῇ ἐρήμῳ*.

πειρασμῶ) Non respicit solummodo illum vnum tentationis diem propter aquae defectum, sed vt ex sequentibus verbis petet, de toto tempore itineris in deserto.

v. 15.

προσώχθισα) *Infensus*, *indignatus sui*. Huius verbi metaphoricæ emphasin accuratius euoluit cl. Altingius *b. l. p. 91. b. coll. p. 98. b. h. m.* Ira seu offensa grauis significatur, vt cum ripa iugi vndarum incurfu verberatur, seu potius cum ripa iugiter flumen sistit, et vim vndarum sustinet, et frangit. Opportune autem isto vocabulo vsus est Apostolus, quod durationem indignationis diuinæ diurnam simul exprimere voluit. Vti enim ripa constans est, neque cedit aquae quantocunque impetu illisae, adeo vt fracta resiliat vnda potius, quam vt ripa commoueatur, idque quam diu flumen eundem seruat cursum et alueum sic quoque Deus suis sermonibus apud induratos corde nihil profecisse significat; quamuis XL annis allaberentur, imo illaberentur in aures ipsorum, nullo tamen fuisse fructu; vnde taedium et indignatio, etiam signis externis spumantis irae demonstrata, quemadmodum illabente in exstantiorem ripam flumine cum impetu, aquae haud admissae propter eius duritiem, strepitum edunt et spumant reperlissae. Cui quidem interpretationi apprimè fauet illud Act. XIII, 18. *Circiter XL annos ἐποποφόνησεν αὐτοῖς mores ipsorum tulit*, quanquam molestiam afferrēt, sustinuit et passus est.

v. 10.

ἐἰ) Si coll. c. IV, 3. 5. exprimit hic Ebraeorum conditionale *NON* quod post signum formale vel virtuale Iuramenti negat, cum particula negativa *NON* affirmat vehementer. Conf. Num. XIV, 23. vbi *NON* in posteriori membro exponitur per *NON*, et Ezech. XIV, 16. 19. cum v. 17. sic i Reg. I, 51. vbi Targum *NON*, LXX *ἐἰ μὴ quod non*. Gen. XXVI, 29. vbi.

vbi LXX *μὴ ποιήσῃν*. Ita in N. T. Conf. Marc. VIII, 12. cum Matth. CAP. III. XVI. 4. vbi *ἐῖ* per *ἄ* clare exponitur, et in nostro hoc loco Syrus transfert *ἢ, quod non*, quomodo et Pagninus. Nonnulli quidem vim conditionalem vt ferrent, supplent *ne viuam*, aut *ne pro Deo habear*, ceu Grotius *b. l.* sed *illud Deo indignum* merito censet B. D. Varenius *comment. ad Ies. V. 9.* contra Trémellium. et Seb. Schmidius ad hunc ipsum locum Ebr. ait: *in iuramentis Dei nullae imprecationes aut execrationes subaudiri debent.* itemque B. Gerhardus et Calouius *b. l.* priorem expositionem vocalae *וְ* rectiorem iudicant.

v. 12.

βλέπετε) *Videte*, dependet hoc verbum a particula *Διὸ propterea* initio v. 7. intermedia enim ab inde verba parenthesin constituunt.

ἐν τῷ ἀποστῆναι) Subaudiri potest aliquid cum quibusdam, et quidem vel *ὑμᾶς*, *ita vt deficiatis*, quem sensum expressit Syrus, vel melius cum Seb. Schmidio *αὐτόν*: *ne sit in vlllo vestrum cor prauum infidelitatis, ita vt deficiat ille.* Obseruat etiam Grotius *b. l.* quod *ἐν τῷ* sit pro *εἰς τὸ*.

v. 14.

τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως) *Illud initium substantiae.* Non incommoda nobis cum Calouio *b. l.* videtur hypallage Grotii et Cameronis *b. l.* pro *τὴν ὑπόστασιν ἐξ ἀρχῆς* *illam fidei subsistentiam*, (quae v. 6. dicitur *παρρησία fiducia* et *ἐλπίς spes*) *quam ab initio habuimus.* quae quoque simplicissima est B. Dorscheo in exegesi *b. l.* ap. Calou. De voce *ὑπόστασις* conf. not. ad c. XI, 1.

v. 15.

ἐν τῷ λέγεσθαι) *Per hoc quod dicitur*, vt Er. Schmidius vertit, vel vt *ἐν h. l.* idem sit cum *διὰ*, *propter dici* i. e. propterea quod dicitur. Nam *τὸ ἐν* etiam causam rei reddere annotauit idem ad Luc. I, 1. atque hanc posteriorem acceptionem praeferimus cum Seb. Schmidio *b. l.* vt hac ratione fumeret Apostolus iterum dictum Psalmi, et versus praecedentis causam reddat.

v. 17.

τὰ κῶλα) *Artus totumque adeo corpus*: a Graecis frequenter adhibetur interpretandae voci *קָדָשׁ* *cadauer*, tum bruti Gen. XV, 11. tum hominis Ier. XLI, 9. Sic etiam vertunt Num. XIV, 29. 33. Leu. XXVI, 30. Ies. LXVI, 24. et I. Sam. XVII, 46. annotantibus Grotio et Drusio *b. l.*

CAP. IV.

CAP. IV.

v. I.

Φοβηθῶμεν) *Timeamus*. Significat h. l. sollicitam curam adhibeamus, omni studio et sollicitudine caueamus, *last uns wohl fürsehen*/ per metonymiam causae pro effectu, quandoquidem ex timore sollicita ista cura et diligentia nascitur. Conf. Philipp. II, 12. et infr. v. 11. hoc Φοβηθῶμεν exponitur per σπᾶδάσωμεν *studeamus*, *operam demus*, et supr. III, 12. redditur per βλέπειν *videre*.

ὑπερηκέναι) *Defuisse, posteriorem fuisse*, dahinten bleiben/versehlen/ supplendum : ἀπὸ τῆς εἰσελθεῖν *ab ingrediendo*, quod bene obseruauit Syrus, cumque secutus Arabs. sic cap. XII, 15. construatur hoc verbum cum ἀπὸ.

v. 2.

Ἀλλ' ἔκ ωφέλησέν — ἀκῆσασιν. Commode potest hoc membrum parenthesi includi cum Seb. Schmidio. Continet enim occupationem obiectionis : *non potuit ad illos pervenisse Euangelium, quia nihil ipsis profuit*.

ὁ λόγος τῆς ἀκοῆς] *Sermo auditus*. exprimit Ebraismum וְדַבַּר יְהוָה Jer. X, 22. Non tamen nulla est ista emphasis, quam de coniunctione duorum illorum vocabulorum affert Altingius *b. l. p. 105. b.* ὁ λόγος est promissionis verbum in se, ἀκοή modus declarationis, ut ad aures hominum perveniret; ille est ἐπαγγελία *ingressus in requiem Dei*, haec est εὐαγγελισμός ἐπαγγελίας, quod fuerit εὐηγγελισμένη; quorum illud primi, istud secundi versus est.

μὴ συγκεκραμένον τῇ πίσει τοῖς ἀκῆσασιν] Obscuram hanc constructionem alii quidem cum Dan. Heinsio *Exercit. Sacr. b. l.* clariorem reddiderunt hac versione : *Non commixtus fide ab iis, qui audierunt*. Sed sensum eius genuinum minus feliciter attigerunt, licet attigisse persuasus sit Heinsius. Felicius penitiusque phraseos huius singularis Paulinae mentem introspectit et expressit Seb. Schmidius hac versione : *Non commixtus fide (i. per fidem) cum iis qui audierunt*. Cum sermo auditionis et fides non commode possint dici res commiscendae, quandoquidem iste hanc producat. Quomodo autem causa cum suo effectu commiscebitur?

„ſcebitur ? Idem ante eum perſpexit B. Dörſcheus ap. Calou. *b. l.* Hoc
 „dicitur, inter ipſum verbum auditum et inter ipſos auditores non factam
 „eſſe *συγκρασίαν τῇ πίσει*, et ſermonem praedicatum non fuiſſe mediante
 „fide contemperatum illis, qui audierant — Sic itaque *συγκρασία τῷ*
 „*λόγῳ* fit apud auditores, quando *πίσις* producit, quae ſtatim bona
 „*λόγῳ* apprehendit et applicat. Hic eſt igitur ordo, ut ſcilicet *per fidem*
 „*ſiat συγκρασία Evangelii auditi cum auditoribus*. Huic nobili pari
 Theologorum Argentoratensium iungatur e Reformatis Altingius
 „*p. 105. ſeq.* potius commiſcenda ſunt, inquiens, *λόγῳ ἀκοῆς et εἰ ἀκῶ-*
 „*σαντες*. instrumentum commixtionis eſt *fides*. iſtam enim digeſtionem
 „praestat fides, quae non tantum guſtat bonitatem verbi Pf. XIX, 11.
 „CXIX, 103. et Dei in verbo Pf. XXXIV, 9. 1. Petr. II, 3. ſed illud edit
 „ac digerit, ut vita ac robur inde percipiatur, Ioh. VI, 35. 53. ſ. 63. coll.
 1. Reg. XIX 8. Mixturam autem putamus cum eodem Schmidio
 „nihil aliud eſſe, quam *immanentiam in homine*, Ioh. XV, 7. emphatice
 „vero iſta immanentia per mixturam ſignificatur, quia quae commiſcen-
 „tur, intimam naſcuntur *περιχώρησιν* ſeu *immanentiam*. Huc facit,
 „quod Iac. I, 21. ſermonem dicit *ἐμφυτον implantatum in nobis*. Oppo-
 „ſita eſt haec commixtio *effluentiae*, quando vox audita mox effluit, nec
 „commiſcetur manetque, ſupr. c. II, 1. Qua ratione patet, quod verbum
 „auditum intret quidem ſemper ad interiora etiam hominis, quando audi-
 „tur; ſed non maneat, quando fide non tenetur, ſive *fide cum audiente*
 „*non commiſcetur*.

V. 3.

Καὶ τοὶ τῶν ἔργων ἀπὸ καταβολῆς κόσμου γενηθέντων) Vbi
 καὶ τοὶ communiter vertunt *et quidem*, quomodo et το καὶ τοιγε Act. XVII,
 27. vel etiam *nempe, nimirum*, vid. S. Schmidius, qui etiam commode
 ſubaudit articulum καὶ τοὶ τῶν ἔργων, et genitivum τῶν ἔργων con-
 ſtruit cum voce κατάπαυσιν, ut nomen verbale habeat caſum verbi ſui,
 ut Graecis maxime uſitatum, idemque ſit κατάπαυσίν με τῶν ἔργων, ac
 κατάπαυσίν με ἀπὸ τῶν ἔργων. Nam utraque conſtructio cum et ſine
 praepoſitione eſt verbi πάυω et καταπαύω. Ita ſenſus planus foret hic:
in requiem meam, nempe illam ab operibus a fundatione mundi factis, ſive
reſoluendo participium, quae a me a fundatione mundi facta ſunt.

CAP. IV.

v. 4.

καὶ κατέπαυσεν ὁ θεὸς etc.) Tum acquieuit Deus septima die ab omnibus operibus suis, in Messiae refectione plenissime aequiescens. Exod. XXXI, 17. שָׁבַת וַיָּנַח non tantum *quieuit*, (quod de quavis cessatione dici potest) sed etiam *respiravit* ab eo quod molestiam dabat, Ex. XXIII, 12. qualem molestiam ἀνθρώπου παθῶς Deus non habuit ex creatione, obsequentibus mandato eius creaturis Ps. XXXIII, 9. et CXLVIII, 5. sed ex corruptione per peccatum, Gen. VI, 6. et inde *respiravit*, quando in Messia refectionem dedit, et per Evangelium homini corrupto indicavit ingressum in istam requiem Dei per fidem. Haec profunde prae aliis Altingius p. 114. b. in summam contracta, quae ante prolixius differuerat. Conf. etiam *Tem. V. lib. 1. de Sabbatho.*

v. 5.

ἐν τῇ ᾧ) Scil. τόπῳ, quia in versu praeced. 4. fuit particula loci πᾶς alicubi i. e. ἐν τινὶ τόπῳ.

v. 9.

σαββατισμός) Exprimere mihi videtur cum Altingio p. 118. a. vocabulum ebraicum שַׁבָּתוֹת. Cui etiam שַׁבָּת et שַׁבְתָּן non sunt absolute synonyma, illo diem connotante, hoc non item, sed officium aut conditionem aliquam, *quies religiosae quietis*, in qua cultus diuinus fit ex institutione Dei. *ibid c. fin.*

v. 10.

ὁ γὰρ εἰσελθὼν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτῶν etc.) In enodatione huius loci palmam aliis interpretibus praeripuisse eundem Altingium acris iudicii virum nullus dubitem, quod nempe habeatur *descriptio Christi* in verbis: *qui in requiem suam ingressus est*, quandoquidem articulus ὁ εἰσελθὼν demonstratiuus sit, ut כָּהֵן *qui ingressus est* Ps. CXVIII, 26. cui respondeat mox αὐτός ille ipse. *Ingressus* cum dicitur *in requiem suam*, simul indicari, aliquando caruisse requie, et quam postea affectus est per resurrectionem, requiem ipsi fuisse *suam*, propriam et peculiarem. p. 124. a. postquam p. 123. non leuia dubia opposuit interpretationi communi. Et p. 124. b. *Proprium opus Dei* h. l. est promissionis de Messia verbis factisque declaratae, septimo mundi die, primo Sabbatho. Nihil enim ultra egit, utpote omne iudicium tradens filio, postquam omnia agenda prius definiuisset. *Opus Christi* fuit reformatio corrupti operis, non per

per alium, sed per se ipsum, quem Pater restitutorem constituerat, per agenda, iuxta ordinem in promissione delineatum, superato corruptore, eiusque opere destructo. etc. Et *p. 125. a.* concludit: hic est sabbatismus, diem religiosae quietis significans, qui populo Dei relictus est; quoniam Christus in eo quieuit ab opere suo proprio, quemadmodum Deus a proprio suo opere quieuit, quando Christum talem promisit septimo die; et dum non aliud huius beneficii, personalis victoriae Christi et quietis a labore, habebant praeterquam in promissione, illum diem habuerunt sanctum, cui nunc dies resurrectionis Christi hebdomadatim surrogatus est, dum victoriam illam consummatam audiunt. Aliquid hic etiam vidit Wittichius, qui vltima verba interpretatur de *quiete Dei redemptoris ab opere redemptionis*, quod ipse Christus vocet *opus*, Ioh. XIV, 34. Nec minus Nethi ad eadem commentans: non est opus creationis, sed alterum *opus*, illud augustum *Redemptionis*, soli DEO proprium, aequè ac creatio. Quum itaque opus redemptionis et sanctificationis consummatum est in morte Christi, iuxta illud *τετέλεσται* Ioh. XIX, 30. Et Christus ipse quieuit in sepulcro, septimo hebdomadis die, tunc merito dicitur Deus quieuisse ab operibus suis ante secula decretis, in fundatione terrae iam intentis.

V. II.

Σπῆδάσωμεν ἔν εἰσελθεῖν εἰς ἐκείνην τὴν κατὰ πᾶυσιν.) *Studeamus igitur ingredi in illam requiem*, quae scilicet Christi est, et in qua Dei acquiescentia est consummata. In hanc requiem ingrediendum est per fidem, coll. supr. v. 3. infidelitate excludente, quemadmodum veterum exemplum docuit, quos infidelitas promissionis de obtinenda Cananaea, eiusdem ingressu exclusit; et multo magis infidelitatem praestantioris quietis, quae in verbo promissa est, fruitione exclusisse est certissimum, 1. Petr. I, 8. 9. Eph. II, 8. Haec itidem praeclare Altingius *p. 125. b.*

V. 12.

Ζῶν γὰρ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ etc.) Nobilem de h. l. controuersiam, loquatur ne de *verbo Dei hypostatico s. personali*, an *προφορικῶ* s. *praedicato*? (vtriusque sententiae auctores et rationes dubitandi haut leues videri possunt praeter Calouium *B. I. h. l.* apud Seb. Schmidium *h. l.*) tutius dirimi posse arbitror, si cum eodem laudatissimo Theologo statuatur, non opponenda esse sibi inuicem *verbum hypostaticum et praedicatum*,

CAP. IV. sed subordinanda. Cui etiam non refragatur Gerhardus et Rauppius *b. l.* nec Altingius *b. l. p. 128.* argumentationi tamen Apostoli plus virium tribuens, si de Filio Dei accipiatur propter v. 13. Connectunt etiam ambo illa Streso et Nemethus *b. l.* Certum namque est, quod praedicata hic sint, quae partim verbo praedicato suo modo sunt communia, partim hypostatico abstrahendo a praedicato non sunt congrua. Sententia igitur Schmidiana haec est, quod Paulus loquatur de verbo Dei hypostatico Iesu filio Dei, ut v. 14. appellat, prout ille sese in verbo praedicato sistit, exhibet, probat in conuictione maxime cordium humanorum, ut adeo quod de verbo Dei hypostatico dicitur per verbum praedicatum operanti, id suo modo ad verbum praedicatum quoque pertineat. Nec adeo erit, ut in ista subordinatione τὸν λόγον personalis et realis cum cl. Marckio *Exercit. Bibl. Exerc. 37. § 12. c. fin. p. 795.* metuamus, ne sensus distinctissimi et satis oppositi inter se temere iungantur, praesertim cum ipse concedat hic rerum connexionem; illudque temere facile concedamus. Iam in specie subiectum ὁ λόγος ponitur absolute ad confirmationem prioris sententiae; et enerue est, quod posterioris patroni opponunt, vocem τὸν λόγον de filio Dei Iohanni esse peculiarem, Paulo autem inusitatam. Illos enim meminisse oportet, quod stilus Pauli in hac epistola multa habeat singularia, sublimiorque sit; quodque insuper ad Ebraeos scribatur, quibus phrasis ἡ ἡμεῖς i. e. ὁ λόγος τὸ θεὸς ex Targumin erat notissima, bene id observante excellentissimo D. Gottfr. Oleario in *Analyti Logica huius Epist. p. 19.* et Altingio *b. l. p. 129. a.* (qui etiam *p. praeced. b. λόγον* de Filio Dei vult intellectum Luc. I, 2. cum sermonis externi non potuerint esse αὐτόπται *spectatores*, quandoquidem auribus non oculis percipiatur. Spectatores ergo λόγος quando dicantur Apostoli, personam indicari, et idem dici, quod I. Ioh. I, 1. ut pote qui ἀπ' ἀρχῆς fuerint cum Christo, Ioh. XV, 17. ut ista quoque particula vim addat expositioni. Alterum, quod fuerint sermonis ὑπερέτα *ministri*, postulare personam, cui ministrent, col. Act. XXVI, 16. Ioh. XVIII, 36. I. Cor. IV, 1. (sed vide Eph. III, 7. Col. I, 23.) Nec minus ita sumi in illis Pauli, τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ Act. XX, 32. ipsi sit verisimile, quoniam commenduntur homines non rei, sed personae, cit. Act. XIV, 23. I. Petr. 4. 19: sic Deo, sic ergo etiam sermoni gratiae eius (respectu vel causae impulsivae dationis eius, uti filius amoris Dei Col. I, 13. coll. Ioh. III, 16. vel effectus ipsius dantis, quia ipse gratiam Dei dispensat Ioh. I, 17. uti De-

us dicitur Deus pacis et dilectionis, 2. Cor. XIII, 11. et c. I, 3.) alias CAP. IV, Euangelium commendari hominibus, 2. Tim. II, 2. non homines Euangelio. Denique *aedificare et dare haereditatem* esse proprie effecta personae) Conf. de phrasi illa chaldaica Dissert. Laurent. Wegeri Philologi Regiomontani *de verbo Dei*. et Pfeifferi *Crit. S. p.* 276. *seqq.* ibique citatos auctores, quibus adde Bochartum *Geogr. S. P.* II. p. 904. Miror itaque, Io. Clericum in *annotat. ad Hammond. b. l.* aliud temere statuere, dictam nim. phrasin *Verbum Dei* Iudaeis eius aevi pro *Deo* et quouis diuino attributo, non pro *Messia*, vfu venisse. Ast quid monstri alia haec eius expositio, non obscure elucescet, si conferatur eius annotatio ad c. I, 2. Iesum constituit heredem seu dominum omnium, *per quem et secula fecit*; hoc est cum per λόγος *rationem* aut sapientiam aeternam arctissime cum eo coniunctam, omnia olim creasset, et ad v. 3. Sane Filius Dei, etiam quatenus homo, est *splendor gloriae Patris* cum magnitudine miraculorum diuinam potentiam, expresserit; et *imago impressa eius substantiae*, quia summas eius virtutes refert. In quibus spiritus Socinianus vt miser forex se prodit. Sed misso subiecto potius praedicata sunt examinanda.

ζῶν) Quod praedicatum et quidem vt participium *uiuens* potius quam *uiuum* maxime vrget S. Schmidius, quippe quod proprie conueniat suppositis, conf. de Deo Matth. XVI, 16. I. Thess. I, 9. I. Tim. IV. 10. VI, 17. Ebr. III, 12 de Christo Apoc. I, 18, bis: nec creditur, vllun exemplum proferri posse, vbi quid proprie vocetur ζῶν *uiuum* quod non habeat vitam formaliter: obiectionibus etiam fatiscit. Competit autem *verbo Dei hypostatico* absolute, formaliter et effectiue; ipsum etiam *Verbum praedicatum* dicitur habere vitam communicatiue et effectiue, vt det vitam, quam ipsam formaliter et originaliter non habet. Vnde nec *verbum uiuens* vel *uiuum* proprie appellari potest, licet *verbum vitae* nominetur recte. Quando autem Ioh. VI, 63. in casu recto dicitur *vita*, id dici tropice per vsitatam metonymiam effectus pro causa agnoscunt Theologi. Hic loci tamen verbum hypostaticum appellatur ζῶν *uiuens*, *uiuus*, praecipue quomodo in effectum probet conscientias nostris se ζῶντα *uiuum*, et propterea putat S. Schmidius subaudiri posse et debere τὸ ἐν ἡμῖν, sicut Paulus Gal. II, 20. dicit. *Viuit in nobis* per verbum suum, quod conscientias nostris, ex quo audiuiamus, implantauit, vt doceat et conuincat nos de hoc, quod ipse viuat in seipso, tantamque virtutem in nobis per verbum

CAP. IV. suum exferit, vt verbum ipsius non contemnamus, sed pro verbo vitae agnoscamus et teneamus, nec pro litera mortua habeamus.

καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίσομον) Vbi Filius Dei non in se comparatur cum gladio, (nam in visione apocalyptica Ioh. I, 16. XIX, 15. non apparuit vt gladius, sed vt vir, *ex cuius ore gladius egreditur*, quo belligerat Apoc. II, 12. 16. Conf. Ies. XLIX, 2. vbi describitur: *Os ipsius sicut gladius acutus, et ipsemet vt sagitta electa vel mundata*,) sed cum gladio, quatenus gladium verbi sui vibrat, eoque secat et pungit hominum corda et conscientias. Insuper respexisse Paulum ad eiusmodi gladium vel cultrum, quo vti solebant in mactandis victimis, cum isti cultri acutissimi fuerint, maxime verisimile fit cl. Braunio ad *b. l.* quod tales acutissimi cultri hodieque Iudaeorum lanionibus in vfu sint, et vtrimque secantes veteribus etiam in vfu fuerint; quomodo etiam accurate et quidem duodecies vnguibus et nudis digitis examinentur, ne vllam crenam habeant, probat laudatus auctor ex ספר שחיטות ובריקות *libello mactationum et explorationum*; qui etiam duos cultros vnum ordinarium, quo haecenus vtuntur laniones, ab vno tantum latere habentem aciem, et alterum μάχαιραν δίσομον, vna cum sex aliis crenas habentibus, itaque ad iugulationem ineptis, exhibuit in tabula aenea. Sequentem phrasin Apostolicam

καὶ διικνύμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς τε καὶ πνεύματος, ἄρμῶν τε καὶ μυελῶν) *Et pertingens usque ad diuisionem animae et corporis, compagum et medullarum*, proxime accedere ad id, quod Germani de magni terroribus et commotionibus cordis dicere solemus: *es gehet mir durch Marck und Bein* / bene notat Seb. Schmidius. Vt adeo optime phrasin Apostoli de compunctione cordis, quando aculei a verbo ipsi infinguntur, et compages corporis quasi distrahuntur et medullae penetrantur, accipi possit. Nec tamen reiicienda est explicatio, quae dicit intelligi per μερισμὸν ψυχῆς καὶ πνεύματος) *luctam carnis et spiritus*, vt sensus sit, *bis daß es unterscheidet das was fleischlich ist von dem/was geistlich ist.*

V. 13.

Τετραχνηλισμένα) *Intime patentia*. Dicitur tropice de sacrificiis, quorum pelles detrahebantur, et per mediam spinam dissecabantur, vt interiora omnia oculis paterent. Ita cum Chrysostomo, Oecumen. Theophyl. Grotius, Estius et Corn. a Lapide *b. l.* Hammondus, Altingius, Nemethus,

Nemethi, et Braunius *b. l.* Gerhardus, Dorscheus ap. Calou. et Broch- CAP. IV.
mandus *b. l.* Quemadmodum enim Apostolus versu praecedente sumserat
gladium per metaphoram a lanione praesertim a sacerdotibus; ita per ean-
dem metaphoram ab inspectione et perscrutatione lanionis, maxime sacer-
dotis in templo, dicit omnia coram Christo, supremo sacerdote esse
Φανερά ἢ γυμνά etc. Eadem phrasis totidem fere verbis occurrit in *tract.*
Talmud. תמור *cap. IV, § 2.* Postquam ibi dictum esset, sacerdotem
sacrificium iuge ouem pedibus suspendisse, partesque varias abscidisse, ad-
ditur tandem: קרעו ונמצא כלו גלוי לפניו *laceravit illud (animal)*
et reperiatur omne apertum coram facie eius. Conferri meretur me-
moratus Braunius, illa ex ritibus et antiquitatibus iudaicis deducens, simul-
que monstrans in tabula aenea, quomodo sacerdos sacrificii intima omnia
perscrutatus fuerit.

Πρὸς ὃν ἡμῶν ὁ λόγος) Quod communiter reddunt: *de quo nobis est*
sermo, ut πρὸς sit pro περὶ. Sed rectius dilaudatus Olearius noster *b. l.*
interpretatur: *cum quo nobis hic res est*; eo quod ista vis phraseos Demo-
stheni, ceterisque antiquis Rhetoribus sit familiarissima: λόγος ἐστὶ με-
πρὸς σε. Consentit Bezae versio: *qui cum nobis est negotium*, et Belgica:
met welcken wy te doen hebben.

V. 14.

ἔχοντες ἓν ἀρχιερέα μέγαν) *Habentes igitur Pontificem magnum.*
Ita vocat Christum non pleonastice, cum infr. c. X, 21. vocet ἱερέα μέγαν
sed καὶ ἐξαιρέτον et in oppositione aliorum multorum ἀρχιερέων, qui
non solum inde ab Aharone usque ad Christum exstiterunt, verum etiam
quod sacerdotis maximi ἱγὺ ἢ vicarius, postquam partes eius obiisset,
itidem *sacerdos maximus* nuncupabatur. Hinc *Annas* et *Caiaphas* dicuntur
ἀρχιερεῖς, Luc. III, 2. tum quod sub templo secundo in primis circa extre-
mum eius singulis fere annis noui Pontifices surrogabantur vel intrude-
debantur, pecunia malisque artibus praedominantibus, et hinc γένος
ἀρχιερατικόν eorum, qui vnquam functi erant pontificatu, Act. IV, 6:
tum quod nomen ἀρχιερέων in sensu latiori etiam tribuitur Principibus,
qui certis Sacerdotum classibus praeerant.

V. 16.

Προσερχώμεθα ἓν μετὰ παρρησίας τῷ θρόνῳ τῆς χάριτος) *Acce-*
damus igitur cum fiducia ad thronum gratiae. conferre iuuat, quae ad il-
lustranda

CAP. V. lustranda haec verba ex antiquitate ebraica monstrat excellentissimus Daffouius *Disp. II. de emph. Sacr. voc. comm. 3. p. 21. f.*

CAP. V.

V. 2.

Μετριοπαθεῖν) *Misereri quantum satis est*, ita Beza. *Mittleiden haben* / so viel die Noth erfordert / *als es genug ist* / nach dem Maasß der Sünden und der Gefahr. Plenior vim huius verbi docte notavit Camero *b. l.* Μετριοπαθεῖν, inquit, duo in se complectitur, quorum prius significatur voce μετρίως, nempe ἐπιείκεια et ἐυγνωμοσύνη, unde oritur vel excusatio, vel, si respiciat, purgatio, quae virtus plerumque inde proficiscitur, quod meminimus et nos esse homines, unde fit, ut de aliis non durius, quam de nobismetipsis statuamus. Alterum vero est συμπάθεια, quum sensu alienae miseriae afficimur. Quid est ergo μετριοπαθεῖν? ὑπὸ ἐπιεικείας τινὶ συμπάσχειν, alterius malis affici, eo quod non rigide et seuerè, sed humaniter et placide de aliis indices, tanquam si tua ipsius res ageretur, ut qui te putes eadem conditione.

V. 3.

Διὰ ταύτην) *Propter hanc* scil. ἀθέρειαν infirmitatem, ut recte suppleant Ludou. Tena *b. l.* Belgae, Altingius, Wittichius et Nemethus *b. l.* Er. Schmidius et Seb. Schmidius *b. l.* ut minime opus sit hic agnoscere ebraismum, quasi sit διὰ ταύτην pro διὰ τῆς, quos merito refutat Er. Schmidius *p. 1306.* et verbum

προσφέρειν) *Offerre*, includere suum nomen verbale προσφοράν, oblationem, victimam obseruant Beza et Er. Schmidius *b. l.*

V. 4.

τὴν τιμὴν) Commode quidam articulo τὴν vim relatiuam et emphaticam tribuunt, *hunc honorem*, pontificatum scilicet.

ὁ καλέμεν ὑπὸ τῆς θεᾶς) Quod membrum ellipticum bene cum Er. Schmidio Seb. Schmidius ex praecedente membro supplet h. m. *Et non sibi quis sumit illum honorem, sed qui vocatus est a Deo sumit illum; quemadmodum et in sequente membro aliquid repetendum: sicut et Abaron vocatus sum sit.*

V. 5.

v. 5.

Ἄλλ' ὁ λαλήσας πρὸς αὐτὸν etc.) Quod membrum pariter requirit supplementum: *Sed is qui dixit ad ipsum: Filius meus es tu, ego hodie genui te ἐδόξασεν αὐτὸν, glorificauit ipsum, ut esset Pontifex, vel ut Er. Schmidius: eum hoc honore dignatus est. Sic Belgae in not. heeft hem hier toe verheerlijkt.*

v. 7.

ἑισακκοθεὶς τῆς ἐυλαβείας) Biuium h. l. sententiarum occurrit de vero sensu vocis ἐυλαβείας: vna significationem *metus*, altera *reuerentiae* sequens. In priorem cum Beza, Belgis, Grotio, Scaligero, Camerone, Iac. Capello, Hammondo, Stresone, Altingio, Wittichio, et Nemetho b. l. lubentius pedibus imus, suadente contextu et syntaxi naturali. Praeter argumenta, quae recenset Gerhardus et ex eo Seb. Schmidius, licet vterque posteriorem eligant, et haec maxime addi possent: quod non tantum verbum ἐυλαβεῖσθαι *timoris* significationem habeat Act. XXIII, 10; sed et frequens ista sit apud LXX interpretes, quos Apostolus noster sequi amat. Nam ebraicum אִנִּי, quod significat *anxie timere* verterunt ἐυλαβεῖσθαι Ies. LVII, 11. Ier. XXXVIII, 19. XLII, 16. etiam per φοβεῖσθαι Ier. XVII, 8. eiusque deriuatiuum פִּיִּנִי per ἐυλάβειαν Prou. XII, 25. Ios. XXII, 24. Ezech. IV, 16. XII, 18. 19. Notat itaque hic ἐυλάβεια sollicitum et anxium timorem, quem maxime concipit humana natura a morte, et hanc anxie timuit homo Christus, καὶ ἑισακκοθεὶς ἀπὸ τῆς ἐυλαβείας, *et exauditus est*, et per consequens *liberatus est ab hoc metu* scil. mortis et dolorum infernalium, ut obiecto remouendo vi praepositionis ἀπὸ, quam recte vrgent Belgae in not. et Er. Schmidius. quo in sensu nec ipsi displicet Seb. Schmidio. Sic verbum ebraicum יָשׁוּ *iuuare* ab iisdem Graecis exponitur per ἑισακχεῖν 2. Chron. XVIII, 31. necnon פִּיִּיִּי *seruabit me*, Ps. LV, 17. LXX εἰσήκασέ με. Nam *exaudire DEi* est *iuuare, seruare*, quae realis exauditio est. Quanquam nec male, ni melius, cum τὸ πᾶν Grotio statuas contractam locutionem, Ebraeis et Graecis frequentem, ut sensus sit: *et exauditus liberatus est ab isto metu*. Plane ut in loco huic gemino Ps. XXII, 22, *serua me ab ore leonis, et a cornibus monocerotum* עֲנִיִּי *exaudiuisti me*, i. e. exaudiens liberaisti me. Similiter Ps. CXVIII, 5. עֲנִי *exaudiuit* (i. e.

E

exaudiens

CAP. V. exaudiens collocavit) *me* in lato. Quibus addatur Ies. XXXVIII, 17. וְאַתָּה חָשַׁקְתָּ נַפְשִׁי מִשְׁחַת בְּלִי at tu *amore persecutus es animam meam e fouea* consumptionis i. e. amore persecutus reduxisti animam meam a fouea, coll. Ps. XXX, 4. Cuius *metalspseos* exemplum et infr. c. X, 22 occurrit: *adsperfi* quoad *corda* et mundati *a conscientia mala*, coll. c. IX, 14. Plura vide si lubet in *Luc. Ebr. p. 316. seq.* Non itaque videmus, quid huic interpretationi praeferendae obftet, cum in posteriore ἀπὸ velint acceptum pro διὰ vel κατὰ vel ὑπὲρ vel cum Camerario pro μετὰ, qui etiam subintelligit προσευχόμεν, ut idem sit ac *cum pietate* s. *reuerentia precans*. Quam expositionem valde Seb. Schmidius approbat. Verum duriuscula est illa permutatio particulae et ellipsis. Istaque insuper εὐλάβεια *reuerentia* erga Deum Patrem iam supponatur et includatur in praecedentibus δεήσεσίν τε καὶ ἱκετηρίαις *precationibus et supplicationibus*.

v. 8.

ἐμαθεν ἀφ' ὧν ἔπαθε τὴν ὑπακοήν) Vbi notetur 1) Graecismus ἀφ' ὧν pro ἀπ' ἐκείνων ἀ ἐπαθεν *ex illis, quae passus est*. quomodo et in ebraismo ista ellipsis demonstratiui adhibetur, ut Ruth. II, 9. וְשָׁנָה *de (eo) quod haurient*, coll. Exod. XXIX, 27. Vid. *Lux Ebr. p. 295.* 2) elegans paronomasia ἐπαθε ἐμαθε, iuxta illud peruulgatum τὰ παθήματα μαθήματα, *nocumenta documenta*. Non quidem necesse est, ut verbi ἐμαθε significationem neutrale *didicit* deferamus, et cum Dan. Fesselio *Aduers. Sacr. l. i. c. 2. p. 26.* transitiuam et causalem *docere, discere fecit* amplectamur. Modus autem discendi est *practicus et experimentalis*, debuit de acerbitatibus passionum iraeque diuinae et mortis, experiundo et vere sentiendo erudiri, quod supra c. II, 18. coll. IV, 15. dicitur πέπονθεν πειρασθεὶς *passus est tentatus*, siue *cum tentaretur*, idque κατὰ πάντα καθ' ὁμοιότητά αὐθενειῶν ἡμῶν *quoad omnia ad similitudinem infirmitatum nostrarum*, eoque δυνάμενος συμπαθεῖν καὶ τοῖς πειραζομένοις βοηθεῖν *posset compati vere tentatis iisque succurrere*. Debuit itaque sensim sensimque πειρασθεὶς μανθάνειν *reapse tentatus discere*, quam perfecta et nunquam declinans obedientia erga Deum, quam clara demonstratio iustitiae (Rom. III, 25. in graeco) et sanctitatis Dei, quam operosa sufficiensque satisfactio esset necessaria, ut per unius δικαιώματ *iustitiam*, vel potius *satisfactionem* (nam δικαιώμα differt

fert a δικαιοσύνη, estque secundum Aristotelem *Eth. l. 5. c. 7. ἐπ' ἀνόρθω- CAP. V.*
μα τῆ ἀδικήματι & correctio iniuriæ h. e. satisfactio pro læsione iuris.
 Habent ita Sociniani vocabulum *satisfactionis* in scriptura. Vid. Pareus ap.
 Polum ad Rom. V. 18. B. lac. Wellerus *b. l.* et B. Calouius contra Grotium
b. l.) *gratia Dei et donum in gratia* (satisfactionis) *quæ est vnici illius*
hominis I. C. abundaret in omnes homines, ad iustificatiōem vitæ,
 (zur Freysprechung des Lebens) loco condemnationis et mortis per la-
 psum vnici hominis commeritæ, Rom. V, 18. coll. cum 15. Plenius adhuc
 B. Dorscheus apud Calou. *b. l.* non tantum de *experimentalī*, sed et
 „*aeterni Patris communicatione* interpretatur. Certe, inquit, cum Chri-
 „stus preces et supplicationes cum clamore valido et lacrimis ad eum, qui
 „poterat ipsum ex morte liberare, obtulit, hoc ipso voluit *μανθάνειν*,
 „hoc est, non tantum experiri, sed omnino etiam ex diuina communica-
 „tione discere, quousque ipsum deserturus esset Deus Pater in tentationi-
 „bus, et passionibus infernalibus, et quando terminum et mensuram dolo-
 „rum suorum Deus Pater esset positurus. Hoc *didicit*, hoc est, ex diuina
 „communicatione percepit, cum fuit exauditus. - - - *Didicit* propo-
 „sitis et impositis ipsi a Patre suo passionibus seu communicato patiēdo-
 „rum catalogo.

v. 9.

Τελειωθεὶς) *Consummatus*. Qua voce notatur *consummatio* non eius
 „sacerdotii per oblationem victimæ, sed *consecrationis* ad sacrificium rite
 obeundum. Vnde verba c. II, 10. de Patre, quod ipsum decuerit *supre-*
um ducem salutis filiorum Dei per passionem τελειώσαι consummare s. *con-*
secrare, a præsentī dicto accipiunt, et vicissim illi foenerantur mutuam
 lucem. Nam τελειόω a Graecis interpretibus vsurpatur pro consecratio-
 „ne sacerdotali, quando consecrando implebantur manus partibus *sacrificii*
impletionum, s. vt iidem loquuntur τελειώσεως *consummationis*, quod
 postquam per septiduum circa ipsum factum erat, tum fuit ille τελειωθεὶς
 „*consummatus*, plene consecratus. (Vid. *Ebraism. Etym. p. 66.*) Ita quo-
 „que Christus, postquam dies impletionis suæ peregisset, agitando semet
 ipsum coram Deo in deprecationibus et supplicationibus, quo functioni
 suæ exercendæ magis magisque præpararetur et disceret experiundo,
 quæ porro idoneum facerent ad ipsam obedientiam sui muneris, vere fuit
 „τελειωθεὶς *sufficiente et perfecte consecratus* sacerdos, non minus quam
 „antecedens Patris sermo ad ipsum *legitime vocatum* constituerat. Sic

CAP. V. aptissime cohaerent primum ἀληθὺς vocatus v. 5. alterum τελειωθεὶς “
consecratus, hoc v. 9. tertium προσαγορευθεὶς v. 10. *cognominatus*, “
 vel potius *publice salutat*, ut vult vis verbi. nam ἀγορεύω est *publice* “
verba facio ab ἀγορά *forum*, quod ab ἀγείρω *congrego*, ut ad plurimum “
 notitiam perueniat quod proponitur. προσαγορεύω est *compello, saluto* “
 aliquem *publice, proclamo coram omnibus, publico loco*. Haec erudite “
 Altingius *b. l. p. 147.* Conf. et Hammond. *b. l.*

v. 12.

τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τῷ θεῷ) Vbi τὸ ἀρχῆς non ma-
 le Lutherus, Gerhardus, Calouius, Grotius, Nemethi alique accepe-
 runt pro adiectiuo *elementa initialia, prima*; nisi mauis cum Seb. Schmi-
 dio explicare per *appositionem* h. m. *elementa, quae sunt principium elo-*
quiorum Dei i. e. quae primo ex λογίῳ τῷ θεῷ *eloquiis Dei* docenda sunt,
 praesertim cum cāp. VI, 1. vox στοιχεῖον (qua de conf. etiam Gal. IV, 3. 9.
 Col. II, 8. 20. 2. Petr. III, 10. 12.) omissa sit, et tantum vox ἀρχῆς
 posita. Non itaque videmus, quomodo in hac phrasi possit obtinere ista
 differentia, quam cum Iac. Cappello et Nemetho venatur Braunius *b. l.*
 ut στοιχεῖα *elementa* notent legem ceremonialem, siue ut p. 313. effert,
 umbras et ceremonias VT. quibus ut pueri sub seruitute tenebantur,
 eaque fuisse *lac* sub V. T. λόγῳ a. τῆς ἀρχῆς τῷ χριστῷ c. seq. v. 1. pri-
 ma initia religionis Christianae et cognitionis fidei. Nam Apostolus
 scribit Ebraeis a Iudaismo ad Christianismum iam tum conuersis, et tam-
 diu in Christiana religione institutis, ut potuerint iam esse magistri: nec
 ceremonialia Mosaica fuerunt Iudaeis *lac*, sed potius durus crudusque ci-
 bus, et amarior, quam illae colocynthides filiis prophetarum, 2. Reg. IV,
 40. vel ficus illae in corbe Ieremiae repraesentatae, Ier. XXIV, 2.

CAP. VI.

v. 1.

Διὸ ἀφέντες τὸν τῆς ἀρχῆς τῷ χριστῷ λόγον) Quapropter relinquen-
 tes sermonem initialem Christi, s. de Christo i. e. qui initium esse debet
 doctrinae de Christo. Vnde et Catechetae notante D. Zentgrauio *Dissert.*
de simpl. Catech. ad b. l. § 10. c. fin. ab Athanasio *Orat. 3. adu. Arian. §. 405.*
 dicti sunt λόγον ἐξ ἀρχῆς σπείροντες, *verbum a principio seminantes;*
 cum

cum paulo ante *primam Christianismi institutionem tradere*, κατηχεῖν κατὰ τὴν ἀρχὴν, eos dixisset. Hac etiam vocis ἀρχῆς acceptione scripsit Origenes περὶ ἀρχῶν h. e. de principiis s. elementis doctrinae Christianae libros IV. de quibus Eusebius *Hist. Eccl. l. 6. c. 23*. Ceterum ipsum Deum προεὐαγγελίῳ promulgatione Gen. III, 15. *primae Catecheseos* et elementarem fidei saluificae doctrinae *summam* quandam protoplastis, in summa viae salutis ignorantia, tradidisse non male dicitur. Nec contemnenda sunt, quae de capitibus catecheticis, quae Adamus in sua ecclesiola suos liberos docuit, notauit B. D. Bebelius de *Ecc. antediluv. p. 36*. Praeter haec nouam plane phrasedos nostrae Paulinae interpretationem aggressus est Iac. Lydius *Agonist. Sacr. c. 16. p. 83. seqq.* qui mentem Andreae Meluini Scoti melius explanaturus, verbum ἀφέντες non accipit in significato communi *omittendi* aut *relinquendi*, sed *emittendi*, ut alludat ad ἀφέας editores ludorum Circensium, eo quod apertis ostiis ipsi quadrigas e carceribus emitterent. Deinde voci ἀρχῆς non significationem *initii* tribuit, sed *principatus*. Vnde haec fluit eius versio: *emisso Christi principatus sermone*. subnexa hac paraphrasi: vult ergo Apostolus, ut Ebraei illum de Principatu Christi, quem partim explicarat, partim adhuc exsecuturus erat, sermonem (haecenus intra eos quasi suppressum et carcere clausum) nunc porro apertis ostiis e carceribus emittant. Verum enim vero plane non video, ni totus fallor, quomodo haec licet docta et satis speciosa interpolatio hic locum habere possit. Nam (α) vocis ἀφέντες allusio agonistica non conuenit in auditores Pauli, quasi tales fuerint, qui sublimis mysterium de sacerdotio Christi haecenus inter se coërcitum iam ruptis quasi repagulis emittere deberent, cum in doctrinam illam δυσερμήνευτον prius essent *intromittendi et ad perfectionem ferendi*. Nec (β) vox ἀρχῆς h. l. illam suppositionem *principatus* admittere videtur. Non enim egit Apostolus de officio Christi regio, quod proprie ἀρχὴ designaret: non dixit Christum ἀρχοντα sed ἀρχιερέα. Et si hunc sensum hic intendisset, potius et expressius pro vocabulo τῆς ἀρχῆς dixisset τῆς ἱερωσύνης, ut cap. seq. v. 5. 12, et 24. vel λειτουργίας ut c. VIII, 6. Elumbis etiam est *prima* ratio, quod ab ἀρχῇ ἀρχιερέως dictus sit Christus, quasi dicas *princeps sacerdotum* h. e. qui principatum habet inter eos. Primum illo *hoc est* non opus fuisset, cum in voce *principis* satis intelligatur, nisi forte vocabulum *principatus* clarius hoc ipso excludere voluerit. Deinde ἀκριβῶς

CAP. VI. loquendo ab ἀρχῇ non dicitur ἀρχιερεὺς, sed illud cum substantia vocis ἱερεὺς, saltem componitur. Nec stringit *secunda*, quod hoc sensu ἀρχῇ reperiatur I. Cor. XV, 24. it in Ep. Iudae v. 6. Reperitur namque etiam in sensu *initii* haud procul ab hoc loco np. v. 12. cap. praeced. quidni ergo retinetur sensus propinquior, praesertim cum nulla vrgens sit necessitas longinquiore adsciscendi. Consideretur iam utraque phrasis τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τῶ θεῷ, et τὸν τῆς ἀρχῆς τῶ χριστῶ λόγον, et dilucide apparebit quam sit παράλληλη, coll. not. ad v. 12. suadet quoque clara oppositio, dum *sermoni initii* s. primis capitibus doctrinae Christi, qui vocatur lac, opponitur τελειότης perfectio solidioribus dicta.

Μ· τανόιας ἀπὸ νεκρῶν ἔργων) *Poenitentia a mortuis operibus*. Quae nomenclatura venire possunt peccata quaeuis, quae ἔργα opera carnis vocantur, Gal. V, 19. Epitheton autem νεκρά mortua malis operibus siue peccatis tribuitur iure summo (1) *quoad causam efficientem*: quia omnis homo irrogenitus, eoque naturalis Adami filius, non tantum mortis est reus, quia ἐφ' ὧν in ipso peccauit, Rom. V, 12; sed etiam mortuus est modo spirituali, viua virtute ad recte agendum prorsus destitutus, Eph. II, 1. 5. V, 14. Col. II, 13. Vnde vita Dei carere dicitur, Eph. IV, 18. (2) *quoad effectum*. Nam peccata omnia sunt mortifera, iuxta Dei tum veritatem, Gen. II, 17. tum iustitiam, Rom. I, 32. et habent mortem extremam sc. mercedem, VI, 21. eamque debitam ceu stipendium militare, v. 23. Peccatum parit mortem, Iac. 1, 15. Mors autem recte dicitur in opere illo esse, adeoque illud mortuum esse opus, quod mortem affert, argumento loci 2. Reg. IV, 40. Veruntamen specialiores adhuc causae fuerunt Apostolo, quaeque Ebraeis propriae censendae, quod propria ipsorum opera ante conuersionem ante Christianismum patrata, mortua dixerit. I. *ratione operum optimorum*: quia perfectissima opera Iudaeorum mortua fuerunt: omnes iustitiae ipsorum vt vestis menstruata, Ies. LXIV, 5. iustitia enim ipsorum propria, quam erigere satagebant, atque in ea acquiescebant, coniuncta fuit cum ignorantia iustitiae Dei, et negatione subiectionis ipsi debita, Rom. X, 3. adeoque mortua fuit ac falsa. Veram autem et viuam iustitiam, (quae est Iesus Christus, iustitia Dei, I. Cor. I, 30. 2. Cor. V, 21. in quo et per quem viuunt credentes in ipsum, Gal. II, 20. et viui viuos fructus ferunt, Ioh. XV, 4. seqq. Rom. VII, 4. VIII, 1. seq.) repudiarent ceu scandalum, I. Cor. I, 23. in quo proposito perseverantes morituri

morituri erant in peccatis suis, Ioh. VIII, 24. quantumcunque seipfos CAP. VI. iustificarent, Luc. XVIII. 9. seq. XVI, 15. omni illa abundantia iustitiae Phariseorum et scribarum non sufficiente ad patefaciendum ipsis ingressum in regnum coelorum, Matth. V, 20. Atque ita omnia eorum opera erant sicut opera mortuorum, sicut foetor, Ps. XIV, 3. putredo Eph. IV, 29. et obscuritas s. tenebrae Eph. V, 8. 11. Rom. XII, 12. II. *Obiectio ratione remedii*: quia quaecunque adhibuerunt remedii loco ad abolendam operum suorum iniustitiam, fuere mortua opera. Victimae brutorum quantumcunque multiplicatae non maius apud Deum habuerunt pretium, quam cadauera aut morticina, quoties per illas ipsas sperabatur expiatio, Ies. I, 11. seq. LXVI, 3. Impossibile enim sanguinem taurorum vel hircorum abolere peccata, Ebr. X, 4. Nam licet purgaret immundos ad munditiam carnis, tamen conscientia non mundabatur ab operibus mortuis, Ebr. IX, 13. 14. imo quoties repetebantur eadem quotannis sacrificia, recordatio fiebat iterum eorundem peccatorum, conscientia neutiquam tranquillata, Ebr. X, 2. 3. ut ceremonialia quoque Iudaeorum opera non nisi mortua fuerint, plane inefficacia: imo scriptio chirographi quodammodo, quo reatum mortis fatebantur, memoriamque eius conservabant: quomodo ipsis ritus illi fuere contrarii: licet omnibus illis, quotquot eundem reatum per fidem in typo adscribebant sponsori Christo, (qui sanguine suo conscientias vere purgat a mortuis operibus, Ebr. IX 14) redditi fuerint ὑπεράντιοι subcontrarii, debiti confessionem, simulque vadis successuri fiduciam testantes, Col. II, 14. Ad iustitiam etiam Iudaeorum propriam referendum porro est *ius haereditarium*, quod sibi vendicabant ob genus Abrahamicum, et propter quod sibi omnia deberi rebantur. Quamobrem Iohannes Baptista necessariam Iudaeis resipiscentiam ad huius quoque iuris abnegationem extendit, quod eiusmodi gloriatio cum resipiscentiae fructibus haud quaquam componi possit, Matth. III. 8. 9. Haec igitur resipiscentia ab operibus mortuis summo iure primum inter fundamentalia capita apud Ebraeos obtinuit locum, utpote sine qua ne latum quidem vnguem a Iudaismo ad Christianismum potuissent promoveri. Sane nil pulcrius, nil solidius hac doctrina ex scripturis enucleata iudiciosi Altingii *Opp. tom. V. Hept. VI. Theol. Dissert. I. c. 1. p. 159. seq. et Comment. ad b. l. p. 156 tom. IV. opp.*

CAP. VI.

καὶ πίστεως ἐπὶ θεόν) *Et fidei in Deum.* Hoc primum fundamen-
dum esse nequibat, quia fidei non est locus, quantisper opera, eaque mor-
tua, in pretio sunt: nec per illam vivere quisquam suscipit, qui se per ista
putat vivere. Proximum vero est a primo, quia mortem suam agnoscent-
es atque abhorrentes, vitam extra se quaerendam, et legitimo modo quae-
rendam esse animaduertunt. Idem *ibid.* Adhaec non fusque deque ha-
benda est emphasis praepositionis ἐπὶ iuxta πίσιν, dicentis fiducialem fi-
dem, quae nititur *super Deo*, illique firmiter confidit, bene annotante Seb.
Schmidio *b. l.* Cont. Rom. IV, 5. Act. XVI, 31. Cui accedit Braunius,
„notandum est, inquit, Paulum urgere heic fidem in Christum, ideo
„credere in Christum, et credere in Deum perinde est. Vnde necessario
„colligendum est, Christum esse Deum omni sapientem, summe bonum
„et omnipotentem.

V. 2.

βαπτισμῶν διδαχῆς) *Doctrinae de baptismis.* Numero plurali, quem
alii simplicius per vsitatam enallagen numeri explicant, sicuti Syrus habet
singularem, Paulum respicere ad baptismos V. T. varios placet nobis cum
Seb. Schmidio, et Zentgrauio *b. l.* itemque Nemetho *b. l.* Eiusmodi enim,
„inquit Schmidius, rituales baptismi ex V. T. sicut non poterant cum per-
„turbatione Ecclesiae tenerae statim abrogari, sed vt ceremoniae adiapho-
„rae factae tolerabantur. Ita quando Ebraei de baptismo N. T. informan-
„di erant, necessario simul docendi erant discrimen baptismi sacramentalis
„et istorum ceremonialium, vt necessariam sacramenti notitiam haberent.
Quae sententia etiam admodum probabilis est Rauppio *comment. Synopt.*
ad b. l. Minime autem gentium ratio numeri pluralis petenda est e glossa
Caluiniana de baptismo duplici, externo et interno, quam hic fideliter ser-
uat cum Grotio Braunius *b. l.* Nec displicet Marckio *Exercit. Bibl. ad b. l.*
p. 896. quanquam p. seq. ait: optime subsistere alios apud solum externum,
s. per enallagen, s. ob trinam immersionem vel adspersionem, s. respectu
multitudinis baptizatorum.

ἐπιθέσεως τε χειρῶν) *Impositionis manuum.* Per illam χειροθεσίαν
non tam significari quid ceremoniale et temporarium de collatione dono-
rum Spiritus S. miraculorum, quam potius perpetuum et necessarium
doctrinae Christianae punctum, quale est *constitutio ministrorum Ecclesiae*,
veri similis simpliciusque *statuitur* cū B. Brentio, Calouio, S. Schmidio *b. l.*

Zentgrauio

Zentgrauius *Dissertat. cit.* nec minus Altingio *Dissert. cit. c. 4. tb. 4. et CAP. VI. Comment. ad h. l.* Quoniam α) in singulari tanquam de vna Apostolus loquitur, quamque alias ita appellat, np. 1. Tim. IV, 14. 2. Tim. I, 6. 1. Tim. V, 22. eaque facta in Diaconorum initiatione, Act. VI, 6. nec non speciali auctoritate Doctorum IX, 12. 15. 17. XIII, 3. quemadmodum cum Leuitae ad suum munus initiarentur, Israelitae iussi sunt *manus suas ponere super illos*, Num. VIII, 10. β) Apostolus sollicitè Ebraeis persuasum voluit audientiam tum Doctoris Christi, Ebr. XII, 25. seq. tum eorum, per quos loquitur, Apostolorum Doctorumque aliorum, Ebr. II, 1. 3. XIII, 7. 17. Ebraeis dicitur illud symbolum inaugurationis *מִסֵּד*, et ordinans *מִסֵּד* et ordinatus *מִסֵּד*.

v. 3.

Καὶ τὸ ποιεῖμεν) *Et hoc faciemus.* quidnam? videlicet quod dixerat: ἐπὶ τὴν τελειότητα φερώμεθα *ad perfectionem feramur*, v. 1. Id enim scopo Apostoli conuenientius cum Isid. Clario, Nic. Zegero, Ludou. Tena, Stresone, Altingio, et Calouio *b. l. it. Marckio Exercitat. Bibl. XLVII, § 11. p. 975. et 976.* adducit etiam pro hoc sensu Oecumenium, Theophylactum, Theodoretum, Estium, Piscatorem et Gomarum.

v. 4.

Ἀδύνατον γὰρ τὸς ἀπ᾽ ὧν φωτισθέντες) *In possibile enim semel illuminatos.* vbi I. ἀδύνατον non est cum Socinianis explicandum per *difficile*. Quinque alias modis dici in sacris ἀδύνατον notat B. Dorscheus ap. Calou. *b. l. p. 1236. b.* (α) illud quod est a iustitia alienum, Matth. VI, 24. 1. Cor. X, 21. Act. IV, 20. 2. Cor. XIII, 8. (β) quod est difficile et raro contingens, vt Matth. V, 14. Marc. IX, 39. (γ) quod est ἀβέβητον, Gen. XLIII, 32. Marc. VI, 5. (δ) quod est ἀδύνατον naturae, Ioh. III, 4. Matth. VII, 18. (ε) deniq̃ quod simpliciter est impossibile. Atque haec quinta τὸς ἀδυνατὸς significatio est principalis et propria. Itaque tamdiu h. l. obtinet merito, donec contrarium probetur, praesertim cum Matth. XII, 32. hoc peccatum diserte *irremissibile* dicatur. II. Plerisque Patribus Graecis et Latinis Dan. Fesselio *Aduers. S. l. 7. c. 1. p. 109.* allegatis φωτίζεσθαι est baptizari, vt sit sensus: *semel baptizatos impossibile esse iterum baptizari, et per baptismum ad poenitentiam renouari.* sic Syrus vertit: *qui una vice ad baptismum descenderunt*, ob κολυμβήθρας, in quas descendebant si immergebantur, Ioh. V, 2. seqq. Haud secus illud φωτισθέντες Ebr. X, 32

F

Syrus

CAP. VI. Syrus et quidam ex Patribus respectum habent ad baptismum, qui veteri-
bus dicebatur *Φωτισμα* et *Φωτισμός* *sacramentum illuminationis*, vid.
Abrah. Scultetus *in exerc. euang. l. 2. c. 1.* Quibus etiam adstipulatur do-
ctissimus Anglus Henr. Hammondus *b. l.* et e nostris Quistorpius *b. l.*
Verum praestat omnino cum Grotio, Drusio, Altingio, Clerico *b. l.* Fesse-
lio *l. c.* Calouio, Dorscheo, Schmidio, aliisque communiter de *illuminatio-
ne per ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας cognitionem veritatis coelestis* accipere, ceu
hunc *Φωτισμόν* exponit locus parallelus c. X, 26. et de τῷ *Φωτισμῷ τῷ*
εὐαγγελίῳ τῆς δόξης τῷ χειρὶ *illuminatione Euangelii de gloria Christi*,
2. Cor. IV, 4. coll. v. 6. qua fiunt υἱοὶ vel τέκνα *Φωτός* *filii lucis*, Luc.
XVI, 8. 1. Thess. V, 5. Eph. V, 8. et *ὡς ἐν κυρίῳ lux in Domino*, Eph.
I. c. Et notandum, quod ebraicum *דָּעוּ* *docere* LXX. transferant *Φω-
τίζειν* Iud. XIII, 8. 2. Reg. XII, 2. (al. 3.) et XVII, 27. ut ita et cum iis
Paulinū *Φωτισθέντες* idem sit atque *docti et instituti in religione Christiana.*

τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπαγγελίας) Per *donum supra coeleste* vi articuli repetiti
annium commodissime cum Stresone, Altingio, Wittichio, Nemetho,
Braunio *b. l.* et Marckio *Exerc. Bibl. ad b. l. p. 982.* Dorscheo
et S. Schmidio *b. l.* intelligimus *Christum*, quem Pater nobis coelitus do-
navit Ioh. III, 16. et qui nobilissimum omnium donorum est, qui etiam
se ipsum vocavit *δωρεάν τῷ Θεῷ* IV, 10. et Paulus Ebr. III, 14. et 6. *parti-
cipationis Christi* meminit. Ordo verborum quoque congruet. nam (1)
est illuminatio ad cognitionem et fidem in Deum et Christum. Quam 2]
sequitur *participatio Christi* per fidem, et 3) *participatio Spiritus s.* quem
Christus dat. Qua via prope omnes aut praecipuae sententiae ap. Schmi-
dium coniunguntur.

v. 5.

Δυνάμεις τε μέλλοντος αἰῶνος) Merito illis accedimus, qui per
virtutes futuri seculi intelligunt sensum et gustum vitae aeternae. Quid
enim aliud est regnum gratiae in hoc seculo, quam initium regni gloriae in
altero seculo? siquidem *regnum Dei* in hoc etiam seculo *est iustitia, pax
et gaudium in Spiritu sancto*, quae utique sunt bona futuri regni gloriae
et tales *δυνάμεις*, quibus renati *κρατῶνται corroborantur*, Eph. III, 16.
et *δυνάμενοι potentes facti*, Col. I, 11. Vid. pluribus S. Schmidius, contra
Calvinianos etiam disputans.

v. 6.

καὶ παραπεσόντας) *Et prolapsi sunt.* Duriuscula euadet oratio, si iuxta S. Schmidium particula καὶ induat vim aduersatiuae *sed*: nec valet ratio, quod v. 8 in similitudine expressa sit aduersatiua δὲ, quoniam est dispar constructio. hic enim in v. praeced. 7. subiectum habet suum praedicatum, itaque suum perfectum sensum; sed illic sensus adhuc est pendens et fluens per descriptionem subiecti, cuius praedicatum post verba καὶ παραπεσόντας demum sequitur, sensumque absoluit. Recte autem contra abusum Caluiniianorum excusat B. Lutheri versionem: *wo sie abfallen / quod illud wo cum, quando non sit conditionis, sed temporis, hoc sensu: non possunt renouari tum, quando cadunt.* Et ita clarius utique fluidiusue τὸ καὶ redditur.

κατάρας ἐγγύς) *Maledictioni vicina.* Quae phrasid eo non interpretanda est, quasi spem aliquam Apostolus relinquere voluerit; hoc enim esset contra superius αὐδύνατον, sed ex usu Scripturae s. iudicanda, iuxta quem *prope esse, appropinquare* aliquid dicitur, *quando praesens est*, et terminum suum attingit Proinde *maledictioni vicina* dicitur, quae maledictionem habet et post se trahit praesentissimam. Conf. S. Schmidius *b. l.* qui etiam recte obseruat, quod phrasid

ἥς τὸ τέλος εἰς καύσιν) *Cuius finis est in combustionem*, ebraismum habeat, in quo frequenter verbum subst. כִּי construitur cum praepositione ל, quod hic et alias per εἰς redditur. Idem itaque est, ac si diceret: *cuius finis est combustio.* Ceterum eleganti metaphora illustrat et confirmat Apostolus, quae tribus praecedentibus versibus proposuit, et quidem per *terram frugiferam et benedictam* intelligit homines illuminatos in Spiritum s. nondum peccantes, eosdem ut malitiosos apostatas, et plene in Spiritum s. peccantes per *terram infrugiferam et maledictam.* Specialiorem autem huius tropologiae evolutionem desiderans adeat alleg. Schmidium et Dorscheum ap. Calou. *b. l. p. 1238.* et de voce τριβολῶ fuse differentem Er. Schmidium *b. l. p. 1308.*

τὰ κρείττονα) Recte cum Beza et Er. Schmidio subaudit Seb. Schmidius τῶν *meliora istis*, cum respectu ad antecedentia de peccato in Spiritum s.

CAP. VI. ἐχόμενα) Dicuntur, quae ita se consequuntur, ut etiam se mutuo tangant, et ab invicem pendeant. Sunt ergο τὰ ἐχόμενα τῆς σωτηρίας, ea quae cum salute quam proxime sunt coniuncta, siue a quibus salus aeterna arcte intimeque dependet. Sic LXX ebraeum וְאַחֲרָיו post, statim postea quatuor in locis transtulerunt ἐχόμενος, np. Gen. XLI, 23. 2. Sam. XXI, 1. Ps. LXVIII, 26. et Ps. XCIV, 14.

V. 10.

τῶ ἔργῳ ὑμῶν καὶ τῇ κόπῃ τῆς ἀγάπης) Magis placet cum Belgis, Wittichio, Nemetho, Braunio *b. l.* et Seb. Schmidio *b. l.* per ἔργον intelligere *opus fidei*, siue ipsam *fidem*, uti expresse vocatur 1. Thess. I, 3. 2. Thess. I, 2. Ioh. VI, 28. 29. Bona autem *opera* in sequentibus καὶ τῇ κόπῃ τῆς ἀγάπης *et laboris dilectionis*. Eadem plane phrasis occurrit l. c. 1. Thess. I, 3.

διακονεῖν τοῖς ἁγίοις) *Servire sanctis* significat h. l. eleemosynam distribuere egentibus fidei domesticis.

V. 12.

καὶ μακροθυμίας] Aptius h. l. hanc vocem Estius, Belgae, Altingius, Dorscheus et Seb. Schmidius *b. l.* interpretantur *perdurationem, perseverantiam, patientem expectationem* inter varia huius mundi aduersa et auocamenta, quae *in longum extenditur*, adeo ut cohibeat omnem iram ob moram diuturniorem alias oborituram, quali μακροθυμία non erat praeditus Rex Ioram 11. Reg. VI, 33. Conf. Iac. V, 7. 8. Luc. XVIII, 7. II. Petr. III, 9. 1. Cor. XIII, 4. et μακροθυμῶς Act. XXVI, 3. Potest etiam per figuram hendyadyn explicari, ut idem sit ac *διὰ πίστεως μακροθύμῃ per fidem longanimem*, quam intendere videtur B. Gerhardus, quando *b. l.* ait: ad capeffendam promissorum bonorum haereditatem requiri fidem μακροθυμῶσαν καὶ ὑπομένεσαν. Similiter v. 15. accipiendum est μακροθυμήσας *obdurans, patienter expectans*, istaque μακροθυμία Abrahami nixa fuit promissione et iuramento Dei, v. 13. adeoque affectio *fidei*, quae ista obiecta habet et fundamenta.

V. 17.

ἐν ᾧ Melius cum Seb. Schmidio et Braunio *b. l.* refertur ad ultimum vocabulum verius praecedentis ἐρκω, et ἐν exprimit Ebraeorum וּבְיָמֵינוּ *infrumenti, per quod* scil. iuramentum.

Περὶ σφόδρον) Construitur non cum participio βεβημένος, sed cum CAP. VI. ἰπιδείξαι *demonstrare*, et idem est atque *ex abundanti*.

v. 19.

Ἦν ὡς ἄγκυραν etc.) *Spei cum anchora nauali* comparisonem interpretes post Chrysostomum, Theophyl. et Theodoretum *b. l.* praesumunt et instituunt, alii aliis doctius. Dubium tamen haud inconcinnum hic obiicit supra laudatus Dassouius *disp. III. de emph. sacr. voc. comm. § 3. an anchora naualis in templo fuerit, vel qua fortuna illata in illud sit, ut et quomodo naualis anchora ingrederetur ad ea quae erant intra velum?* Qui deinde huius anchorae Apostolicae explicationem historiae veteri apprime congruam in medium feliciter protrahit, quod videatur esse *vnco* trabem minorem sustinens, ex qua pendebat velum sancto sanctorum oppansum, adeoque ingrediens intra illud : probatque istam acceptionem vocabuli *anchorae de vnco* et ap. Graecos ex Scapulae Lex. idem ex R. Nathanis Aruch, et Maimonide. Hinc in § 7. ult. comparisonem spei cum illo vnco erudite sciteque format h. i. m. sicut anchora s. vnco ingrediebatur intra velum, ita et spes nostra protenditur in coelum, licet non in aeternum duret. Sicut etiam anchora firmiter sustinebat velum; ita etiam spes nos firmiter sustinet in tentationibus. Sicut velamen consistere per se nequit, sed sustineri debet: ita nec imbecillis caro nostra consistit, nisi spe corroboretur, ne nutet aut concidat. Sicut praeterea anchora sursum eminebat: ita et spes nostra tendit sursum, ubi Christus est, quod de anchora nauali dici non poterat. Denique sicut anchora suum robur adipisciebatur ex ligno cui infixata erat, ita etiam spes nostra suum robur accipit ex ligno vitae Christo, cui firmiter adhaeret, eiusque verbo euangelii ita innititur, ut non dimoueatur.

CAP. VII.

v. 1.

ὁ Μελχισεδέκ) Quis fuerit ratione personae? vexatissima intricatissimaque illa est quaestio, faciliusque quaeritur quam exquiratur, qua de valeret πολυθρύλλητον illud Ebraeorum: יהי מנח עד שיבוא אליהו *maneat relictum donec veniat Elias*. Quorundam veterum sententia, quod fuerit vel *Angelus* vel *Spiritus S.* sua absurditate se ipsum destruit. Complures

F 3

cum.

CAP. VII. cum Targum Ionathanis, Ieruschalmi Cap. XIV, Gen. Pirke Eliefer cap. VII. Raschi, Aben Esra aliisque Ebraeis statuunt, fuisse *Semum* filium Noachi. Sed cum non competant ipsi notae Melchisedeci a Paulo recensitae, ideo nec ipse Melchisedecus esse potest. Aliis, interque eos et Io. Clerico ad *l. c. Gen. p. 112.* placet *Cananaeum* hunc potius fuisse. Enimuero haut verisimile est mihi cum Altingio *b. l. p. 193. b.* ex Canaan, qui maledictione Noachi seruus constitutus est tum Semi, tum Iapheti, quendam ortum fuisse maiorem Abrahamo, qui promissiones acceperat, benedicientemque illi. Multo minus ex eadem gente maledicta assumtum fuisse, qui typus foret Messiae adeo insignis, et cui quadrarent ista omnia, quae adscripta illi legimus. Id nec multo minus valebit de *Chamo*, cuius amasius et promachus factus est ante quinquennium Petrus Iurius vel Iuriaeus *dans l'histoire critique P. I. chapitr. IX, X, XI.* qua de hypothese ipse parum boni subodoratus *c. X. p. 72.* scribit: *Je scay bien, que c'est une pensée, contre laquelle tout le monde se reuoltera, et qui passera pour la plus grande temerité, dont vn écrivain puisse etre capable, parceque le nom de Cham est de mauvaise odeur dans l'Eglise, et que personne ne le iugera digne de porter ce grand caractère du plus excellent de types, qui ont figure le Seigneur Iesus Christ.* Hinc iure Iurium refutauit prolixissime Ioh. Marckius *Exercitat. Scriptur. II. ad Gen. IX, 20 — 27. & § 31. — 40. p. 172 — 207.* et nouissime d. 5. Febr. anni huius 1710. Vitembergae cl. Wichmannshausen. Iam etiam ante triennium rationes Iuriaei pro excusando chami delicto, tanquam typico, sub accuratum examen vocauit celeberrimus Buddeus in eleganti *dissertatione de Peccatis Typicis § 14. seqq.* Aliis, vt Rauppio *comm. synopt. ad l. c. Gen.* indubius est, *vir quidam sanctus e Semi posteris.* Quam sententiam vt verisimilem etiam defendit Claudius Frassenius Theologus Parisiensis in *Disquis. Bibl. in Pentateuch. p. 21. — 225. anno 1705 Parisiis editis*, et sequente anno 1706. singulariori tamen ratione demonstratum iuit Ludouicus Borgefius Theologus Bernensis in *Hist. Crit. Melchised. cap. VI, p. 47. seqq.* quod scilicet fuerit proles Semi in Chaldaea natus ac educatus, indeque profectus in terram Canaan peruenerit, ibique vrbe et aede sacra exstructis supremum in coloniam, quam secum duxerat, dominium ac summum pontificatum sibi vindicauerit. Ast haec opinio nulla idonea suffulta legitur ratione, fideque digna relatione, licet auctoritate Arabis cuiusdam historici; cuius tamen genealogiam Melchisedekianam a Phalego vsque ad Semum pertextam apud cl. Braunium in *b. l.* ex Hottingero

Hottingero de *usu Ling. Orient. in Theol. c. 8.* ipsemet inter dubia et plane in certa numerat, mauultque hic ἐπέχεν, quam incompertum quid pronuntiare, ac inanibus indulgere coniecturis. Quae verba in ipsiusmet opinione si nostra fecerimus, non vertet nobis vitio. Eodem anno Henr. Hulsius Professor Theol. Duisburgensis edidit *Melchisedecum una cum Parente*, quem tandem inuenisse multum sibi placet, et quidem in *Henoch*, qui e coelo redux in Salem commoratus fuerit, ac ministerio suo in terris functus, dein viuus in coelum redierit; eamque ex Theologia gentilium fabulosa demonstrare satagit. Verum et haec sententia sua difficultate non leui premitur, et ipse praeuidit paradoxi quid inuoluere et haeretici quid sapere videri p. 18. Alia enim vt taceam, nonne Henoch in tali secundo aduentu erat idem substantia, licet alius qualitatibus, qui fuerat ante in terris? nonne idem numero corpus attulit, quod a parentibus habuit? nonne idem ille Henoch manebat nihilominus septimus ab Adamo? ergo non fuit ἀπ' αὐτῶν ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος. Vid. etiam quae ad hanc sententiam generatim respondet Marckius *ibid. § 30. p. 170. 171.* Id interim, probe perspexit cl. Hulsius, Melchisedecum tam ἐξαιρέτως et singularissime ab Apostolo descriptum non posse esse nudum aliquem hominem terrenum. Quare omnibus in hoc argumento dubiis vltro citroque sine praesumptionibus in timore Domini rite ponderatis et examinatis, partes communis sententiae nunc desero, illis potius et tutius subscribens mente ac calamo, qui ipsum *Christum Dei Filium Melchisedecum* statuunt, sicuti in primis post Molinaeum in *Vate*, et Cunaeum de *rep. Ebr. l. 3. c. 3.* duo ἐπίσημοι inter Reformatos Iacobi Altingius *comment. ad b. l. p. 197. — 201. coll. Hept. 3. Dissert. 2. § 20. in Tom. V. opp.* cuius nemo in hoc negotio meminit, et Gaillardus in *fasciculo XII. Exercitationum*, in Actis etiam Erudit. Lips. anno 1686 p. 150 — 153. synoptice recensitarum. Nec putem, qui cuncta eorum momenta ὀρθῶς et ἀνευ προκρίματ^{ος} pensitauerit, multum reluctaturum, nedum vt absurdam statim reiecturum. Non equidem me fugit, quid Cunaeo fusius responderint Schlegelius in *Regio Christi sacerdotio p. 478. seqq.* et Leidekkerus *lib. 2. de Rep. Ebr. c. 2. p. 55. seqq.* sed qui duum viros istos, sententiam hanc solidius qui expoliuerunt, ex professo refutauerit, noui neminem. Ne actum agam, nolo cuncta argumenta huc transcribere, quorum tamen quaedam occasione subsequantium versiculorum tangentur, primarium saltem aduersus thesin hanc, quod etiam sedulo ante hac vrsi, hic neruose collustra-

CAP. VII. collustrabimus. Est autem illud, quo Melchisedecus etiam describitur
 ut αὐτομοιωμένον τῷ υἱῷ τοῦ Θεοῦ assimilatus Filio Dei. E. non potest
 esse ipse Filius Dei. Sed quod non implicet, aliquem posse esse sibi similem
 siue assimilari pro varia habitudine, docebit ipsa statim Scriptura. Quan-
 do Nebucadnezar de quarto ambulante in medio ignis inquit: *Et aspectus
 quarti similis est Filio Dei*, Dan. III, 25. Nonne hic quartus ut pote
 Filius Dei αὐτομοιωμένον assimilatus fuit Filio Dei? sic conferatur
 Ezech. I, 26. et Dan. VII. 13. cum Matth. XXVI, 64. Nonne hic Filius
 hominis simillimus erit illi tanquam Filio hominis in visione? Filius ergo
 Dei ἀσάρετον in specie carnis assumtae assimilatus fuit sibi ipsi, Filio Dei
 ἐν σαρκί in veritate carnis assumtae. Quod si in visione istam similitu-
 dinem debemus agnoscere, quidni quoque et longe magis, ubi non spe-
 cies corporis, sed verum corpus, quod videri palparique potuit, per oeco-
 nomiam quandam diuinae dispensationis. Filius Dei victoris habitu,
 duobus Angelis comitatus in apparatu simili, qui edit apud Abrahamum,
 quis neget αὐτομοιωμένον Filio Dei in assumta carne, viatoris habitu
 ambulanti cum duobus illis Emmauntem euntibus, et his inuitantibus
 ad eandem mensam accumbenti, Luc. XXIV, 15. s. Idem Filius Dei viri
 luctatoris instar congressus est cum Iacobo, qui robur eius sensit, luxato
 per eius contactum femore, et suum contra exseruit constringens eum suis
 brachiis, ut discedere ipso nolente nequiret; quidni dicamus αὐτομοιω-
 μένον Filio Dei, qui visus est Paulo in itinere Damasceno contranitentem
 suis molitionibus inimicis potenter deiiciens, Act. IX, 4. 5. XXII, 6. 7.
 Messias ἀσάρετον uti occurrit Abrahamo reduci a caede regum, αὐτο-
 μοιωμένον dicendus est Filio Dei ἐν σαρκί, de quo Apostolus agebat, Iesu
 Christo, qui ingressus erat intra interius velum, factus sacerdos secundum
 ordinem Melchisedeki. Haec haec haec Altingiana p. 198. b.
 merentur addi ad Gaillardum, et quidem ad finem pag. 56. Sicut autem
 Apostolus dixit: *Melchisedecum assimilatum fuisse Filio Dei*, v. 3. ita no-
 tanter v. 15. vicibus commutatis sed et reciprocantibus dixit; Filium Dei,
 sacerdotem aeternum assimilatum Melchisedeco, *exsurgit quippe sacerdos
 alius secundum similitudinem Melchisedeci*. Nec praetereunda est Riueti
 in Gen. XIV. ratio praecipua, quam solam sufficere putat refellendae pari-
 ter opinioni de Filio Dei Melchisedeco, petita ex c. V. I. *Omnis sacerdos
 ex hominibus assumitur, et pro hominibus constituitur etc. At Melchise-
 dek fuit sacerdos, quod ex Mose et Apostolo constat. E. ex hominibus as-
 sumtus*

sumtus fuit. Sed vero Gaillardus, postquam hoc argumentum in ipsius sententiam retorserit, bene phrasin *assumptum esse ex hominibus* ex mente Apostoli explicat, quod significet *hominem genitum sicut caeteros homines ex naturali coniugio et libidine carnis.* Idque extemplo probare Apostolum, quod *circumdatus infirmitate propter illam offerre debeat pro peccatis suis.* Riuetum itaque manifeste argumentatum esse ex eo, quod Christo nullo modo conueniat, adeoque geminum paralogismum commisisse, alterum a diuisis ad coniuncta, alterum a coniunctis ad diuisa. Vid. *Exerc. 6. p. 97. — 100.* Neque possum, quin adducam hanc Heideggeri obiectionem: *quod Filius Dei in V. T. sacerdos Dei altissimi esse actu non potuerit.* Praeterquam enim quod Christus sit sacerdos in aeternum non tantum *a parte post*, sed etiam *a parte ante*, conf. B. Carpzouii *Disp. Acad. XX. ad Ps. CX, 4. p. 946. 947.* Sacerdotis munere actu functus viuiderepraesentatur primum *Gideoni*, Iud. VI, 18. 19. postea *Manoae*, Iud. XIII, 19. 20. quae duo illustria sane loca solertiam Gaillardi et Altin-
gii aliorumque subterfugisse miror. Totum quippe sacrificium oblatum ad Angeli instar *summi sacerdotis* praescriptum paratur; qui etiam ipse hoc sacrificium accendisse dicitur; quod munus in Mosaicis legibus nemini praeter sacerdotes demandatum Leu. I, 7. 9. 13. etc. Deinde, quod victimam mirabili plane modo parauerit, et aptauerit ad sacrificium, *sacerdotis* ipsum partes egisse, satis ostendit. Manoa itaque totam oblationis curam Angelo relinquebat, bene gnarus, hunc sibi honorem per diuina instituta non patere. Accenso tandem sacrificio, in ignis flamma quasi semetipsum *כֹּהֵן* et victimam sistens, adscendit, ac Patris gratiam mortalibus conciliauit. Recte igitur ac neruose rem complexus est B. Augustinus Quaes. in libr. Iud. c. 54. h. m.: *Quod ergo stetit Angelus in altaris flamma, magis significasse intelligendum est, illum magni consilii Angelum, in forma serui, b. e. in homine, quem suscepturus erat, non accepturum sacrificium, sed ipsum sacrificium futurum.* Haec pereleganter proferuntur in Dissertatione Halensi de *Angelo interprete* § 23 sub praesidio excellentissimi I. H. Michaelis. anno 1707 habita. Quidni igitur et tempestate Abrahami sacerdos actu fuerit, ei *benedicendo* (vt ibi *offerendo*) et praecipue confirmando magnificam promissionem de semine Christo, et haereditate terrae Canaan, coll. c. XII. Gen. a quo etiam in honorem summi sui sacerdotii decimas Deo

- CAP. VII, sacras actu receperit? Non ergo *Christus schemate et actione sacerdotali Abrahamum fefellit*, ut obiicit Leidekkerus *l. c. p. 58. a fin.* Praeter haec iuuabit melioris ideae gratia cum Altingio *p. 201.* monstrare in tabula *ὁμοίωσιν Melchisedeci huius et Christi*, secundum descriptionem de eo editam, in ea quae intercedit diuersitate.

Persona

Filius Dei
Messias *ἄσαρχ*Ⓞ

Filius Dei
Iesus Christus *ἔνσαρχ*Ⓞ

Nominibus

Melchisedeck, Rex Iustitiae
Rex Salem, pacificus.

Rex iustissimus, *ἀναμάρτητος*. Pax,
pacisque auctor et conseruator.

Natura

Visibili

Corpus assumptum fuit ingenitum
naturaliter; et genus seu suc-
cessionem naturalem
non habuit.

Humana natura non fuit genita na-
turaliter, sed concepta ex virgine
per Spiritus s. operationem; ne-
que naturale genus inde
descendit.

Inuisibili

Aeternus Deus, principio et
fine carens

Verus et aeternus Deus.

Munere.

Sacerdos in'perpetuum; utpote
testimonium habens quod
viuat.

Sacerdotium habet *ἀπαράβατον*,
ob vitam *ἀδιάλυτον*.

ὁ *Μελχισεδεκ*) Non tam proprium nomen est, ut pote cui articulus
emphaticus non praefigi assolet, quam potius descriptiuum *qualitatis*, quo-
modo Apostolus explicuit, *Rex iustitiae*, cum alias nomina virorum propria
inter-

interpretari non consueuerit, adeoque sensus Dauidis est Ps. CX, 4. *Tu es CAP. VII.*
sacerdos in aeternum, eomodo et ordine uti decet regem iustitiae, sic Mo-
 linaeus *in vate l. 4. c. 13.* Altingius et Gaillardus, praeunte Aben Esra:
 על דבר שאתה מלכיצדק *propterea quod tu es rex iustitiae.* Neque
 hic quicquam absurdi, ait Altingius p. 195. b. Christum ἐνσαρκον esse sacer-
 dotem secundum ordinem sacerdotii Christi ἀσάρακ: quemadmodum
 Christus ἐνσαρκος declaratur ille *Immanuel* Matth. I, 23. qui ἀσάρακος
 populi et terrae suae dominium habuisse declaratus fuit, Ies. VII, 14. VIII,
 8. 10. Proinde ἀπροσδιόνυστος est oppositio ista Leidekkeri l. c. p. 57 a.
 „uti *Aharon* dici non potest sacerdos secundum τάξις *Aharonis*, sic nec
 „Christus, solus si sit aut ipse *Melchizedek*, sacerdos secundum τάξις *Mel-*
 „*chizedeki*. Nam ante *Aharonem* nullus fuit *Aharon*, at Christus prius
 fuit quam incarnatus, et *sacerdos aeternus*. Pariter

Σαλήμ) non esse proprium nomen urbis, sed appellatium, liquet itidem
 ex Apostoli interpretatione per *pacem*. *Salem* autem Abrahami tempestate
 urbem fuisse, nusquam liquet. Solent enim Spiritus s. amanuenses urbem
 designare primum proprio et antiquo nomine, et illico nouum apponere,
 ut Gen. XIV, 2. *Rex Bela*, quae *Zoar*. Ios. XVIII, 13. *Lus*, quae postea
Bethel, coll. Gen. XXVIII, 19. et l. c. Ios. v. 14. *Kirjath baal*, quae
Kiriath Iearim. Haud secus *Ierusalem* dicta fuit prius *Iebus*, Ios. XV, 8
 XVIII, 28. Si igitur haec urbs in Cananaea extiterit tempore Abrahami,
Iebus appellata fuit, dein tempore Iosuae *Ierusalem*, et semel tempore Da-
 uidis et Asaphi apocopate *Salem*. quod nomen decurtatum esse ex Ierusa-
 lem multis exemplis demonstrauit Bochartus *Phaleg* s. *Geogr. s. l. 2. c. 24. et*
Hieroz. l. 2. c. 15.

v. 3.

Ἀπαύρω, ἀμήτωρ) *Sine patre, sine matre.* Quod vulgo cum Syro
 accipiunt non de rei ipsius veritate secundum literam et simpliciter vi a
prinatiui, sed secundum quid et quoad nos, quod *pater et mater eius*
in Scriptura non sint nominati. Sed hac ratione eundem ἀναμάρτητον
 vocare liceret, quia nullum eius peccatum memoratur. Valebuntque
 ista de pluribus aliis Iobo, Elia, atque ipso rege Sodomae, cuius historia
 intexitur, ceterisque bello commissis regibus, de quorum omnium pa-
 rentibus sacrae paginae pariter silent. Quinimo sic nihil μυστηριώδες
 dicitur, quia auctores classici de ignobilibus terrae filiis sic loquuntur.

CAP.

VII.

Quomodo Seneca *Epist.* 108 : duo sunt reges Romanorum , quorum alter patrem non habet , alter matrem. nam de Seruii matre dubitatur ; Anci pater nullus , Numae nepos dicitur. sic Horatius *lib.* I, *Sat.* 6.

*persuades hoc tibi vere,
Ante potestatem Tulli , atque ignobile regnum
Multos saepe viros , NULLIS maioribus ortos,
Et vixisse probos , amplis et honoribus auctos.*

Hinc quoque nata est peruerfa opinio aliquot Ebraeorum apud Sixt. Senensem *Biblioth. S. lib.* 7. *annot.* 90. qui ideo scripturam patrem et matrem et genealogiam Melchisedeci reticuisse impudenter asserunt, ut natalium illius infamiam celaret , quod ex impura muliere et viro scortatore prognatus sit . Potius coniungenda sunt ἀπάτωρ ἀμήτωρ *sine patre et matre* iunctis, et ad generandum concurrentibus , quomodo verissimum quid dicunt, et mysterium humanae naturae Christi explicant. Quemadmodum idem dicitur

Ἄγενεαλόγητος) *sine geneologia* , non antecedenter : sic nunquam talis probabitur , qui *qua Deus* habet patrem proprium Deum Ioh. V, 18. Rom. II, 32. et *qua homo* ex femine Davidis est secundum carnem, Rom. I, 3. sed consequenter, qui prolem naturalem non habet , ut caput et initium naturalis generis foret, et ab ipso ceu stipite genealogia carnalis texi queat. sic accipitur τὸ γένος *generationes* , non de maioribus et progenitorum serie, sed de liberorum successione seu progenie, Gen. V, 1. f. VI. 9. 10. X, 1. f. XXXVI, 1. 19. XXXVII, 2. Ruth. IV, 18 , f. Propterea non supponenda est haec vox cum Epiphanio aliisque secundum quid et certo respectu, quod nim. ita dicatur *respectu generis sacerdotalis*, qui genus sacerdotale non habebat , seu ad quem officium sacerdotale non per genus et sanguinem descendit. Id quod demum clare v. 6. de eo negatur, variato etiam stilo μὴ γενεαλογέμεν ἐξ αὐτῶν.

v. 5.

κατὰ τὸν νόμον) Non inepte post Hammondum observat Seb. Schmidius, versionem communem , *secundum legem* , textui non congruere, cum haec iam contineatur in τῷ ἐντολῇ fundatum in lege ; sed potius hoc esse epitheton populi, subintellecto articulo, et vertendum : *sub lege* , h. m. *praeceptum habent decimandi τὸν λαὸν τὸν κατὰ τὸν νόμον, populum qui sub lege est.* Ut ita distinctius Apostolus describat , quem populum potuerint decimare : urgere etiam hanc oppositionem hoc, quod

alias

alias Apostolus incommode interposuisset hanc particulam inter nomen populi exponendum et inter eius expositionem, dicturus potius fuisset: *decimandi secundum legem populum, id est, fratres*. Et sane interpretes nonnullos id uidisse, ideoque traiecisse verba, quemadmodum etiam B. Lutherum. Quod incommodum si aequius expendisset Io. Clericus, istam constructionem doctissimi Hammondi non barbaram vocasset.

v. 7.

Τὸ ἐλαττον ὑπὸ τῆς κρείττονος εὐλογεῖται) *Minus a meliori benedicatur*. vbi primum notandus est graecismus neutrius generis de personis generaliter etiam soliti. conf. infr. v. 19. Matth. XVIII, 11. Ioh. VI, 37. 39. coll. 40. Eph. I, 10. Deinde *quomodo ex benedictione praerogativa Melchisedeci prae Abrahamo concludi possit?* cum saepe homines Deo benedicant sine dubio maiori; et inter homines saepe minores maioribus benedicant? satisfacit prae aliis distinctio S. Schmidii inter *benedicere proprie et improprie dictum*. Illud cum effectu coniunctum est, quo alteri boni aliquid datur, quod per se habere non posset; hoc, quo vel petitur alteri bonum, vel de illo praedicatur. Vid. et Andr. Masius *ad Ios. XIV, 13.* et Thom. Gatakerus *Advers. Posth. c. 7. Opp. Crit. p. 471. 472.* De benedictione proprie sic dicta verissimum est Apostoli effatum. Clarum namque est, quod quisquis alteri cum auctoritate et effectu benedicat, bonum promittens simulque conferens, quod ille sibi ipsi conferre non potest, illo utique maior sit, itaque Melchisedecus Abrahamo. Abrahamum vero non posse dici minorem rege et sacerdote Salemensium solide euincit Gaillardus *p. 146. — 154.*

v. 8.

καὶ ὧδε) Et *heic* idem est ac in negotio leuiticae decimationis: et ἐκείνῳ δὲ *ibi* vero, hoc est, in negotio decimationis Melchisedecianae Gen. XIV.

Ἀποθνήσκοντες ἄνθρωποι) *Morientes homines*, vbi τὸ ἄνθρωποι Seb. Schmidio non videtur frustra positum, vt scilicet id, quod supra Apostolus dixit de Melchisedeco, quod sit assimilatus filio Dei, hic de sacerdotibus leuiticis negetur, q. d. hic decimas accipiunt qui moriuntur, et *nudi homines* haecenus sunt, non assimilati in hoc, vt viuant in aeternum, maneantque sacerdotes, coll. intr. v. 28. vbi manifeste homines opponuntur Filio. Quae expositio Schmidiana belle confirmat hypothesin nostram, quod *Melchisedecus sit Filius Dei*.

G 3

Magtu-

CAP. VII. *μαρτυροῦμεν* (ὅτι ζῇ) *Qui testimonium habet, vel cui testimonium perhibetur* (ita enim rectius redditur, sicut et Act. VI, 3. X, 22. XXII, 12.) *quod uiuat, coll. v. 16.* testimonium nempe Davidis aut potius Dei, cuius verba solennia iure iurando confirmata ille recitat, Ps. CX, 4. Quoniam autem testimonium dicit Scriptura de Melchisedeci vita, quomodo istius demonstratio in nudo silentio constitui potest? Atqui silere et testimonium dicere contradictoria sunt. Testis tacens non est testis. Quod argumentum iure indeclinabile audit Altingio *p. 195. a. coll. 205. a.* Cuius robur eo adegit cl. Braunium *b. l. vt statuerit forte viuum in coelum sublatum esse, vt Henochum et Eliam, licet id Scriptura claris verbis non tradat, cum hic expresse dicatur, adhuc viuere.*

V. II.

ἐπ' αὐτῇ) Quod relatiuum non dubitamus cum S. Schmidio potius ad *τελείωσιν* referre, quam ad propius *λευιτικῆς ἱερωσύνης*. Nec inualida est eius ratio, quod non raro relatiua ad remotiora nomina referantur, maxime si in casu recto posita sint, et dicant, de quo sermo est et disputatio. Iam *τελείωσις* est in casu recto et praecipuum in propositione nomen, de quo quaeritur, an per leuiticum scil. sacerdotium consummatio fiat? et *ἐπὶ* est *super* vt alias, et notat finem s. scopum, qui intenditur et obtinendus est, ita Matth. XXVI, 50. amice ἐφ' ᾧ *super quo* ades? h. e. in quem finem aduenisti? itaque parenthesin hanc cum eodem vertimus: *populus enim super hac* scil. consummatione (h. e. eum in finem per se tendente, vt iustificationem coram Deo et vitam aeternam consequeretur, coll. Luc. X, 25. et intr. v. 18. 19. coll. cum Rom. VIII, 13,) *legem accepit.*

V. 14.

Ἀνατέλλεν) *Exortus est.* Quod verbum de ortu luminarium nec non germinum vsurpatur. Graeci saepissime vsi sunt pro *πρῶτον* *germinauit*, et quando Messias dicitur *πρῶτον* *germen* ordinarie exposuerunt per *ἀνατολήν* Ier. XXIII, 5. (XXXIII, 15. reddiderunt *βλαστὸν*) Zach. III, 8. VI, 12. vt nullus dubitem cum Altingio *b. l. p. 210 b.* respexisse Apostolum verbum *πρῶτον*, quod de ortu Messiae legitur Ps. CXXXII, 17. *ἐξ ἀνατελῶ*, Ezech. XXIX, 21. *ἀνατελεῖ*, vt et Zach. VI, 12. quod virtute diuina germinauerit. Lucas eapropter Iesum vocauit *ἀνατολήν*

ἐξ ὕψους *germen*, quod non ut alia ex terra, sed *ex alto* natiuitatis origi- CAP. VII.
nem duxit, Luc. I, 78. 35.

ἐῖς) De h. l. significat, sicut Eph. V, 32. bis sumitur.

Περὶ) Melius vertit cum Er. Schmidio Seb. Schmidius *quoad sacer-*
dotium, quasi scilicet, ad illam pertinere debeat.

v. 16.

κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς) Vbi posteriora prius νόμον magis ex-
ponunt, hoc sensu, *non secundum legem*, hoc est *mandatum carnale*.
Lex autem dicitur *carnale mandatum* respectu τελειώσεως consumma-
tionis et iustificationis nostrae, et quidem σαρκικῇ dicitur ab obiecto, qui
sunt homines σαρκικοὶ *carnales*, qui cum illam implere nequeant, nulla
illi virtus consummandi siue iustificandi relinquitur, coll. Rom. VIII, 3.
beneannotante Seb. Schmidio *h. l.* Nec multum abit B. Brochmandus
h. l. qui docet, ita vocari foedus legale, quia nitebatur viribus naturae,
veluti contra Euangelium siue foedus promissionis vocari νόμον τῷ πνεύ-
ματι τῆς ζωῆς, Rom. VIII, 2. quia non fundatur viribus naturae no-
strae, quae caro est.

κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκατάλυτος) *Secundum virtutem* intrinsecam
et essentialem vitae *indissolubilis*, in oppositionem vitae Aharonis, quae
erat ζωὴ σαρκικὴ *vita carnalis* ex coniunctione corporis et animae, ad-
eoque κατάλυτος *dissolubilis*. Durior apparet interpretatio Wittichii
aliorumque de *Euangelio* vi Rom. I, 16. ut sensus hic sit : Christus est sa-
cerdos iuxta Euangelium, quod habet vim viuificandi, et indissolubilem
vitam producendi.

v. 18.

Προαγῆσης ἐντολῆς) Quod recte Seb. Schmidio non idem est, ac
praecepti prius dicti in v. 16. sed verbum προάγειν de tempore accipit
post Grotium et Dorscheum *h. l.* ut praecedens mandatum sit
illud, quod praecessit prophetiam Psalmi in versu praecedente allegatam,
itaque optimus sensus sit : *per hoc, quod Christus constituitur in Psalmo*
sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedek, abrogatur manda-
tum illud, quod Christum sacerdotem praecessit, quod Apostolus v. 16.
ἐντολὴν σαρκικὴν appellat.

V. 19.

ἐπεισαγωγή δὲ κείτλονⓈ ἐλπίδⓈ) Vbi primum cum Belgis, Pareo, Seb. Schmidio et Brochmando ἀπὸ τῆς κοινῆς subaudiendum ἐτελείωσε, *superinductio melioris spei* scil. *perfecit*. Deinde τὸ ἐπεισαγὼν, monente Beza, vocant Graeci, quod aliunde inuectum est. ἐπεισαγωγή ergο ἐλπίδⓈ κρείττονⓈ est spes aliunde, quam per legem introducta. Certior ea propter et verior interpretatio est Castellionis, Cameronis, Altingii *h. l.* Gerhardi, Rauppii, Brochmandi *h. l.* aliorumque, nomine ἐπεισαγωγῆς τῆς κρείττονⓈ ἐλπίδⓈ significari *sacerdotium Iesu Christi*, quod titulo iustissimo vocetur *super inductio melioris spei*. Nam per sacerdotium Leviticum, scribit B. Brochmandus *h. l.* spes plane adempta erat obtinendi τελέωσιν *perfectionem*; sacerdotium autem Christi affert spem certam consequendi remissionem peccatorum, iustitiam et vitam aeternam, veluti Apostolus hoc ipso capite docet *infr. v. 25.* sacerdotium legale cum foedere legali iunctum arcebat a Deo, lex omnem spem ad Deum acoessus nobis blane praescidit; at per sacerdotium Christi appropinquamus Deo. Vocatur autem sacerdotium Christi ἐλπὶς *spes* respectu veterum, qui praestantius sacerdotium exspectabant, atque illa spe seruati sunt, sunt verba Cameronis *h. l.*

V. 20.

Hic versus et 22 arctum habent nexum, ut indicant voces καὶ ὅσον *quatenus, in quantum*, et κατὰ τοσούτον *eatenus, intantum*. Quoad sensum autem possunt cum Altingio et Seb. Schmidio ex versu 22. vltima verba γέγονεν ἐγγυⓈ Ἰησοῦς referri et ad finem versus huius addi, ut versio esset: *In quantum non sine iureiurando factus est sponsor Iesus. v. 22. intantum melioris testamenti factus est sponsor Iesus*. Plurimi quidem ex parenthesi supplent *ιερεὺς γεγωνὼς factus sacerdos*; sed ex parenthesi aliquid supplere incongruum censet S. Schmidius.

V. 22.

ἐγγυος) *Sponsor*, qui data vel stipulata manu aliquid promittit, ut explicat Er. Schmidius *h. l.* et hinc non frustra hanc vocem potius quam μεσίτην ab Apostolo adhibitam esse autumat Seb. Schmidius, quod nimirum respiciatur ad iuramentum diuinum in praecedentibus, atque introducatur nobis tum Deus Pater tum Christus, ubi prodeunte Christo, et data manu satisfactionem per sanguinem suum promittente, Deus pater vicissim manum manui det et iuramentum addat: *Tu ergo eris sacerdos in aeternum*

aeternam secundum ordinem Melchisedek. Quibus verbis non immerito subdit: iucundissima haec est et consolatione plenissima repraesentatio. Roborari quoque neruum conclusionis Apostolicae a iuramento Dei ad ἑγγυον s. sponforem, qui data manu promittit, siquidem hac ratione Deum Patrem et Christum constitui correlata, quae se inuicem infallibiliter inferunt: eandem vero vim vocem μεσίτης hic non habere. Minime autem gentium ex τῷ ἑγγυος huius loci, eiusque data explicatione cum Cocceianis colligendum est, Christum in V. T. nudi fidei iussoris s. adpromissoris potius, quam expromissoris partes sustinuisse. Videsis quae de hac voce differit cl. Deylingius *P. I. obseru. Sacr. XLIX p. 203. seqq.* Nec praetermittendum est, quod Christum ut ἑγγυον sponforem nostrum ex loco Ies. LIII, 7. libentissimus agnoscat Gatakerus *aduers. lib. 2. c. 14. Opp. Crit. p. 349.* dum נענה sumit in *responsione non vocali*, sed *reali pro sponsione*, secutus Cappellum in priuatis ad D. Guilielmum Bradshawum literis primordia versus reddentem: *Exigitur scilicet debitum nostrum ex rigore iustitiae divinae; ipse vero spondet, siue sponsor, fide iussor constituitur.* Enimvero 1) pro hoc sensu dici debuisset נשנו, ut responderet duobus immediate praecedentibus verbis תענינו, פנינו. 2) Pronomen copulatum וזהו indicat vnam eandemque personam, non duas diuersas, coll. c. XXX, 15. 3) ipse Cappellus in verbis ibidem subditis agnoscit, verbum נענה nullibi alias in hac significatione occurrere; nec lingua Ebraea ex Gallica, in qua respondere pro fideiubere vsurpatur, non est aestimanda. 4) non bene sic cohaereret membrum sequens. 5) eum sensum non admittit syntaxis arctior vocum, eum in sensu aduersatiuo accentus paulo maior, saltem pro legato Kadma ipse eius Dominus Geresch in נשנ requiretur.

V. 23.

Διὰ τὸ θανάτῳ κωλύεσθαι παραμένειν) Circa horum verborum interpretationem communem de mortalitate simpliciter mouet dubium Seb. Schmidius, quod non satisfaciat oppositioni inter Christum et Pontificem V. T. cum etiam Christus mortuus fuerit, ideoque malim cum ipso et Wittichio b. l. repetere simpliciter τοῖς ἱερεῖς sacerdotes hoc modo: *quia per mortem prohibebantur permanere sacerdotes.* Quando natura humana Christi, bene annotante Altungio p. 217. a. fuit victima, quae morti daretur, debuit vtique illo ipso tempore morientis mortuaeque victimae esse et superesse sacerdos, qui omnia circa victimam agenda perageret, et

CAP.

VII. mactatae sanguinem in adytum inferret ; quod diuinæ naturæ in Christo^{ce} opus fuit, Ebr. IX, 12. 14. et potissimum est in sacerdote c. V, 1. neque^{ce} potuit olim a mediatore Filio Dei fieri, quandoquidem victima idonea^{ce} destituebatur, quæ præter proprium corpus statuto tempore nulla esse^{ce} potuit.

v. 25.

Τῶς προσερχομένους δι' αὐτοῦ τῷ θεῷ) *Accedentes per illum ad Deum.*
Creditum id olim inter Iudæos, qui accessum ad Deum præclusum dicunt, nisi per *Schechinam*. Memorabile quod annotat idem Altingius *l. c. b.* ex R. Menachem Rakatanensi fol. 135. col. 2. אין רכא לפני המלך ית' ויור' השכינ' non datur ingressus ad Regem benedictum et excelsum sine *Schechina* : additque dicta, indicium huius rei facientia, Ps. XVII, 15. (ubi קדש denotabit *Schechinam*, cuius ratio arcessenda ex Ies. XLV, 24. Ier. XXIII, 6) et Gen. XLIV, v. vlt. (ubi per cabbalisticam interpretationem *Pater meus* notat Patrem coelestem, et הנער Benjamin *Filium dilectionis Dei Messiam*, quo sine nemo acceptus apud Deum, ut non liceat præsumere accessum sine hoc) Adde hic quæ fuscè porro attexit Menachem in hac et seqq. columnis fol. 135. Idem ad Exod. XXIV, 1. et hic quoque R. Bechai.

v. 26.

Κεχωρισμένον ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν) *Separatus a peccatoribus.*
Procul dubio respicit Apostolus ad ritum Iudaicum, qui huic loco amicam foeneratur lucem. Docetur enim in tract. *Ioma' cap. I. § 1.* septem diebus ante diem expiationis separant sacerdotem magnum a domo sua ad conclaue Parhedrorum, substituuntque ei alium sacerdotem, si forte ei accidat vitium. Separatus igitur sic fuit ab omnibus hominibus ut pote peccatoribus, paucos tantum habens ministros sacerdotes, qui sanctitate reliquis omnibus præferebantur.

καὶ ὑψηλότερον τῶν οὐρανῶν γενόμενον) *Et altior coelis factus.*
Summus sacerdos non tantum isto die expiationis separatus fuit a peccatoribus, sed deductus etiam fuit a senioribus synedrii magni in conclaue altum templi n. conclaue parhedrin, uti in loco alleg. dictum. Deinde iure iurando adstringebatur, ut omnes leges pie in adyto observaret, ad aliud conclaue excelsum domus Abtines deducebatur, ut discimus ibidem § 5.

Haec

Haec enim duo conclauiā habuit Pontifex in templo, alterum in septentrione, alterum in meridie fuit, vt ibidem traditur. Et haec loca alta erant vmbrae coeli.

v. 27.

Communis quidem interpretum sententia explicat hunc versum cum relatione ad Leu. XVI, 6. seqq. veruntamen cum illae victimae non nisi semel quotannis caederentur, et hic de quotidianis oblationibus sermo sit, hinc sedulus antiquitatum ebraicarum scrutator celeberrimus Dassouius ex Theodoreto et Maïmonide probat, summum etiam sacerdotem quotidie munus in sartagine coctum vnam partem mane, alteram vesperi pro peccatis propriis obtulisse, idque praeter illud iuge sacrificium quotidianum ex publico fisco datum in holocaustum. Vid. in *Dissertat. I. de emphasi sacr. voc. comm. XI. p. 39 et 40.* De isto quotidiano munere summi sacerdotis ex Leu. VI, 20 seqq. pariter interpretatur B. Neumannus *Disput. de Pontifice N. T. ad h. l. p. 20.*

CAP. VIII.

v. 2.

Τῶν ἁγίων λειτουργὸς καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς) sancti sanctorum minister et tabernaculi illius veri, id est, coeli, τῶν αἰωνίων σκηνῶν aeternorum tabernaculorum, Luc. XVI, 9. Nam in coelo Christus potissimam partem sacerdotii obiit, cum in illud intulit sanguinem suum, tanquam in adytum. Non tamen excluditur hic ecclesia, cum Christus λειτουργὸς sit in coelis et viatorum et comprehensorum intercessione sua, quam ad dextram Dei peragit, ceu aeternus Pontifex, coll. Ebr. IX, 24. Belgae quidem interpretes cum suo Caluino, Beza et Pareo, Nemethi et Streso *b. l.* per *tabernaculum verum* intelligunt *naturam humanam* siue *corpus Christi*; quibus vero respondeat eorum consors Altingius *b. l. p. 226.* qui sententiam illam dicit alienam; qui etiam ἐναντιοφάνες illud: *sedere dicitur et simul minister, quibus est standum*, docte expedit ex Ebr. X, 11. 12. ministri stare imperfectionem ministerii indicat, coll. Luc. XVII, 7. 8. *sedere* autem consummationem operis perfectam, vt nihil agendum restet, et quidem apprime circa Christum venit notandum.

H 2

v. 4. et 5.

CAP. VIII.

v. 4. et 5.

Ἦν ἐπὶ γῆς) *Esse super terra* est esse sacerdotem terrenum et versantem circa typos et umbram. Non igitur sumitur γῆ de loco, sed de statu. Vid. Seb. Schmidius *b. l.*

ιερεὺς) Rectius secundum eundem Schmidium significat h. l. in stricta significatione sacerdotem verum pro nostra redemptione et salute sufficientem. Quo modo consequentia erit manifesta et firmissima: *si Christus esset super terra* siue *terrenus et typicus*, non esset *sacerdos nostrae redemptioni sufficiens*. Nam Apostolus in hac epistola non de quouis sacerdotio, sed de sacerdotio Christi vero agit. Eadem videtur fuisse mens B. Hunnii nostri, *si terrenus*, ait, *esset Pontifex*, tum non esset *ille verus magnus Pontifex per reliquos adumbratus*. Circa hunc versum 4um et 5um non male observat idem Schmidius, quod male auctor versuum distinxerit, dum praedicatum et subiectum diremit. Distinctio namque vera haec esse deberet: v. 4. *si quidem enim super terra esset, neque sacerdos esset; cum illi sacerdotes, qui offerunt secundum legem dona, sint ii* (quam emphasin suadet articulus τῶν) *qui figurae et umbrae ministrant supra coelestium* (quae verba sunt exegetica verborum praecedentium *sacerdotem esse super terra*, ut adeo idem dicatur aliis saltem verbis magis declaratiuis.) v. 5. *Quemadmodum diuinum responsum accepit Moses etc.* Ceterum de verbis *si supra terra esset, non esset sacerdos*, praesentiae Christi corporali in hac terra ante iudicium non aduersantibus videbis contra Pareum cum ἐλέγχω disputantem Seb. Schmidium *b. l.* Per τῶν ἐπεργασιῶν *supra coelestia* intelligitur meritum et beneficia Christi, in primis ob virtutem iustificandi et saluandi propriam, quam virtutem in se non habuit lex. conf. Gal. III, 20. et inf. IX, 9 X, 4.

ὑποδείγματι) Theophylactus praepositionem facit emphaticam ad imminutionem, ὑποδείγματα, τέτρεσι, ἀμυδρὰ δείγματα *obscurae ostensiones*, uti ἀμυδρὰ γράμματα sunt literae fugientes, vetustate prope modum abolitae aut obscure admodum scriptae. Ast intelligi hic exemplar non umbraticum aut praefiguratiuum, sed *propositum ad imitandum*, eamque magis propriam esse exemplaris significationem, observat Estius *b. l.*

Κατὰ τὸν τύπον τὸν δεχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει) *Juxta typum ostensum tibi in monte*. qui procul dubio non tantum delineationem tabernaculi, et eorum, quae in eo esse debuerant, complexus est, sed et mysteria ipsa certa

certa ratione insinuauit. Ita B. Dorscheus *b. l.* Quibus Calouius *CAP.* *p. 1272.* suammet epicrisin accuratiorem subiungit *h. m.* Rectius forte dicetur, voce *δειχθέντα* exprimi *ostensionem non simplicem*, sed *cum declaratione significationis* factam, aut certe isti typi ostensioni coniunctam, fuisse *typi explicationem*, de cuius significatione Moses in monte informatus fuerit. - - Verisimile videtur, Deum Mosi, cum quo adeo familiariter conuersatus erat, quemque in montem ad se accersiuit, non *nudos et umbratiles typos et figuras* monstrassee, sed in primis patefecisse *τὰ ἀληθινὰ, τὰ ἐπὶ σκοπῇ, ut finem et scopum tam operosae structurae ne ignoraret tantus Dei propheta.* Quibus subiicit haec elegantia Flacii, consona: Deus non otiose tantum ideam operis monstrauit Mosi, quam in constructione tabernaculi imitaretur; sed quod voluerit significare, apud se proprie esse illud verum tabernaculum ac sanctum sanctorum, verumque sacerdotem, ac illum ab aeterno mactatum agnum, et illam copiosam redemptionem aut propitiationem, quae perpetuo sit mendica fide ad thronum gratiae quaerenda.

V. 7.

Ἀμειπτός). *Irreprehensibile* non vocatur testamentum vetus, quoniam homines irreprehensibiles reddere non poterat.

V. 8.

Μεμφόμεν γὰρ αὐτοῖς (scil. τοῖς ὑπὸ τῆς πρώτης ἐκείνης εἶσιν) λέγει, *reprehendens enim illos* (qui sub priori illo sc. testamento erant) *dicat.* ut ita ad antecedentia fiat relatio quoad sensum, id quod in ebraismo non est infrequens, ut pronomen respiciat ad subiectum sensuale, Vid. Num. VII, 89. Ios. XII, 8. Ps. CXV, 9. Ies. III. 26. Jon. I, 3. et *Lux Ebr.* p. 295.

V. 10.

Καὶ γὰρ ἡμέλησα αὐτῶν) *Ideo ego neglexi, non curavi eos.* Ita Apostolus cum τοῖς LXX, quos etiam sequuntur Syrus et Arabs, transfert ebraicum *יָחַלְתִּי*, quod alias significat *dominari*, et in specie *maritum esse vel fieri*, sed tum cum constructione accusatiui vel *ל*, sed in constructione cum *ב* in malam partem sumi, idemque esse ac *לִּי* fastidire, aspernari, vsu etiam arabismi docet R. Ioseph Kimchi apud filium Dauidem [ad h. l. et c. III. 14. Ier. cum R. Ebn. Iannahio (cuius in plerisque vitula arasse,

CAP. VIII. arasse, eumque saepissime nomine R. Ionaē citare Dauidem Kimchium, notat Pocockius *Port. Mos. p. 8. ed. Lips.* et R. Tanchuma. Haec videtur expeditior conciliatio, quam quoque tenent Pocockius *l. c. p. 6. seqq.* et Frischmuthius *dissert. de Foed. nou. cap. 1. § 24. seqq.* alique.

V. II.

καὶ ὃ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ etc.) De hoc loco XIV tam ex antiquis quam recentioribus sententias proposuit famigeratissimus D. Fechtius in epimetro V ad *dissert. Theol. Ioh. Breueri ad l. c. Ier.* quamuis numerus iste possit imminui, et cognatae sub vnum conceptum redigi, vti II, III, VIII, XII. et plane VI Dorschei, et XIII Prückneri, et haec magis se mihi approbat vt simplicior, et lectori se prone insinuans, quod nempe N. T. solenniter per Christum promulgato, non docuerit vnusquisque *tantum* suum fratrem, suam conciuem, suum proximum, et illi *tantum* praedicaturus sit cognitionem Domini, sed *clauē cognitionis* latius meliusque quam legis doctores nouerit vti, ita vt *plena sit terra cognitionis Domini sicut aquae mare obtegentes*, Ies. XI, 9. et magnifica virtute euangelii praedicati et lecti *a Deo docti*, Ies. LIV, 13. Ioh. VI, 45. *gloriam* paternae eius dilectionis in Iesu Christo *omnes reuelata facie tanquam in speculo sint intuituri*, et propter hanc cognitionem ab omnibus peccatis suis iustificati, vt sequitur, coll. Ies. LIII, 11. Ioh. XVII, 3. *in ipsam imaginem transformandi sint a gloria in gloriam*, 2. Cor. III, 18. His paucis placuit Dorscheianam sententiam illustrare; qui quoque pro confirmatione *comparatiuae* enunciationis recte adducit Gen. XXXII, 29. 1. Sam. VIII, 7. cui addantur Ier. XVI, 14. et Gen. XLV, 8.

V. 13.

ἐν τῷ λέγειν καινὴν, πεπαισώκε τὴν πρώτην etc.) Pulcre B. Winkelmannus *disp. XVIII, Tom. IV. Giess. tb. 84. et seqq.* de his differit: Et sane cum patres vetus pactum irritum fecerint, nisi Dominus illud nobis antiquasset et abrogasset *διὰ τὸ αὐτῆς ἀνωφελὲς καὶ ἀθηνὲς* (siquidem ad perfectionem nos adducere non posset) instituto N. T. de dando et mittendo nouo mediatore ac redemptore, in aeternum nobis pereundum fuisset. Sicut ergo Vetus T. veterem hominem corruptum peccato damnat et mortificat: ita nouum abolito vetere homine, remissis scilicet peccatis viuificat per fidem in Christum et nouum reddit. *Sumus enim in Christo Iesu noua creatura, vetera praeterierunt, ecce noua facta sunt omnia*, 2. Cor. V, 17. Ad haec etiam lex veterem hominem coercet et fraenat

fraenat externa disciplina: nouum a. T. non solum viuificat et consolatur, sed etiam ita nouum reddit, vt incipiat *seruire Deo in nouitate spiritus*, et *non vestitate literae*, Rom. VII, 6. Atque ita vetus ille homo, qui foris est, corrumpitur, et is, qui intus est, de die in diem renouatur. 2. Cor. IV, 16. Atque hoc est beneficium renouationis, quod per prophetam Dominus promisit, *se daturum cor nouum et spiritum nouum* etc. Ezech. XI, 19. XVIII, 26. 27. Hanc appellationis rationem etiam notauit Augustinus: Testamentum, inquit, vetus pertinet ad veterem hominem, a quo necesse est hominem incipere; nouum autem ad hominem nouum, quo debet homo ex vetustate transire. „ Ad quae obseruat B. Calouius p. 1284, quod praeiuerit B. Chemnitius, et eadem fere ratione haec discrimina tradiderit, P. III. LL. Theol. de discrim. V. et N. T. p. 91.

CAP. IX.

V. I.

§v) Quae particula conclusiua siue consecutiua negotium facessit interpretibus, vnde difficultatem hic peruidens Vulgatus eam audacter nimis e censura Seb. Schmidii sicco pede transiit, quem quoque secutus est Lutherus noster. vt breuissimis dicamus, deducit nos haec particula a generaliter in toto capite praecedente tractata praeeminentia λειτουργίας s. sacerdotii Christi ratione modi administrationis (quod scilicet (α) versetur circa *supra coelestia*, v. 5. (β) ἐν ἁγίοις, τῇ σκηνῇ τῇ ἀληθινῇ in *sancto sanctorum* et *tabernaculo illo vero*, non vmbratili et typico v. 2. quodque sit (γ) κρείττον τῆς διαθήκης, *melioris testamenti*. v. 6.) ad specialius in statuendam gloriam administrationis sacerdotii Christi prae Aharonica. Conf. Seb. Schmidius b. l.

Ἡ πρώτη σκηνή) *Primum tabernaculum*. Lectionem vocis σκηνή, quae suspecta est viris doctis, et solum adiectiuum ex fide quorundam antiquorum exemplarium ponendum esse et referendum ad διαθήκην, a Millio recensitorum, vti Photius ap. Oecum. Chrysostomus, Millius not. ad b. l. Vatabl. Tena, Grotius, Clarius, Zegerus, Beza, Angli, Belgae, Camero, Capellus, Hammondus, Stresö, Altingius, Wittichius, Nemethus, Braunius, b. l. Lutherus et Dorscheus b. l. defendunt rationibus haut leuibus Seb. Schmidius, et Dn. Olearius in supra cit. Anal. Log. p. 26. Conferatur saltem clara oppositio huius versus 1. et 2.

CAP.

IX.

Δικαιώματα λατρείας) Vbi 1) vox δικαιώματα potest respondere vocibus ebraicis חֻקִּים *statuta* et מִצְוֹת *praecepta*, sicuti saepius apud Graecos interpretes; praestabit tamen hic et v. 10. reddere *iustificationes* 2) Haec duo vocabula complures viri docti volunt distincta, ut λατρείας sit accusatiuus, vid. Grotius, Camero, Hammondus, Altingius, Nemethus *b. l.* B. Lutherus et Calouius *b. l.* sed non video, quid etiam obstet syntaxi regiminis, ut λατρείας sit *genitiuus obiecti*, *iustificationes cultus*, hoc est, ad cultum pertinentes. Ita Seb. Schmidius *b. l.*

Τό, τε ἅγιον κοσμικόν) *Hoc est sanctum mundanum.* Per quam locutionem Dn. Olearius *l. c.* cum aliis intelligit *sanctuarium* istud *visibile*, atque mundanum oppositum τῷ ἁγίῳ ἐπερχομένῳ, ita tamen ut verba hanc naturalem requirant seriem εἶχε μὲν ἓν καὶ ἡ πρώτη σκηνή, τό, τε ἅγιον κοσμικόν δικαιώματα λατρείας. Sine traiectione autem considerat verba Seb. Schmidius, non tamen cum approbatione prioris explicationis, quippe quae ipsi videtur tautologica, si diceretur: *habebat primum tabernaculum tabernaculum (s. sanctuarium) mundanum*, num enim se ipsum habere potuit? ideo malim cum ipso dicere, quod *tabernaculum Mosaicum* cum suo statu et appertinentibus consideratum, *duplicis generis res* habuerit: primo *ritus et ceremonias* ob *iustificationem* s. sanctificationem *carnis* institutas v. 10 deinde *instrumenta et vasa*, quae pro rebus sacris et sanctificatis habebantur, sanctitate tamen tantum exterioria. Prioris generis res significari per δικαιώματα λατρείας; posterioris per τὸ ἅγιον κοσμικόν singulariter et collectivae. Ita sane Apostolum se exponere. nam v. 2. 3. 4. 5. recensere distincte secundum partes τὸ ἅγιον, *candelabrum, mensam* etc. deinde vero v. 6. 7. ritus cultuum diuinorum a sacerdotibus peractos. Nec minus ante dictae explicationi sanum sensum abiudicat cl. Braunius, si lectio σκηνῆς seruetur; id quod ipsum et alios forte permouit, ut vocem διαθήκης substituere maluerint.

v. 2.

Σκηνή κατεσκευάθη, ἡ πρώτη] Rectissime notat idem Dn. Olearius *d. l.* quod viri quidam docti in interpretatione harum vocum aberrant πρῶτῃ ut *notam temporis* (ut quidem est in v. 1) interpretati, ut designetur vel tabernaculum primum, h. e. vetus testamentum in genere, vel a Bezaleele constructum, vid. Braunius *b. l.*; cum potius ad *locum* respiciat. Nam opponitur manifeste ἡ πρώτη σκηνή, v. 2. τῇ σκηνῇ τῇ μετέ

μετὰ τὸ δεύτερον καταπέτασμα, v. 3. vnde vertendum: *nempe praeparatum* siue *constructum* fuit *tabernaculum* *anterior*, itaque πρῶτη sit pro προτέρα notante Grotio *b. l.*

Ἡ πρόθεσις τῶν ἁγίων) *Propositio panum*. Consule si lubet de hac phrasi eiusque variatione *Ebraism. Etymol. p. 65.*

v. 4.

Χρυσὸν ἔχου θυμιατήριον) *Aureum habens thuribulum*. Circa hoc aureum thuribulum se torquent interpretes, quomodo dicatur habuisse illud sanctum sanctorum? de quo tamen et apud Mosen et apud Talmudicos nec vola neque vestigium, sed potius contrarium occurrit. vid. *tract. misch. Ioma cap. I. §. 1.* Varia hinc variarum interpretamenta ad eaque responsiones videri possunt penes Seb. Schmidium *b. l.* Nobis maxime placet cum eodem dicere, quod participium *ἔχου habens* sit late accipiendum, non tam ratione loci et situs, vti arca fuit sita in sancto sanctorum, quam *ratione vsus*, quod thuribuli huius vsus omnium nobilissimus fuerit in die כפורי siue *expiationis* intra velum secundum in sancto sanctorum. Observat etiam ex *tract. Ioma*, quod Pontifex die Kippurim etiam *in solo sanctorum posuerit*, non in manu retinuerit. Quo respectu adhuc magis dici potest, quod sanctum sanctorum illud habuerit, cum *per modum rei fixae* ibi tum fuerit. Haud alia mens fuit Altingio ad *b. l. p. 249. a.* ita commentanti: Apostolus refert, quid summus sacerdos in adyto inuenerit, quando sanguinem expiationis intulit; tum vero thuribulum aureum quoque reperit, quod paulo ante ad praeparandum adytum iussus fuit istuc delatum *in eo collocare* ad consumptionem thymiamatis. Hanc sententiam de τῷ *habere ratione vsus* pariter tenent Buxtorfius *Hist. Arc. foed. c. f. p. 76.* Grotius, Wittichius et Braunius *b. l.* et Leidekkerus *de Rep. Ebr. l. 8. c. 2. p. 507. b. fin.* Frigidum equidem hoc est B. Calouio *b. l.* at frigidior, sane est eius exceptio, *quod hoc sensu etiam Pontificem habuisse dicendum sit.* A τῷ enim habere rei instar fixae ad τὸ habere personae N. V. C. item ab vsu rei passiuo ad vsum personae actiuum, inepte concluditur. Haud aptior paulo est antithesis Io. Clerici, quod eodem iure dici potuisset *habere ignem et thymiamata* antequam eo inferrentur: quia *in eius vsum erant*, et in id *erant transferenda*. Non enim nude dicitur, quod sanctum sanctorum habuerit thuribulum propter suum in eo vsum, sed quod proprie habuerit ratione loci ad tempus. A vero igitur habere intrinseco colligere ad solum extrinsecum intrinseci vsus respectum,

CAP.

IX. quae α' συλλογισία pro tanto Critico? Credit itaque, uti ante eum cum Lud. de Dieu Dorscheus noster, hanc fuisse illius aevi traditionem iudaicam, ex qua credebant, thuribulum, quod die expiationis adhibebatur, in adyto seruatum fuisse. sed unde fides illius traditionis quodammodo saltem probatur? Speciosior adhuc difficultas se prodit in hoc versu, quod *in arca dicantur praeter tabulas legis fuisse urna aurea cum manna, et virga Abaronis*; id quod clare videtur contrariari locis 1. Reg. VIII, 19. 2. Chron. V, 10. ubi expressis verbis dicitur, *nihil fuisse in arca, nisi tabulas testamenti*. Conf. Exod. XXV, 16. et XL, 20. Deut. X, 5. Quam ob causam vel solam viri nonnulli doctissimi totam epistolam suspectam habuerunt, deque ea ieiune et abiecte locuti sunt, adeo usque ut Paulum erroris et falsitatis inculcare non erubuerint. Qui ex Iudaeis cum his profanis tubam inflant, prius transeant cum suo Ralbago. Is rotundis verbis idem affirmat, quod h. l. Paulus, qui ad citata prius verba loci 1. Reg. VIII, 9. ita commentatur: *hoc non negat, quod ibi fuerint res, quae memorantur in lege, quod illae fuerint in ea repositae, veluti virga Abaronis et urna mannae, sed negat h. l. quod ibi fuerit quicquam de lege praeter decalogum, quoniam continet totam vim et summam totius legis*. Idem expresse asserit ad Num. XVII. 25. al. 10. fundamento phraseos *coram testimonio* in custodiam, coll. Exod. XVI, 33. 34. quae idem ipsi est ac *coram tabulis* intra arcam, cum alias dicendum fuisset *coram arca*; quodque insuper in arca fuerint *in meliore custodia*, quam extra eam. ubi vero alii respondent *coram Domino* et *coram testimonio*, idem esse, quod *coram arca foederis* siue *testimonii*, quae symbolum etiam erat *praesentiae Domini*. Et Abarbenel ad eundem locum hanc R. Gersomii sententiam dicit esse sententiam הַמִּשְׁכָּן *interpretum*, simulque prouocat ad Cabballam siue traditionem veterum Doctorum, res illas nempe urnam mannae et virgam Aharonis fuisse in arca custoditas pro filiis Israël. Quid igitur hic dicemus? Duae in primis conciliationis viae se commendant, quarum vtra alteri praeferenda sit vix habeo dicere cum cl. Witsio, T. I. Misc. s. p. 445. Prima est, *distinguenda esse tempora*. Tempore namque Moysis, quod Apostolus respiciat, et urnam et virgam Aharonicam fuisse in arca, Salemonis autem aevo temploque aedificato solas tabulas legis mansisse intra arcam, ac istas iuxta arcam commodis locis dispositas atque asseruatas fuisse. Hanc viam ingrediuntur Ambros. Catherinus et Palacius ap. Ludou. Tenam b. l. Nic. Zegerus, Grotius, Altingius, b. l. Leidekkerus

rus l. c. p. 506. b. Calouius b. l. et D. Maius *Differt. 11. de libr. Canon. in arc. recond.* § 4. Sed cum de illa priori inclusione et posteriori exclusione $\gamma\delta\epsilon$ $\gamma\epsilon\upsilon$ $\gamma\delta\epsilon$ $\mu\upsilon$ sit in scriptura, et vix credibile, Moſen id absque expreſſo mandato feciſſe; idcirco magis placet altera, qua praepoſitio $\epsilon\upsilon$ ſumitur in ſignificatu *iuxta, prope, ad*, vt ita $\epsilon\upsilon$ *latius* uſurpetur, comprehendatque, tum quae intra, tum quae iuxta fuerunt; $\epsilon\upsilon$ *in qua et iuxta quam* fuerunt etc. Paris uſus eſt ebraeum בְּיְרִיחוֹ , vt Ios. V, 13. *ad Ierichuntem.* 1. Reg. XVII, 3. בְּנִירָה *ad torrentem.* ſic Jer. XIII, 5. בְּפָרָת *ad, prope Euphratem.* Conf. Ios. X, 10. Iud. XVIII, 12. Huc concedunt plurimi. vid. Tena, Drufius. Iac. Cappellus, Streſo, Wittichius, Nemeſthus, Braunius b. l. Bochartus *Hieroz. P. I. lib. 2. c. 50. p. 590.* Buxtorſius l. c. p. 71. 72. et *Catalect. tm. 116.* Marckius *Exercit. Bibl. XI. p. 246. ſ.* Reizius *not. ad Goodw. M. et A. p. m. 143.* Gerhardus b. l. Varenius *Decad. Moſ. ad Exod. XVI, 33. 34.* Feſſelius *aduerſ. S. l. 6. c. 5. p. 71. ſ.* Seb. Schmidius, b. l. aliique. Denique mouet adhuc quaestioneſ Schmidius, *quare Apoſtolus non addiderit librum legis*, quem Moſes Deut. XXXI, 26. mandauit poni *ad latus arcae*? Et bene reſpondet: librum legis non fuiſſe inter reſ typicas, nec ad cultum Leuiticum proprie pertinuiſſe: a Paulo itaque, qui typicas reſ et cultus tecenſere tantum uoluit, merito omiſſum eſſe.

v. 7.

$\Lambda\gamma\nu\omicron\mu\acute{\alpha}\tau\omega\upsilon$) Abutuntur hac uoce Sociniani, quaſi die piaculari expiata quidem fuerint *peccata ignorantiae*, uoluntaria autem et grauiora non item, cum tamen quae Apoſtolus hic uocat $\alpha\gamma\nu\omicron\mu\acute{\alpha}\tau\alpha$, Moſes uocet חַטֹּאת *peccata*, פְּשָׁעִים *praeuariationes*, טְמֵאוֹת *impuritates* et עוֹנוֹת *iniquitates* Leu. XVI, 3. 5. 6. 9. 11. 16. 21. 22. 25. 27. 30. et 33. itaque haec omnia fuerunt expiata. Peccata etiam omnia ſunt $\alpha\gamma\nu\omicron\mu\acute{\alpha}\tau\alpha$ ignorantiae: et conuenit egregie haec appellatio cum ipſa uoce ebraea חַטֹּאת notante *errorem* a חָטָא *aberrare a ſcopo*, Iud. XX, 16. Idem ſignificat Graecorum $\alpha\mu\alpha\rho\tau\acute{\iota}\alpha$ ab $\alpha\mu\alpha\rho\tau\acute{\alpha}\nu\omega$ *aberro*. Sed et quaeuis peccata $\alpha\gamma\nu\omicron\mu\acute{\alpha}\tau\alpha$ Graecis dici iam obſeruauit Grotius ex Tob. III, 3. Iudith V, 22. 1. Maccab. XIII, 39. et עָוֶן Pf. XXV, 7. ab $\acute{o}$ ſenibus uertitur $\alpha\gamma\nu\omicron\mu\acute{\alpha}$, aliquando et חַטֹּאת *reatus* Gen. XXVII, 10. Peccata etiam uocantur שְׁגִיאוֹת *errores* Pf. XIX, 13. et שִׁגְגָה aliquando connotat *affectum*, idemque eſt ac uerbum Dei negligere, vt Pf. CXIX, 67. atque

CAP.

IX. cognatum $\pi\alpha\psi$ vsurpatur etiam de peccato proaeretico et grauiori, vt l. Sam. XXVI, 21. Iob. XII, 16.

$\mu\eta\pi\omega\ \pi\epsilon\phi\alpha\nu\epsilon\rho\omega\theta\alpha\iota\ \tau\eta\nu\ \tau\omega\nu\ \acute{\alpha}\gamma\iota\omega\nu\ \acute{\omicron}\delta\acute{\omicron}\nu$) Sensum faciunt communiter *comparatum*, quod et si reuelata sit via sanctorum in V. T. non tamen nisi obscure et sub typis atque umbris: sed placet cum Palacio, Stresone et S. Schmidio *b. l.* Apostolum absolute loquentem absolute etiam accipere, vt sensus sit: *non dum praesentem exhibitam esse et in re ipsa manifestatam viam sanctorum* h. e. *Christum*, coll. Ioh. XIV, 6. *Ego sum via* etc. vt summum Pontificem verum et veras causas ingressus nim. meritum et satisfactionem eius in aeterna sancta et salutem. Confer etiam quae pro hoc sensu habet Braunius *b. l.*

v. 9.

$\epsilon\iota\varsigma\ \tau\acute{\omicron}\nu\ \kappa\alpha\iota\rho\acute{\omicron}\nu\ \tau\acute{\omicron}\nu\ \acute{\epsilon}\nu\epsilon\varsigma\eta\kappa\acute{\omicron}\tau\alpha$) Bene vertitur cum Anglis, Belgis, Altingio et Schmidio $\epsilon\iota\varsigma$ per *pro: pro tempore isto praesenti*: et intelligitur *tempus V. T. ante Christum*, quod probant sequentia.

$\kappa\alpha\theta'\ \acute{\omicron}\nu$) Vbi lectionem Oecumenii, probatorum codd. aliq. et Vulg. $\kappa\alpha\theta'\ \eta\nu$ *secundum quam* (figuram ac typum) factae erant donorum et hostiarum oblationes etc. rectiorem censet doctissimus Millius prolegom. ad splendidam N. T. editionem anno 1707 oxonii prodeuntem *fol. 102. b. med.* „Hoc enim pergit, cum ignoraret forte lector quispiam, ob proxime praecedens $\kappa\alpha\iota\rho\acute{\omicron}\nu\ \acute{\epsilon}\nu\epsilon\varsigma\eta\kappa\acute{\omicron}\tau\alpha$ mutauit $\kappa\alpha\theta'\ \eta\nu$ in $\kappa\alpha\theta'\ \acute{\omicron}\nu$, quod statim admiscere scribae in contextum, „Attamen vulgaris lectio nec incommoda est, et ipsemet eam sequitur *fol. 145. a.*

$\tau\acute{\omicron}\nu\ \lambda\alpha\tau\rho\acute{\epsilon}\nu\omicron\nu\tau\alpha$) Quod non restringendum ad solum sacerdotem offerentem, sed vt colens s. cultor, sicut *b. l.* Beza et Er. Schmidius vertunt, dicatur omnis is, qui est $\tau\epsilon\lambda\epsilon\iota\acute{\omega}\mu\epsilon\nu\theta\iota$ iustificandus, itaque is, qui deo cultum pro se Deo exhibet siue sacerdos, siue de populo reliquo summae aut infimae conditionis. Quo abit Syrus et Arabs, *eum qui offert illa*. Nam sacrificia offerre etiam dicitur is, qui pro se offerri curat; sed et cap. X, 2. $\acute{\omicron}\iota\ \lambda\alpha\tau\rho\acute{\epsilon}\nu\omicron\nu\tau\epsilon\varsigma$ sunt, qui purificandi sunt. Conf. S. Schmidius *b. l.* et Altingius *b. l.*

v. 10.

Versum hunc 10 a. 9. male per $\acute{\upsilon}\pi\omicron\sigma\iota\gamma\mu\eta\nu$ distingui, obseruat excellentissimus Olearius noster *l. c. p. 28.* cum vno nexu verba fluant h. m. $\mu\eta\ \delta\upsilon\nu\acute{\alpha}\mu\epsilon\nu\alpha\ ,\ \kappa\alpha\tau\grave{\alpha}\ \sigma\upsilon\nu\acute{\epsilon}\iota\delta\eta\sigma\iota\nu\ ,\ \tau\epsilon\lambda\epsilon\iota\acute{\omega}\sigma\alpha\iota\ \tau\acute{\omicron}\nu\ \lambda\alpha\tau\rho\acute{\epsilon}\nu\omicron\nu\tau\alpha\ \mu\acute{\omicron}\nu\omicron\nu\ \acute{\epsilon}\pi\iota\ \beta\rho\acute{\omega}\mu\alpha\sigma\iota$

μασι καὶ πόμασι: quae non possunt, quantum ad conscientiam CAP. IX.
 quidem, perficere eum, cuius cultus constat tantum in cibo et potu etc.
 Hunc nexum et sensum pariter fecerunt Estius, Angli, Geneuenses, Belgae.
 Eumque omnino faciliorem et aptiorem iudicamus. Plus vero difficul-
 tatis creat *participium ἐπιτιμώμενα ad quod subiectum referendum sit?*
 Lauri Valla b. l. Erasmus, Vatablus, Zegerus, Grotius et Er. Schmidius b. l.
 referunt per σύνδεσμον ad δυνάμει καὶ θυσίαι. At ista constructio
 non immerito Seb. Schmidio duritiem videtur habere non exiguam. Sed
 et ipsius sententia, quae v. 9. plene separato et parenthesi incluso construit
 ἐπιτιμώμενα cum v. 8. mediante ellipsi πάντες εἶναι h. m. "Hoc Spiritu s.
 declarante, nondum manifestatam esse viam sanctorum, quamdiu pri-
 mum tabernaculum stet. (quippe quod est parabola etc.) tantum omnia,
 quae scil. sub primo tabernaculo ordinata sunt, incumbere, vel imposita
 esse cibis et potibus et diuersis baptismis et iustificationibus carnis usque ad
 tempus correctionis, videtur nimis coacta, dura insuper phrasis imposita
 super cibos vel incumbencia cibis, potibus etc. cum qua non potest commo-
 de conferri illa Ioh. XI, 38. ubi proprie adhibetur. Igitur licet vulgaris
 lectio non sit temere sollicitanda et deferenda, tamen hic cum Dn. Oleario
 l. c. omnino necesse videtur, ut legatur ἐπιτιμώμενοις, uti etiam legisse vi-
 detur vetus Latinus dum transtulit *impositis*. Praesertim cum haec lectio
 in Marchionis Velezii codicibus sit obseruata, itaque opportune admodum,
 censente etiam Er. Schmidio, participium istud referemus ad nomen δι-
 καιώματα, quorum est ἐπιτιμώμενοις auf den Hals liegen / wie eine große
 und schwere Last / ut emphasin verbi idem Er. Schmidius explicat, item-
 que Belgae ex Act. XV, 10. cum alias, ut recte Dn. Olearius, difficile sit
 participio illi, quamcunque interpretationem sequare, commodum inue-
 nire subiectum. Quod subiectum etiam auctoritate quorundam codi-
 cum et Syri vidi approbatum prae laudato Millio, ita tamen ut seruata quidē
 lectione ἐπιτιμώμενα, pro δικαιώμασι adhuc clarius legatur δικαιώματα,
 hoc sensu: et instituta circa circa carnalia, cibos, potus, ablutiones &
 huiusmodi res leviculas proponebantur observanda; usque ad tempus scil.
 reformationis suae melioris rerum status sub Christum. Quod si textus,
 recte arguit, vere foret δικαιώμασι σαρκός, ut in editt. non foret ἐπιτι-
 μώμενα, sed ἐπιτιμώμενοι, sicuti ante est μὴ δυνάμενοι in proleg. fol. 155. a.

CAP.

IX.

V. II.

Ἀρχιερεὺς τῶν μελλόντων ἀγαθῶν) *Summus sacerdos futurorum bonorum.* Per τὰ μέλλοντα ἀγαθὰ rectius B. D. Ioh. Schmidius *Disput. super b. l.* intelligit bona N. T. beatitudine aeterna non exclusa, et pro se citat B. Lutherum. Quae sententia etiam omnium maxime placet Seb. Schmidio, et probat ex vers. i. c. X. Dicuntur autem haec *bona futura* non respectu huius seculi, sed respectu veteris tabernaculi, et respectu ipsius acquisitionis reuera tum adhuc futurae. Nec male iam olim Theophylactus observavit, quod Apostolus oppositionem faciat inter καιρὸν ἐνεσηκῶτα, v. 9. et haec μέλλοντα ἀγαθὰ. Cum autem καιρὸς ἐνεσηκῶς sit tempus V. T. ergo μέλλοντα ἀγαθὰ sunt bona N. T. Conf. et pro illa sententia Streso *b. l.* et Braunius *b. l.* qui bona illa ad decem reducit.

Διὰ τῆς μείζονος, καὶ τελειοτέρας σκηνῆς) *Per melius et perfectius tabernaculum.* Ex tot sententiis apud Gerhardum et ex eo atque Estio apud S. Schmidium contractis duae sese ut maxime approbant: 1) quae intelligit *ecclesiam*, uti Caietanus, Corn. a Lapide, et ex nostris Horneius, Calouius, Brochmandus, Hedingerus *not. ad b. l.* e Reformatis Wittichius, et Braunius *b. l.* Quam quoque videtur velle Dn. Olearius noster cum Braunio idem fere loquens: *quod tabernaculum terra tanquam atrio et coelo tanquam sancto sanctorum absolvatur.* 2) Quae intelligit *corpus Christi*, ut Graeci Patres omnes teste Estio, Ribera, Tena *b. l.* cum Primasio, Clarius, Zegerus, Grotius, Iac. Cappellus, Piscator, Belgae, Streso, Nemethus *b. l.* Hunnius, Balduinus, Gerhardus, Ioh. Schmidius, Dorscheus, Rauppius *b. l.* aliique, coll. 2. Cor. V, 4. 2 Petr. I, 13. 14. Ioh. II, 19. Coll. II, 9. Quamvis et S. Schmidius hanc sententiam omnibus aliis praeferre non dubitet, in eaque ut communi desinere ipsi constitutum fuit, nihilominus rationes dubitandi ipsi opponit: neque leues B. Calouius qui inter alia: „quomodo illa conueniunt? Christus ingressus est per tabernaculum humanae naturae in coelum infinitae gloriae? Christus enim ingressus est secundum humanam naturam. E. quod ingressum est, est ipsa *humana Christi natura.* Quo pacto ergo dicetur: humanam Christi naturam per tabernaculum exterius, hoc est, per humanam naturam ingressam esse in interius, hoc est in coelum infinitae gloriae. Qui quoque priorem, cui et nos calculum addimus, egregie illustrat h. m. p. 1303. a. Venit Christus θεῖνθρωπος Pontifex per atrium mundi in tabernaculum illud non manufactum Ecclesiam; non in mundo tantum erat, „qui per ipsum factus est, sed etiam εἰς τὰ ἴδια in propria venit, Ioh. I, 10.

„II. Καὶ ἐσκήνωσεν *et habitavit* veluti in tabernaculo *inter suos*, v. 14. **CAP. IX.**

„per *Ecclesiae tabernaculum* ingressus est in *sanctum sanctorum*, relictis
 „suis (quoad corporalem visibilem praesentiam) iuit sedem paraturus,
 „Ioh. XIV, 2. 28. c. XV, 16. 28. et in coelum ipsum penetrauit. Imago
 „enim et figura *Ecclesiae* fuit tabernaculum *exterius*, quemadmodum *in-*
 „*terius* figura *coeli*. *Maius* est tabernaculum Ecclesiae prae illo *Mosaico*,
 „passim sese extentens per orbem; *perfectius* est, quia donis diuinis in-
 „structum; *non manufactum* tabernaculum Ecclesiae, vt illud Bezaleelis,
 „non est istius mundanae conditionis: a Christo exstructum est per Spiritum
 „s. super fundamentum Prophetarum et Apostolorum, Matth. XVI, 16.
 „Eph. II, 20. Et ad c. VIII, v. 2. p. 1267. a. ita hanc mentem eloquitur: In-
 „gressus est per tabernaculum Ecclesiae in coelum, per regnum gratiae,
 „in regnum gloriae, per Ecclesiam militantem in Ecclesiam triumphantem.
 „In terris egit in tabernaculo Ecclesiae, sed per illud ingressus est in san-
 „ctum sanctorum h. e. in coelum ipsum per ascensionem in coelum. Seb.
 „quidem Schmidius nouam meditationem proponit, sed longius sane peti-
 „tam atque obscuram. Cui fortasse ipse diffusam cum secunda quo quo-
 „modo conciliare conatur.

V. 12.

Διὰ δὲ τοῦ ἰδίου αἵματος () *Sed per proprium sanguinem*. Vocem *ἰδίου*
 vt emphaticam hic merito attendit B. Gerhardus, b. l. et illustrat ex locis
 Act. XX, 28. Gal. II, 20. Recte quoque monet S. Schmidius, illa voce vt
 praecipuum doceri diuinam efficaciam sanguinis Christi: non enim opponi
 primo sanguinem Christi quatenus proprium sanguini hircorum aut vitu-
 lorum quatenus alieno; sed quatenus hic infirmus, imo nullius virtutis sit;
 ille autem ad salutem potentissimus. Igitur *per proprium* i. e. *maioris*
longe virtutis et perfectionis sanguinem ingressus est. Et particula *διὰ*
 notat quidem causam meritoriam, ! ast non in sensu pontificio, quasi Chri-
 stus hunc gloriosum ingressum per meritum sanguinis sui sibi promerue-
 rit, cum potius iste ingressus in sancta pars fuerit officii sacerdotalis et or-
 dinis: nec fuerit effectus meriti Christi, quippe quem facit Apostolus
aeternam redemptionem, vt sequitur, sed medium afferendi meritum an-
 te Deum ad expiandos homines.

Ἀἰωνίαν λύτρωσιν εὐράμεν () *aeternam redemptionem inueniens*.
 Eadem phrasis occurrit Iob. XXXIII, 24. vbis per נִלְוָה rectius intel-
 ligatur.

CAP. IX.

ligatur *Angelus increatus vnicus ille prae mille*, qui est verus *יְהוָה inter-
ores et aduocatus*, *παράκλητος*, ceu Chaldaeus vertit, pulcherrimus
sane est locus hunc nostrum illustrans; introducit enim ibi Angelus vt
gratiosus et intercedens pro peccatore, dicendo ad Deum Patrem: *libera
eum, ne descendat in foueam s. perditionem, nam כַּפְּרִיתִי inueni
redemptionem*. Quo de loco suo tempore et loco, *ἐάνπερ ἐπιτρέπη ὁ
θεός*, in notis selectis nostris accuratius agemus.

v. 14.

Διὰ πνεύματος αἰωνίου) Per *Spiritum aeternum* intelligitur potius
ipsa diuinitas Christi, coll. Rom. I, 4. 1. Petr. III, 18. 1. Tim. III, 16. Sco-
pus enim Apostoli est, virtutem sanguinis Christi super virtutem sangui-
nis et cineris brutorum, imo super virtutem omniū creaturarum extollere.
Quid vero hic facit Spiritus S. persona? ait Seb. Schmidius, qui pluribus
conferri meretur, quae sententiae incommodae de Spiritu S. tertia Deitatis
persona eiusque probationibus opponat. Nec minus obseruat dilauda-
tus Olearius *l. c.* istum sensum Apostoli illustrare indiuiduum eius comi-
tem Barnabam in *Epistolae suae cap. VI. αὐτὸς ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ἀμαρ-
τιῶν ἤμελλε σκεῦσθαι τὸ πνεῦμα* προσφέρειν θυσίαν. Ita etiam
accipiunt Beza, Franc. Iunius in *parallel. l. 3. c. 9.* Tossanus, Pareus, Bata-
ui, Iac. Cappellus, Streso, Wittichius, Nemethus *b. l.* B. Gerhardus,
Hunnius, Calouius *b. l.* et alii.

v. 17.

ἐπὶ νεκροῖς) Syrustransfert: *super mortem*. Estio et Calouio *b. l.* idem
esse videtur, quod *in morte*, phrasi ebraica, iuxta quam Christus dicitur *a
mortuis* h. e. ex morte s. statu mortuorum *resurrexisse*. Ast. S. Schmidius
super mortuis seu *super iis*, qui moriantur et commoriuntur Christo.
Hinamqua reuera, addit, in iudicio diuino habentur pro mortuis propter
imputatam Christi mortem. Quae tamen expositio videtur quodammo-
do coacta, cum non suadeat connexio cum antecedente et consequente ora-
tione, quando quidem Apostolus loquitur in thesi de natura testamenti: ne-
que articulus est additus, quem illa requirebat. Wittichio cum Cocceio
et Grotio et Anglis *ἐπὶ* est particula temporis, *quando, postquam mortui
sunt*; quando quidem dicant Graeci *ἐπὶ κωνί* quando oritur fidus caniculae.
Nos sequimur simplicem versionem Bezae, Belgarum, et Er. Schmi-
di in *mortuis*.

v. 19.

Non tantummodo ad vnum V. T. ritum, sed plures respicitur, nec ad vnum scripturae locum, sed multos. De *adspergione sanguinis* habetur Exod. XXIV 6. 8. de *lana coccinea et byssopo* Leu. XIV, 16. 51. Ps. LI, 9. de *adspergillo* Num. XIX, 6. 9. de *emundatione vasorum* infr. v. 21. Exod. XXIX, 36. Leu. VIII, 15. 19. XVI, 14. 15. 16. 18.

Μετὰ ὕδατος) Accepit modo sanguinem, modo aquam. Falso enim et ab Ebraeis et Christianis interpretibus locus accipitur de *mixtione aquae cum sanguine*, quo esset liquidior sanguis ad adspergendum. vid. Wittichius et Seb. Schmidius *b. l.* Variis etiam actibus facta est adspergio, alii facti sunt immediate ab ipso Mose, alii ab Aharone et mediate.

Dicitur hic αἷμα τῆς διαθήκης *sanguis testamenti*. Fuit itaque verus et proprius sanguis. Vnde recte colligitur contra Reformatos, quod, si Christus dicit, *hic est sanguis testamenti*, etiam verus et proprius sanguis intelligatur. Sine vilo enim dubio est, quod Saluator in institutione sacramenti ad hunc Exodi locum respexerit. Fusius contra Pareum disputans videri potest Schmidius *b. l.*

τὰ ἐπερνεῖα] *Supracoelestia* sunt bona N. T. vt remissio peccatorum, iustificatio, sanctificatio, glorificatio, ipsaque media salutis. Sed *quomodo haec supracoelestia dicuntur καὶ ἀπίστευται mundari* (hoc enim verbum cum his repetendum) *sacrificiis melioribus?* vbi non cogitandum est de vlla *munditie subiectiua*, quae spiritualibus inhaereat, sed de *sola relatiua*, iuxta quam salutariter hominibus obtingere possunt, et reuera obtingunt, si vera fide in sanguinem Christi applicantur. Quod si praeter sanguinem Christi per propria operum merita aut aliud quid homines sibi applicare conantur, eo ipso se ipsos immundos reddunt, et tam grauiter peccant, ac si re immunda se polluerent, adeoque omnia bona supracoelestia illis hominibus immunda sunt, imo ipse Christus et Deus esse potest. *Nihil enim immundis mundum est*, vt Paulus loquitur ad Tit. I, 15. ex quo loco de munditie et immunditie rerum relatiua, non subiectiua, optime nostrum locum alias difficilem illustravit Seb. Schmidius *b. l.*

CAP.

IX.

κρείττοσι θυσίαις) *Melioribus sacrificiis*, nempe definite Christi. Loquitur autem Apostolus *in plurali* ob dignitatem et pretium, quod unicum sacrificium Christi pluribus imo omnibus Mosaicis, quotquot unquam oblata sunt, contradistinguitur, et ad hoc omnia typica respexerunt: quodque meliorem et sublimiorem illis mundandi virtutem habet. Vid. Belgae, Cocceius, Wittichius, et Seb. Schmidius. *b. l.*

v. 24.

Νῦν ἐπιφανίθῃναι τῷ προσώπῳ τῷ Θεῷ ὑπὲρ ἡμῶν) *Nunc ad apparendum faciei Dei pro nobis.* Intelligitur non apparitio praesentiae, sed intercessionis. At *quomodo dicitur in gressus ad intercedendum, cum ab initio intercesserit?* Et bene respondet S. Schmidius (α) Prius Christus proposuit Patri satisfactionis sponsonem, nunc proponit satisfactionem. (β) Prius apparuit simul intercedens et satisfaciens humiliter, nunc tantum intercedens post satisfactionem gloriosus victor, cui nihil superest faciendum, nisi ut fidelibus promissiones impleat.

v. 26.

ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων) *In consummatione seculorum.* Non male B. Brochmandus ad *b. l.* observat, duas potissimum ob causas tempus exhibiti in carne Christi vocari *συντέλεια τῶν αἰώνων*. Prior est, quod seculo Christi non est successurum aliud seculum, sed cum hoc seculo ad finem tendit mundus. Posterior, quod a tempore illo, quo Christus in carne exhibitus est, dependeat omnium temporum et seculorum perfectio. *Numero autem plurali αἰώνων* moneri, perfectionem non tantum praesentis, sed et praeteriti seculi a Christi sacrificio vnice dependere.

v. 28.

πολλῶν) Bene observat prae aliis Seb. Schmidius, quod Apostolus τὰς πολλὰς distinguat a τοῖς χριστοῦ ἀπεκδεχομένοις Christum expectantibus finaliter. Iam hi sunt electi. E. illi non sunt soli electi, ne distinctio frustra sit. E. sunt omnes homines.

CAP. X.

v. I.

εἰκῶν) Opponitur τῇ σκιά ut viua rei et corporis imago qualicunque eius adumbrationi, coll. Col. II, 17. In constructione verborum κατ' ἐν-αυτὸν etc. Seb. Schmidio aliqua videtur esse permutatio, et ita ordinanda:

(6)

(ὁ νόμος) καὶ ἐν αὐτὸν τὰς αὐτὰς θυσίας προσφέρει, εἰς τὸ διηνεκὲς CAP. X.
 ὁ δὲ ποτε δυνάμενος τὰς προσερχομένους τελειῶσαι. (Lex) quotannis
 eadem sacrificia offert in perpetuum, i deo quod nunquam potest acceden-
 tes consummare. Quem sensum fere effert Syrus: Lex enim, in qua
 umbra erat bonorum futurorum, non erat substantia rerum, propterea
 licet quotannis eadem sacrificia offerrentur, nunquam tamen potuerunt
 consummare eos, qui illa offerebant. Verum nec minus commode verba
 in sua constructione possunt relinqui cum Estio, Beza, Grotio, Belgis,
 Wittichio, Er. Schmidio *b. l.* et ita verti: Lex iis hostiis, quas quotannis
 easdem continenter (i. e. dum stat templum) offerunt, nunquam potest
 accedentes consummare. Nec opus est, ut cum Piscatore et B. Broch-
 mando statuamus traiectionem quoad ultima verba, ut τὸ διηνεκὲς ad se-
 quentia referatur hoc ordine: ὁ δὲ ποτε εἰς τὸ διηνεκὲς δύναται etc. Nec
 magni momenti est, quod priori constructioni obiicit Piscator, si quotan-
 nis, inquit, Ergo non continenter? si exponatur, quod singulis annis abs-
 que interruptione, ita ut nullus annus praeterierit, hostiae oblatae fuerint,
 existimat esse pleonasmum. Nam tempus cum Seb. Schmidio considera-
 tur vel iuxta totum decursum suum, vel iuxta articulos suos. in V. T.
 easdem offerebant hostias semper. i. e. per totum decursum et durationem
 V. T. sed si articulos huius temporis s. durationis consideres, non
 offerebant singulis diebus, sed quotannis eas quidem, quas hic Apostolus
 allegare voluit, n. hostias diei expiationis.

v. 2.

Συνείδησιν ἁμαρτιῶν) Non est conscientia facti aut peccati praesentis,
 sed conscientia accusatrix de peccatis nondum expunctis, et condemna-
 tione, nisi redemptio aliqua sufficiens interueniat, expectanda. Ceterum
 ex hoc versu validissime nostrates disputant contra sacrificium Missae.
 Quaecunque sacrificia sunt iterabilia, illa non per se sunt propitiatoria, siue
 ut cum Apostolo loquamur, non possunt per se τελειῶσαι. Sacrificium
 Missae est iterabile. E. non est propitiatorium, siue non potest τελειῶσαι.
 Maiorem suppeditat Apostolus: Minorem ipsi Pontificii. Valde hic labo-
 rant, ut videre est apud Estium et Iustinianum *b. l.* et ex eorum friuolis ex-
 ceptionibus a Seb. Schmidio dilutis apparet, quod nostro argumento sa-
 tisfacere non possint.

Ἀνάμνησις ἁμαρτιῶν καὶ ἐν αὐτῷ) *Recordatio peccatorum quo-*
annis. Haud dubie respicit Apostolus ad ritum iudaicum, quo decimo
 die mensis Tisri summus sacerdos peccata sua, suae familiae, totiusque po-
 puli confessus fuit, impositis manibus super caput hirci, Leu. XVI, 21. 22.
 Verba quae locutus fuit in confessione 1) peccatorum suorum omnium-
 que sacerdotum leguntur in *Tract. Talmud. Ioma cap. III. sect. 8. et IV.*
sect. 2. Quaeso Domine! peccaui, inique egi, rebellis fui, coram te ego et
 domus mea, et filii Aharonis, populus sanctitatis tuae. 2) Peccatorum
 populi *cap. VI. sect. 2.* Obsecro Domine! peccarunt, inique egerunt, rebel-
 les fuerunt, coram te populus tuus domus Israël. Obsecro Domine! expia
 nunc peccata, iniquitates, et rebelliones, quibus peccarunt, et quibus ini-
 que egerunt, et quibus rebelles fuerunt coram te populus tuus domus
 Israël. sicut scriptum est in lege Moysis serui tui, dicendo: in hoc die expia-
 tio erit vobis at mundandum vos ab omnibus peccatis vestris, coram Do-
 mino mundabimini, Leu. XVI, 30.

ἔισερχόμεν) *Ingrediens in mundum i. e. natus,*
 homo factus, est tritus ebraismus, quo *בני עולם* dicuntur *homines*
 Conf. Ioh. I, 9. et c. XVIII, 37. exponitur per γενναῖος. Miror itaque,
 cur hic *nodum in scirpo* quaerere desudauerit bonus Observator Hallensis
Tom. VII. obs. X §. 16. cum simplicem hanc notissimamque phrasin plane
 insolenter interpretatur: *studens occultiori sapientiae, aut ignotioris phi-*
losophiae adyta penetrans, ita ut ὁ κόσμος induere debeat notionem vo-
 cis ebraeae *עולם*, non tantum *visitate mundum*, sed et *rem abstrusam*
vi radice suae designantis, quam vero in omnem aeternitatem non proba-
 bit et persuadebit. Ne plura addam de duris et periculosis thesibus ad eo-
 lorandam hanc suam *καινοφ. ωνίαν* citra ullam quoque *συναφείας*, et scopi
 rationem adhibitis, remitto lectorem ad doctissimam dissertationem Dn.
 D. Brand. Henr. Gebhardi nuper anno 1707 Gryphisvaldiae illi moli-
 mini oppositam *de vero significatione vocis κόσμος Ebr. X. 5.*

Θυσίαν καὶ προσφοράν ἢ ἡθέλησας) *Sacrificia non posse expiare*
peccata ipse fatetur Maimonides in *More Nebuchim P. III. c. 32.* Oblatio-
 nes, inquit, apud Deum esse tantum de intentione secunda, sed inuoca-
 tionem,

tionem, orationem et eiusmodi similia opera cultus esse propinquiora intentioni primae i. e. Deum magis et primario intendisse orationes et cultum internum cordis, quam sacrificia et eiusmodi opera externa. CAP. X.

Σῶμα κατήνετίσω μοι) *Corpus adaptaſti mihi.* Quo de loco eiusque conciliatione cum fonte ebraeo accuratius egimus in *Ebraism. Etym. p. 91. ſeqq.* quo lectorem remittimus. ſicut et de phraſi ἐν κεφαλίδι βιβλίας in iisdem actum eſt p. 228. ſ.

v. 9.

Τὸ πρῶτον — τὸ δεῦτερον) Genus neutrum ad integram orationem refertur np. ad *sacrificia* Levitica, *placere Deo, Deum ea velle.* Τὸ δεῦτερον vero eſt: *Messiam debuiſſe venire ad faciendam Patris voluntatem, per oblationem corporis ſui.*

v. 10.

ἐν ᾧ θελήματι) *Per quam voluntatem* np. Patris, volentis Chriſtum victimam fieri.

v. 11.

ἔστηκε) Quod verbum valde emphaticum eſſe appoſite monet Flacius ad *b. l.* Pingit enim Apoſtolus ſacerdotem veluti miſerum quendam Sifyphum “frustra irritoque conatu idem ſaxum ſemper voluentem et reuoluentem “ et inutiliter et ſine ſucceſſu cum peccato luſtantem, quod ſubinde deorſum atque adeo in caput ceruicemque eius reuoluatur et ruat. „ Huic vero *ſtare* ſacerdotis miniſtrantis opponitur τὸ *ſedere* ſummi Pontificis Chriſti c. VIII, 1. 2. Quo ſenſu? vid. nota ad illum locum.

v. 13.

ἐκδεχόμεναι) Non eſt *exſpectatio* otii, ſed *exſpectatio* finis negotioſa, recte monente Seb. Schmidio. Bene quoque Braunius *b. l.* ait, quamdiu Deus nondum adimpleuit promiſſiones, non ſolum homines, ſed ipſe Deus dicitur exſpectare.

v. 17.

Subaudiendum ad hunc verſum quoad ſenſum cum Er. Schmidio *Φησὶ* etiam *dicit* vel *προστίθῃσι* *addit ſ. ſubjicit.* Iſtud etiam maxime placet Seb. Schmidio, cui confirmatur hoc inde, quia poſt verba v. 16. tam multa omiſſa ſunt ſupra c. VIII. citata, vt appareat, Apoſtolo verba v. 17. curae fuiſſe.

Ex hoc versu iterum *contra Missae sacrificium* disputatur h. m. *Vbi est remissio peccatorum iam acquisita, non amplius datur iterata oblatio s. eiusdem sacrificii s. alius. Atqui facta oblatione Christi semel est acquisita remissio. E. Et per consequens non datur in Missa oblatio Christi, qui iam semel oblatus est.* Nihil hic respondent Pontificii, quam partim esse Missam sacrificium applicatorium, partim non diuersum a sacrificio crucis, sed idem et subordinatum. Sed nugae sunt: 1) Nullum sacrificium, vt tale, est applicatorium. 2) faciunt Missam non tantum sacrificium applicatorium, sed etiam propitiatorium. Nec 3) idem est sacrificium cum sacrificio crucis. Hoc namque cruentum erat, istud est incruentum. Vid. Seb. Schmidius *h. l.*

εἰς τὴν εἰσόδον τῶν ἁγίων) *Ad ingressum sanctorum.* Ἄγλα Paulus tam late sumit, vt in hac quoque vita per preces et laudes fidelibus *ingressus in sancta* i. e. habitaculum maiestatis diuinae, pateat. Hoc suadet etiam v. 22. quo dicitur *προσέλθωμεθα accedamus*, sane etiam in hac vita. Quae namque alias foret argumentatio? quia habemus fiduciam ingressus in vitam aeternam, accedamus nunc in hac vita. Et nonne cum verbo isto repetendum: *sancta*? Conf. Seb. Schmid. Belg. et Braun. *h. l.*

Ἡ δὲ v) Magis placet cum Seb. Schmidio relatiuum hoc referre ad *παρρησίαν*, quam cum aliis, vt Theophylacto, Occumen. Caietano, Grotio et Calouio *h. l.* ad *εἰσόδον*; vel ad sanguinem Christi, genere feminino tum ad sequens *ὁδόν* relato: quia *παρρησία* in membro praecedenti est vox praecipua, quae regit τὸ *εἰς εἰσόδον*, adeoque haec fiducia, siue libertas fidei est via et medium perueniendi ad ingressum sanctorum, et in ipsa sancta, non tamen vi ipsius viae, sed meriti corporis Christi, quod fides apprehendit. B. Gerhardus quoque hic scribit: *corpus et sanguis Christi est noua et viua via ingrediendi in coelum.* Quod quidem in se verum est, ait Schmidius, coll. Ioh. XIV, 6. sed huic contextui quomodo congruet? in quo dicitur, *hanc viam inuinita esse per velum, hoc est, corpus Christi.* dicendum namque foret, quod corpus Christi sit via per corpus Christi.

Nec

Nec minus sententiae Schmidianae epitheta *πρὸς Πατ* & *recens, noua* [de CAP. X. cuius etymologia et usu videtur Er. Schmidius *b. l. p. 1325.*] et *ζῶσα via* optime congruunt, hoc modo ab ipso explicata: *Recens* namque vis est et *noua*, quia ad *recens* et *nouum* testamentum pertinet, non ad vetus illud legale, in quo fidei, ut instrumento apprehendenti, proprie locus non est, sed bonis operibus. Christus autem hanc *nouam viam* omnino suo sacrificio et passione nobis strauit. *Via* recte dicitur, tum si *uiuum* ab effectu dixeris, pro *uiuifico*, *ζωοποιῶσα* ceu et Grotius *b. l.* cum fides nos viuificet instrumentaliter quidem, et in vitam introducat: tum si a natura propria appellaueris, quomodo *viae mortuae* opponitur, ut ipsa *fides viua* dicitur et *mortuae* opponitur.

v. 23.

ἐπαγγελία &) Participium sine casu positum quodammodo nominaliscit, ut *promittens* idem sit quod *promissor*. Ceterum hoc dictum *dubitationi pontificiae* pro certitudine salutis merito a nostra tibus opponitur, h. m. *Q. confessionem fidei tenere debent non declinantem ad finem usque illi certo, obtenturos, quod sperant, vitam scilicet aeternam, credere debent, et de vita aeterna certi esse possunt. Atqui omnes Christiani etc.* E. Vid. Seb. Schmidius *b. l.*

v. 25.

ἐπισυναγωγή) Docte obseruauit B. Brochmandus *b. l.* quod proprie sit *super aliquem facta congregatio*. Quo autem fundamento nitatur ea, ad quam hortatur Apostolus, *ἐπισυναγωγή*, clare explicat ipse I I. Thess. II, 1. ubi dicitur *ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ' αὐτὸν*. Est igitur *ἐπισυναγωγή* talis congregatio, qua *super Christum congregamur*, Christo tanquam capiti arctissime et intime velut implantati, cum Christo tanquam cum capite coniuncti.

v. 29.

ὁ τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ καταπατήσας) Summus indurationis gradus indicatur. Metaphorice enim verba prolata idem significant ac *rem pedibus conculcandam dignam*. Quam indignum est *porcos καταπατήσαι conculcare margaritas*. Matth. VII, 6. tam indignum, homines impuros contemnere Filium Dei. Eundem sensum exprimit phrasis c. VI, 6. *denuo cruci affigere* siue omnibus ignominiae speciebus exponere, nempe non tam affectu quam effectu. Pergit Apostolus rem exaggerare: *et sanguinem testamenti κοινὸν communem*, coll. Marc. VII, 2. Act. X, 14. i. e. profanum,

CAP.

X. fanum, impurum *aestimans*, ac si eo non possit mundari, sed potius immundetur, quo tamen *sanctificatus est*, et adhuc sanctificari posset, et *Spiritum gratiae* (coll. Zach. XII, 20. vocatur ita, quia ex gratia a Deo datur, et gratiam Dei nobis confert et obsignat) *contumelia afficiens*.

v. 30.

Φοβερὸν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας θεῶ ζῶντος) Quæerunt hic, *quomodo terribile sit in manus Dei incidere*? cum David incidere maluerit in manus Dei, quam hominum, 1. 1. Sam. XXIV, 14. et bene respondet Seb. Schmidius: horrendum est incidere in manus Dei viuentis sine mediatore Christo, et consolatore Spiritu S. quod sit peccatoribus in Spiritum S. quibus non relinquitur hostia. Melius est incidere in manus Dei cum spe mediatoris et consolatoris, quod Davidi contigit, quam in manus hominum, qui prae crudelitate nec mediatori locum relinquunt, si crudeles fuerint. Et videtur phrasis illa desumpta ab hominibus viatoribus, qui incidunt per vias in prædones et latrones, quod sane terribile.

v. 32.

Τὰς πρότερον ἡμέρας) Graecismus est, in quo nomen neutrum adverbialiter sumtum cum articulo facit adiectivum, pro τὰς προτέρους ἡμέρας, *priores, pristinos dies*.

v. 33.

Τῷτο μὲν — τῷτο δὲ) *Partim — partim*. Graecismus.

35.

Μὴ ἀποβάλητε) Verbum emphaticum cum respectu ad *athletas*, qui pigri et timidi arma sua abiiciunt summo cum pudore et culpa sua, nec ἀθλον siue praemium propositum consequi possunt.

v. 36.

ὑπομονῆς) Melius redditur *perseuerantia*, vti et Belgis in not. *standvastigheyt ende lydtfamige verwachtinge*. et recte docet Seb. Schmidius ex cohaerentia textus cum antecedentibus, quod ὑπομονὴ nihil aliud sit, quam μὴ ἀπόβλησις τῆς παρρησίας *non abiectio confidentiae fidei*: Necessaria vobis est ὑπομονὴ perseuerantia fidei vestrae, ergo nolite confidentiam abiicere, vbisirma et plana est consequentia. Accedit etiam identitas praedicati. Adhaec LXX verbum חָזַק Hab. II, 3. (quod est aperto ore inhiare rei alicui, eamque apprehendere ac tenere, vt famelici solent *faucibus* inhiare cibo, eumque tenere. nam חָזַק notat *palatum* vel *fauces*

fances, ceu apte vim verbi פָּנִים ex affinitate פָּנִים exprimit B. Calouius *B. I. ad h. l.* Haud secus fere Guffetius *comm. L. E. p. 254. b.* “de *expectatione* praestat dicere, quod ea maxime afficiat *palatum*, [mouendo saliuam ad cibos,,) reddunt per ἐπομένειν , et Ies. XXX, 18. per ἐμμένειν . et ad exprimendam πληροφορίαν adhibetur, Ps. XXXIII, 20. sic Luc. VIII, 15. ferunt fructum ἐν ἐπομένῃ in *perseuerantia*.

v. 37.

μικρὸν ὅσον ὅσον) Annotante Er. Schmidio *h. l. p. 1327.* dicit *μικρὸν* Apostolus, vt breue tempus innuat, sed quia hoc nobis in hoc mundo afflictis videtur satis diuturnum, addit ὅσον ὅσον : es sey auch so lange als es wolle / so muß es doch bald geschehen / er wird dem Gottlosen also bald kommen. Vnde in versione habet cum Beza: *pusillum quantulumcunque*, ita et Braunius *h. l.*; et ad Marc. V, 19. fusius docet, quod ὅσον sit particula exaggerandi apposita nominibus in significatione *valde plane* v. g. θαυμάσιος ὅσον *valde mirabilis* etc. itaque μικρὸν ὅσον est *valde exiguum*, et geminatum *valde perexiguum* siue *perparuum*. Praeterea (α) in hoc difficultas est, quomodo Apostolus cum LXX interpretibus subiectum faciat τὸν ἐρχόμενον , cum apud Prophetam sit וַיִּרְאֵהוּ *visio* siue *prophetia*? et simplicius respondetur cum Seb. Schmidio, quod Apostolus nec ebraeum textum, nec LXX ad verbum secutus sit, sed sensum ebraei textus, cum hic etiam habeat articulum, quem LXX non habent. Vidit autem, quod *visio* et id, quod Deus loquebatur, esset nihil aliud, quam Messias futurus, sumto nomine *visionis* siue *prophetiae* metonymice pro materia prophetiae, Christo. Idem itaque sunt; *visio* siue *prophetia* *veniendo veniet*, et *qui venturus est in visione significatus* h. e. Christus venturus est. (β) Quomodo Apostolus et Propheta concordent? Cum hic *de primo Christi aduentu* loquatur, Paulus vero *de secundo*? Et praeclare respondet idem Schmidius: Apostolum loqui etiam vt Prophetam de primo Christi aduentu, hoc sensu: Per Prophetam Habacuc praedictum est de primo Christi aduentu vsque ad secundum eius, quod *in finis ex fide victurus sit*. Iam vero natura fidei infert perseuerantiam. Ergo perseuerantia vobis (Ebraeis) necessaria est, dum in hoc primi aduentus tempore viuitis. Vnde Apostolus non disputat ex temporis breuitate, quod alii sibi imaginantur.

L

v. 38.

CAP.

X.

v. 38.

Καὶ ἐὰν ὑποσείληται) Ne hic in graeco, nec in ebraeo est nominatiuus, ubi alii cum Gerharo et Hunnio repetunt δίκαιος. Sed Er. Schmidius in eodem cum aliis apostasiae sensu subaudit τῆς: *siquis se subduxerit*, ita et Belgae et Angli, idque approbat Seb. Schmidius, qui quoque recte obseruat, quod in ebraeo non posset repeti צדיק, quod certum est, cum subiectum sit compositum *iustus in* vel *ex fide* non diuellendum: obstat etiam genus femininum עברה cuius subiectum est נפש, bene obseruante Raschi; quod verbum Kimchi cum eoque alii reddunt *superbire*, sed Num. XIV, 44. Raschi reddit *obfirmare se*. Vtramque significationem Seb. Schmidius optime coniungit h. m. Nam qui non credit, effert se superbe aduersus verbum Dei, et fit מריד superbe et malitiose peccans, idemque contra verbum Dei obfirmat et indurat animum. Hinc quoque verborum nostri loci, *si vero quis se subduxerit*, sensus est: si vero quis contra venientem Messiam et verbum eius prophetiasque de eo factas se sic superbe obfirmauerit et malitiose, vt non credat, et ita fidei se subduxerit, obedientiamque illi negauerit, tum εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μα ἐν αὐτῷ. Quae Apostolus habet ex τοῖς ὁ, sensu tamen cum ebraeis bene conueniente, et altero alterum inferente. De cetero ipsi non minus Talmudici fassi sunt, hominem fide potius, quam operibus legis viuere, vt colligimus ex *Tract. Maccotb cap. III. fol. 23. col. 2. et fol. 24. c. 1.* Postquam enim dixerant, dari praecepta 613. scil. 248 *praecepta affirmatiua*, quot sunt membra in corpore humano, et 365. *negatiua*, quot sunt dies in anno (siue vt Targumista Ionathan ad c. I. Gen. v. 17. ait: quot sunt nerui in corpore humano) addunt: Dauid omnia [Ps. XV] reduxisse ad 13. praecepta: Iesaiam (c. LVI, 10.) ad duo: Amos (c. V, 4.) ad vnum. At cum R. Nachman filius Isaaci opposuisset, id *quaerite me*, esse intelligendum de tota lege, nempe de omnibus praeceptis, addunt: כֹּחַ חֲבִקוֹק וְהַעֲמִיד: *Venit Chabakuk et constituit illa in hoc vno: Iustus fide sua viuet.*

v. 39.

εὐκ ἐσμὲν ὑποσολῆς — ἀλλὰ πίστεως) Vbi subaudiendum est τέκνα, quod genitium vtrumque regit, vt expresse habet Vulgatus, licet temere in textum non fuisset intrudendum: *non sumus filii subductionis, sed fidei*, sicuti dicitur τέκνα τῆς ἀπειθείας *filii incredulitatis*, τέκνα ὀργῆς *filii irae*

irae, Eph. II, 2. 3. Eadem ellipsis occurrit I. Theff. V, 5. ἡμεῖς οὐκ ἐσμὲν νυκτός, CAP. XI.
 ἡμεῖς οὐκ ἐσμὲν σκότους, non sumus filii (quod bis immediate praecedit) noctis, neque
 filii tenebrarum, coll. v. 8. ἡμεῖς ἡμέρας ὄντες nos filii (e v. 5.) diei
 existentes.

εἰς περιποίησιν ψυχῆς) In acquisitionem animae. Quod hic dicitur
 περιποιεῖν acquirere animam, id Christo dicitur εὐρίσκειν inuenire ani-
 mam, Matth. X, 39. XVI, 25. et eodem c. XVI, 25. item Marc. VIII,
 35. Luc. IX, 24. σῶσαι seruare, quod Luc. XXI, 19. κληρονομεῖν possidere,
 et Ioh. XII, 25. φυλάσσειν custodire.

CAP. XI.

V. I.

ὑπόστασις) Basis et fundamentum vertit B. Hunnius *b. l.* veluti et
 Belgae: een vaste gront in not. Vast ende als tegenwoordigh staen de din-
 gen, cum Syro. et ad c. III, 14. also noemt by't geloove ande vast Vertrou-
 wen op Christum, om dat het selve ons Godts beloften bevestigt ende in
 ons doet bestaen. B. Calouius *b. l.* definit fidei consistentiam vel subsistenti-
 am in iis, de quibus fiducia haberi potest. Dicitur enim ὑπόστασις ab
 ὑφίστασθαι subsistere, firmiter stare; ideoque ὑπόστασις firmam et immo-
 tam notat mentis et cordis subsistentiam, coll. Col. I, 23. sic etiam accipi-
 tur ὑπόστασις apud LXX interpretes, Ruth. I, 12. non est mihi ὑπόστασις
 (תקוה) ut ducam virum. Pl. XXXIX, 8. ὑπόστασις μου (תוחלת)
 παρὰ σοῦ ἐστὶν spes mea a te est. Ezech. XIX, 5. Perit ἡ ὑπόστασις αὐ-
 τῆς (תקותה) expectatio eius. Quo refert B. Gerhardus *b. l.* Ies. XXVI,
 3. Fides est יצר סמך figmentum suffultum, (vel concrete cum Seb.
 Schmidio ad l. c. Ies. figmentum hoc est illa κλινὴ κλίσις, qua de Paulus 2.
 Cor. V, 17) quod fulcit se ac nititur in Christo saluatore et illius verbo. B.
 Höpfnerus *Disput. VI. de Iustificat. p. 357.* optime vi etymologiae a natura
 pedis declarat, quomodo fides subsistentia sit in rebus fiducialibus, vel de
 quibus fiducia potest haberi: nimirum fides est veluti pes, quo mouemur et
 accedimus ad Deum, Ebr. XI, 6. et eius promissioni gratiam offerenti in-
 sistimus, Rom. V, 2. et audemus ab eo desiderare ac petere promissa bona,
 ibid. Germani sic efferrent hanc significationem: Da man auf Gottes Zu-
 sage fasset / und darauff bestehet / auch daher sich unterstehet / die
 von ihm verheißene Wohlthaten zu begehren / uund zu bitten. Et in hoc
 significatu accipitur Eph. III, 12. Idem eandem metaphoram *Disput. II.*

CAP.

XI. p. 110. ita deducit : corpus namque non potest de loco in locum moueri, nisi pede altero per incessum promotum : ita et per fidem incedimus in perfecta Christi obedientia, ac *habemus aditum in gratiam, et per eandem stamus*, Rom. V, 2. ita incedimus veluti pede in promissionibus Evangelicis monstrantibus Christi iustitiam, ut in et super ea gressus fiduciae figamus, atque *ad Deum veniamus*, Ioh. XIV, 6. *et ingrediamur in vitam aeternam*, Ioh. V, 24. Hinc *venire ad Christum* idem est, quod in eundem credere, Ioh. V, 40. VI, 44. 65. VII, 34. ----- 37. Tali modo Abraham *coram Deo ambulauit*, Gen. XVII, 1. et qui iustificantur, omnes dicuntur Rom. IV, 12. *σοιχεῖν ταῖς ἰχνεσί πείσεως* *recto pede incedere vestigiis Abrahami*, hoc est, fide tali, quasi vestigiis eius, ad eius exemplum credunt in Christum. Hanc expositionem iure meritissimo *ut eruditam* approbat Calouius *b. l. p. 1347.* quia, addit, appellatio fiduciae, quae nominatur *ὑπόστασις*, respicit metaphoram a pedis officio sumtam. siquidem pes sit *ὄργανον* non tantum *βασικόν* *instrumentum ambulatorium*, ut Galenus lib. III. de usu part. cap. 4. docet, sed etiam *βάσεως ἡ ἐδρας*, *tale quod basis aut fulcimenti usum praestat corpori.*

ἐλεγχ() conuictio est et inuicta demonstratio. Sic Belgae: *Een bewijs.* et significanter in glossa: *of overtuyinge: want het geloove siende op Godts openbaringe ende belofde, overtuyght ende versekert 't herte des menschen veel stercker van de waerheyt der sake, dan eenigh ander bewijs uyt de natuerlicke reden voorgebracht.*

V. 4.

Πλείονα θυσίαν) *Maius* i. e. praestantius, dignius *sacrificium*. Sapiet ebraismum. Nam ebraice *רבה* significat non tantum *multum*, sed etiam *magnum, pretiosum*. Sic ferme Matth. VI, 25. XII, 41. 42. Marc. XII, 33. Luc. XII, 23. annotantibus Iac. Capello et Grotio *b. l.*

ἐπὶ τοῖς δώροις) Pluralis accipi potest de eo, quod Abel non vnam, sed plures pecudes adduxerit in vna sacrificandi solennitate, ut sit *θυσία* in singulari ob vnum sacrificandi actum, sed *δώρα* in plurali ob plures pecudes in sacrificium adductas. Ita Seb. Schmidius *b. l. De tempore* autem oblationis consule si lubet *Ebraismos Etymol. p. 4.*

ἐπιλαλεῖται] *Adhuc loquitur.* Non est ut emphatica prosopopoeia deserta cum Chrysostomo, Theophylacto, Scaligero, Ribera et Calouio *b. l. p. 1351.* passiuè explicetur per *praedicari, laudari, esse in ore omnium, praesertim*

praefertim cum nonnulli codices teste Calouio iique producti a Millio, habuerint λαλᾷ, quod Millio melius conuenit cum eo quod de Abele dicitur Gen. IV, 10. et Ebr. XII, 24. *Loquitur autem adhuc per fidem mortuus Abel*, scite exponente Flacio, multa praeclara: 1] Abel occumbens pro confessione ingenua Dei et ob sacrificium fide oblatum, confirmat morte sua doctrinam de gratuita hominis iustificatione per et propter meritum Iesu Christi adumbrati sacrificiis pecuinis, et velut clamat effusus Abelis sanguis, fieri neutiquam posse, ut homo in conspectu Dei iustificetur suis, met operibus, sed ad vnicum sacrificium Iesu Christi confugiendum esse. 2) clamat mortuus Abel testans suo exemplo, hanc esse sortem piorum, ut in hac vita ab hypocritis et impiis indignis modis tractentur, felicitate ipsorum veluti dilata in alteram vitam, eoque restare post hanc vitam iudicium et alteram vitam. 3) Clamat adhuc Abelis mortui sanguis partim poscendo vindictam contra impios fideiū persecutores, more et modo animarum, quarum meminit Spiritus Dei, Apoc. VI, 10. partim hortando pios, ne animum despondeant ob persecutiones, quibus ab impio mundo vrgentur memores retributionis, quae pios post hanc vitam manet. Nam nisi Abel apud Deum in gloria viueret, quomodo dici posset clamare? Geminas fere doctrinas elicuit Iac. Cappellus *b. l.*

v. 6.

Δὲ) *Atqui*. est *b. l.* particula subsumptioni inseruiens.

ὅτι ἐστὶ] Supplendum αὐτὸς cum Anglis, Belgis et Seb. Schmidio, *quod ille sit*, quia mox ipse Apostolus relatiuum αὐτὸν ponit. Apostolus enim non in communi de Deo loquitur, quod aliquis Deus sit, credendum esse, sed definite, quod hic Deus sit, qui accedendus est, et cui Henoch placuit.

v. 7.

Περὶ τῶν μηδέπω ὀβλεπομένων) *De iis, quae nondum videbantur*. Quod non nude accipiendum est de ipso diluuiio, verum etiam de Noachi in arca *conseruatione* et ex eadem *liberatione*. Praeter haec altius adhuc tendit mens Nemethi *b. l.* et capit praecipue de *semine mulieris et contritione capitis serpentis* i. e. Christo eiusque iustitia et regno, sicque sui per Christum redemptione et salute erat edoctus: atque huic promissioni de iustitia et salute iam ante oraculum de diluuiio crediderat. Deinde in *thesi* XXVII ait: Nöe arcam construens non solum conseruationem carnis, “

CAP. XI. „sperauit, sed et *spiritus*; adeoque arcam fabricans de alia cogitauit arca, in qua nimirum recondita est animarum salus. Nec ad solas diluuii aquas attendit, sed et ad id, quod illis correspondet. Quid illud? docet Petrus I. Ep. III, 21. *Cui diluuium et nos respondens nunc saluat baptismus.*

ἐυλαβηθεῖς) Quod cum πίσει construitur, nec incongrue existimat Seb. Schmidius, casum huius verbi ex voce χρηματισθεῖς adsciscendum, vt haec fiat constructio: πίσει Νῶε ἐυλαβηθεῖς τὸν χρηματισμὸν *fide Noachus reueritus est diuinum responsum seu monitum*, vt praepararet arcam etc. Quomodo non opus erit diuersas significationes et in diuersa obiecta diluuii et conseruationis distribuere, sed erit filialis reuerentia ex fide profecta erga diuinum monitum totum.

δι' ἧς) Praeferenda magis videtur Iustiniani, Nemethi, Lutheri, Er. Schmidii, Calouii et Seb. Schmidii *b. l.* constructio cum πίσει *fide*, quam cum propinquiori κιβωτὸν *arca*. Quanquam Braunius vtrumque coniungat h. m. *damnavit mundum per fidem*, credendo impietatem mundi et vindictam Dei: *damnavit per arcam*; eam enim construendo ostendit se esse sollicitum, vt obtemperaret verbo Dei ad seruandam familiam, et mundum certissime periturum.

v. 8.

πῶς ἔρχεται) *Quo veniret?* cum respectu ad Gen. XII, 1. sed obiiciunt Gen. XI. 31. XII, 5. vbi dicitur egressus *ut proficisceretur in terram Canaan*. Et resp. cum Seb. Schmidio, quod illud πῶς ἔρχεται non necessario de ipso loco accipiendum sit, quem Abrahamus ignorauerit, sed de *qualitate loci* exponi possit, vt sensus sit: nesciens, cuiusmodi seu qualis locus esset, in quem abiturus s. venturus erat. Nam terra Canaan ipsi plane erat incognita: nec minus Abrahamifides hoc modo exercebatur. nam exibat e terra Chaldaeorum valde bona, nec sciebat, num par esset terra Canaan, nisi quod diuinae promissioni credidit.

v. 9.

ὡς ἀλλοτρίαν) *Tanquam alienam*. Hoc videri posset superfluum, cum iam contineatur in παρώκησε. Verum opponitur ei, quod dictum ἐῖς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας et hoc vult: *quod terra per promissionem iam illi facta sit propria, et ille tamen in propria terra habitauerit tanquam aliena*, vti bene annotat Seb. Schmidius *b. l.*

v. 11.

δύναμιν εἰς καταβολὴν σπέρματος ἔλαβε) *Potentiam ad deiectionem seminis accepit*, quae optima mihi videtur explicatio illius תזריע Leu. XII. 2. cum B. Varenio in *Exod. p. 12.*; eaque simplicior proniorque illa Calouiana *ad fundationem seminis*, quod fide Sara *fundationem seminis benedicti in hoc Isaaco suo* intuita maxime sit, quod cum ipso pactum fecerit Dominus, et per ipsum inque eius familia ortus Messiae promissus, hic fundandus in sterili et effoeta Sara fuerit, quod fide ipsa complexa per fidem eiusmodi δύναμιν accepit, vt *semen benedictum fundaret*, p. 1356. b.

V. 19.

ἐν παραβολῇ) Nobis cum Seb. Schmidio fundamentum expositionis videtur petendum ex Gen. XVII, 16. 17. 18. ibi namque habemus τὸ ὅθεν, quando Dominus dicit: *quia hoc fecisti* etc. ibi vero non habemus potio-rem, quam Christi typum in verbis: *et in semine tuo*. itaque iuxta haec verba Abrahamus Isaacum *accepit in parabola* s. *typo seminis promissi* h. e. *Christi*. Sic erit typus Isaacus vnigenitus vnigeniti Filii Dei: in mortem et sacrificium a patre datus Filii Dei in sacrificium et mortem pro nobis tradendi: a morte liberatus Filii Dei ex morte resurrecturi. Huc quoque respexit Erasmus *b. l. in similitudine adduxit* i. e. in typo Christi immolandi. Ita et post Chrysostomum et Oecumenium Isidor. Clarius, Nic. Zegerus, Iac. Cappellus, Calouius *b. l. Gaillardus Exerc. 2. p. 25.*

V. 21.

καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδος αὐτοῦ) Hic primum pluri-
mi eligunt lectionem pronominis reciproci αὐτοῦ in multis codicibus ob-
viam testibus Seb. Schmidio et Braunio *b. l.* Deinde LXX, qui Gen. XLVII, 31. pro ebraeo מִשְׁכָּב lectus legerunt מִשְׁכָּב baculus, quos hic se-
cutus sit Apostolus, cum ebraeo ita conciliant, vt vtrumque haud dubie
factum sit, vt scilicet Iacobus in lecto sedens et senio et morbo plane ex-
hausta membra baculo fudciens et subleuans, tandem se a Iosepho aliisque
praesentibus auerterit, et caput ad puluinar verticemque lecti reclinarit,
adoraturus Deum. itaque sentiunt, Spiritum S. non simpliciter quatuor
illa verba Moysis interpretari voluisse; sed ad illum ipsum actum saltem
respexisse, et circumstantiam aliquam materialem in Mose vel latentem
vel

CAP. XI. vel deficientem expressisse. Conf. Glassius *Rbet. S. p. 2066. seq.* Flacius *b. l.* Brochmandus, *b. l.* Varenius *ad l. c. Gen. p. 568.* Franc. Iunius *Parall. Sacr. l. 3. ad b. l.* Belgae *in not. ad b. l.* Grotius, Iac. Cappellus, Hammon-
 dus, Wittichius, Nemethi, Petrus van Hoeke, Braunius *b. l.* et in *Sel. Sacr. l. 5. p. 663.* aliique. Quo abit etiam versio Bezae: *et adoravit baculo innixus*, atque Er. Schmidii: *et adoravit summitati baculi innixus.* Sebastiani quidem Schmidii coniectura, qualem ipse venditat, quod pedes s. fulcra lecti vocentur virgae siue baculi, itaque *super capite lecti et super summitate baculi* vnum idemque sint, expeditior foret, dummodo aliquid fundamenti haberet. Nouum harmoniae Paulum inter et Mosen specimen adornauit generosus Rostochiensis Philologus Dn. de Krakevitz peculiari ante quinquennium Dissertatione qui α) statuit cum venerando D. Grünenbergio Paulum nullo modo respicere ad locum Gen. XLVII, v. vlt. cum durum ipsi videatur talis resultus ex Gen. XLVIII, benedictionem filiorum Iosephi continente, ad caput XLVII, 31. β) Vocem *ἐὰν* accipit vt ebraicam שבת, quae proprie *virgam* siue *baculum*, metaphorice vero *tribum* significat, cumque insuper familia aut posteritas in sacris per metaphoram vt virga et furculus non raro describatur, adducto in primis loco Ies. XI, 1. vbi pet *ἐὰν*, quomodo LXX חטר transferunt, Christus tanquam fructus stemmatis Dauidici intelligitur; et ita in hoc loco controuerso per vocabulum *ἐὰν* omnium commodissime intelligi *totam posteritatem s. tribum Ioseph*, suadente historia Mosis cap. XLVIII Gen. vbi expresse v. 15. dicatur: *et benedixit Iosepho* i. e. toti Iosephi posteritati in duobus eius filiis adoptatis, et pro tribubus in Israele numerandis, Ephraimo np. et Manasse. Vt adeo versio sensusque hic sit: *et adoravit (Iacobus) super caput atque fastigium tribus eius (Iosephi)* i. e. *super Ephraimum*, eoque plane *eximium fidei suae edidit signum*. Quod tanti fecit Apostolus Paulus, addit, vt non modo in genere mentio- nem iniiciat benedictionis Iacobeae, quae vnicuique filiorum contigit de futuris fati- sed praeterea disertis quoque exprimat verbis, quomodo Iacobus adorauerit super Ephraimum tanquam primas prae Manasse tenen- tem: ita vt etiam solenniores benedictiones ad exemplum huius instituen- dae essent in posterum, coll. Gen. XLVIII, 20. et quidem praeposito Ephraimo. Nec possum quin hisce perpulcra ex praecedentibus subiiciam, quomodo Iacobus certissimum atque immotum habuerit fidei suae benedicientis fulcrum. Iosephus dextram Iacobi amoliri tentabat a capite Ephraimi,

Ephraimi, ast ille renuebat: *NOVI* inquit, *NOVI mi fili*. Vult itaque dicere: O fili dulcissime, tu cogitas me errare, absit! absit! fides est hypostasis sperandorum et realis conuictio eorum, quae non cernuntur: *NOVI* enim; et ne dubites, repeto illud *NOVI mi fili*. Ego non coeco quodam casu, aut impetu fortuito, sed summa cum attentione et intentione dextram meam imposui super iuniorem filiorum tuorum, hinc etiam *inprimis* adorabo Deum omnis benedictionis fontem, ut Ephraimo, etiamsi iunior sit, maiorem impertiat salutem: quod et futurum scio: ecce enim Manasses tantum erit *populus*, in singulari numero, hic vero Ephraimus erit *multitudo* gentium. Itaque in hac benedictione Iacobus reapse testatum fecit, Ephraimum esse τὸ ἄκρον ex diuina intentione, adeoque et se eidem. τὸ ἄκρον i. e. quod primum atque praecipuum, dextram nimirum debere. Quam expositionem, cum *seruet*lectionem receptam pronominis relativi αὐτῷ, *seruet* naturalem ac simplicem historiae nexum, *seruet* emphaticum Apostoli scopum, *seruet* denique Paulum ab omni ἀντιλογία liberum, omnium maxime mihi placere fateor.

V. 23.

Διότι εἶδον ἄσῆον τὸ παιδίον) Propterea quod viderunt venustum puellum, coll. Act. VII, 20. Ex qua singulari et extraordinaria venustate pueri singulare diuinae gratiae argumentum per gratiam illuminatricem haud dubie parentes conceperunt. Talmudici tract. Megilla cap. I. fol. 14. col. 1. tradunt : בשעה שנולד נתמלא הבית כלו חורר : ea hora, qua natus est (Moses) repleta est tota domus luce. quae repetit Raschi Exod. II, 3.

V. 24.

Ἡρνήσατο λέγεσθαι υἱὸς θυγατρὸς Φαραώ) Renuit dici filius filiae Pharaonis. Idque factum fuisse, cum esset quadragenarius, testis est Stephanus Act. VII, 23. Vetustissimam et receptissimam hanc fuisse traditionem constat ex Breschit Rabba sect. 100. fol. 115. col. 3. R. Iuchanan filius Saccai et R. Akiba (dixerunt) Moses egit in aula Pharaonis XL annos, in Midian XL annos, et ministrauit Israëli XL annos.

V. 25.

Ἡ πρόσκαιρον ἔχειν ἀμαρτίας ἀπέλαυσιν) Aut temporariam habere peccati fruitionem. Quodnam vero fuerit illud peccatum, quo Moses
M frui

Cv. XI,

frui noluit? id facile colligitur ex Act. VII, 34. si scilicet impulsui isti diuino inobediens fuisset, et populum suum ἐν τῇ κακίᾳ καὶ τῷ στεναγμῷ in afflictione anxioque suspirio deseruisset.

v. 26.

Μείζονα πλεῖστοι ἡγήσάμεν τῶν ἐν Αἰγύπτῳ θησαυρῶν τὸν ὀνειδισμόν τῶν χειρῶν) *Maiores diuitias existimans thesauris Aegypti opprobrium Christi.* vbi primum τὸ ἡγήσάμεν non notare hic incertam opinionem; sed firmissimum sensum certissimamque persuasionem, idem cum πληροφροῦν Rom. IV, 21. bene annotat Seb. Schmidius. Deinde per *opprobrium Christi* B. Gerhardus cum aliis nostratibus, imo et Reformatis, vt Pareo, Heinsio, Nemethi, et cum primis Cunaeco cap. 9. l. 3. de *Rep. Ebr.* intelligit opprobrium, quo populus Dei afficiebatur propter Christum, quod profiterentur se illum ex Dei promissione expectare; et confert Heinsius verba Ps. LXXXIX, 52. *blasphemant vestigia Christi tui* i. e. quamuis iam appropinquet aduentus Messiae tui, gentiles tamen non desinunt blasphemare. Nec minus *opprobrium Christi* dicitur, quod fideles non tam patiuntur propter Christum, sed ipse Christus in populo suo, coll. Act. IX, 4. Vid. Seb. Schmidius b. l. Cocceius, Wittichius, et Braunius b. l. Quamquam magis adhuc proprie et secundum literam *opprobrium Christi* accipit B. Calouius b. l. p. 1361. quod in diebus carnis ipsum experturum esse, Moysen per fidem in Messiam non ignorasse, quodque in populo Dei praedicatum esse, cui sociari, quam aulae splendore et thesauris Aegypti frui maluisse. Et facit vtique ille sensus proprius maxime ad descriptionem fidei, in qua explicanda et exemplis illustranda ac comprobanda occupatur Apostolus, siquidem fidei saluificae obiectum proprium est ὀνειδισμὸς τῶν χειρῶν, qui ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς ὑπέμεινε στυγρὸν αἰσχύνῃς καταφρονήσας, Ebr. XII, 2. in quem respexisse Moysen, et Ebraeos respicere eius aliorumque veterum fidelium exemplo debere monet Apostolus.

v. 27.

Κατέλιπον Αἰγύπτον] Quod non de fuga Moysis in Midian accipiendum est, vt quidam Patres, et Heinsius ideo a Braunio b. l. notatus; sed de exitu ex Aegyptiaca seruitute cum vniuerso populo, In vltimis verbis:

Τὸν

Τὸν γὰρ ἀόρατον ὡς ὁρῶν ἐκαρτέρησε] obseruanda est cum Syro, CAP. XI
Luthero, Belgis, Anglis, aliisque traiectione, h. m. *Nam sicut videns inuisibilem obdurauit.*

v. 28.

Τὴν πρόσχυσιν) Quod rectius et clarius cum Beza, Belgis, Anglis, Grotio, Wittichio, Er. et Seb. Schmidii aliisque vertunt *affusionem*, *adspersionem* (np. ad superliminare et ad duos postes, Ex. XII, 21. 22) vi praepositionis πρὸς. Nam affusio necessario infert effusionem non contra effusio affusionem. Verbum πρόσχυω respondet ebraeo פָּרַח quod est *adspargere*, Exod. XXIV, 6. XXIX, 16. et alibi.

Πάσχα) ab ebraeo פֶּסַח quod rectius cum Seb. Schmidio interprete-
ris *sacrificium praeterirescens* h. e. praeterire s. transilire faciens, uti פֶּסַח est *sacrificium pacificum* s. pacem faciens. Id fere intendit Philo, cum de vita Moysis lib. 3. vocet διαβατήριον h. e. *sacrificium pro transitu*. Conf. eius *Tract. de Paschate* p. 108. et *Disput. ad Exod. XII*, n. itē *Annot. in Ios. c. V, 10. et Comment. ad. b. l. Ebr.* ut adeo non sit opus cum Glassio *Gram. s. Can. 39.* ad vocem פֶּסַח *ellipsis* statuere, vocis np. פָּסַח ex v. 17. ad-
sciscendae, quae maioris tantum declarationis gratia additur.

v. 29.

Τὴν ἑρυθρὰν θάλασσαν) *Rubrum mare* dictum ab Erythra vel Erythraeo rege, qui ad illum oceanum longe lateque imperabat, quo de multa habet Er. Schmidius *b. l. p. 1332*; non tamen, ut idem vult, fuit filius Persei et Andromadae, sed *Esauius* filius Isaaci, dictus graece ἑρυθρεὶς ab אֶדְוִי ruber, hinc non solum mare, sed totus iste tractus dictus est *Edom* et *Edomaea*, et populi *Idumaei* potius *Edomaei* graece ἑδωμαῖοι, quod idem significat ac ἑρυθρεῖς *rubri*. Conf. Grotius, Hammondus, Wittich. Nemeth, et Braunius *b. l.* item Fulleri *Miscell. s. p. 550.* Dau. Clerici *Quaest. Sacr. X.* et Hilleri *Onomast. s. p. 804.* Idem vero Er. Schmidius annotat, latitudinem sinus in loco transitus Israëliitarum ad minimum fuisse XII. vel XI milliarium germanicorum. In V. T. illud appellari אֲדֹמִי *mare algosum* das Schilff- Meer notum est.

διὰ ξηρᾶς) Imitatus est Apostolus ebraismum, in quo אֶרֶץ *terram aridam* notat. Ceterum sententiam eorum, qui partem tantum maris transiisse Israëlitae existimant, quos inter quoque est doctissimus Drusus,

Cap. XI. nixus pariter auctoritate AbenEsrae et Chascuni, refellit Braunius *b. l.* expedita insimul difficultate post Caietanum ad Ex. XIV, et Tenam ad *b. l. Ebr.* obiecta, cum dicatur, *eos mare ingressos esse in Ethan, et in Ethan reuersos*, addita insuper demonstratione oculari in tabula aenea.

v. 31.

Η πόρνη) Cum ebraicum פְּזִיזָה significet et *meretricem* et *cauponariam*, malunt aliqui hic significationem *cauponariae* eligere. At nomen πόρνη apud Graecos notare mulierem cauponariam nondum ostensum est, annotat Er. Schmidius. Forte vtrumque verum est, et de nostris temporibus saepe testatur experientia. Hinc Seb. Schmidius *fuerint ergo*, inquit, *nonnunquam פְּזִיזָה mulieres cauponariae; ita tamen dictae non fuissent, nisi simul fuissent meretrices.* Denominatque eam Paulus et Iacobus c. II, 25. πόρνην *meretricem a termino a quo*, quod olim talis fuerit, non quod talis manserit, id quod sane cum vera fide stare non posset: quomodo Matth. XXI, 31. αἱ πόρναι dicuntur *intrare in regnum Dei.* Vid. Grotius, Braunius *b. l.* Io. Clericus ad Ios. II, 1. Glassii *Gramm. S. col. 540.* vnde bene Theodoretus *b. l. contexuisse eam*, ait, *fide peccativulnera.* Quaerunt: *quomodo cum fide Rahab stare potuerit mendacium eius?* et resp. Seb. Schmidius: aut mendacium, peccatum infirmitatis fuit, aut prorsus mendacium non fuit, sed elusio regis iam publice a Deo anathematizati, cui obediendum contra Deum non erat. Si peccasset, inquit Braunius, tum contigisset ipsi quod sanctissimis quotidie, sed eam peccasse nondum probatum est. Quis dicet eam proditricem patriae, cum eam non amplius patriam suam agnouerit? facta enim fuit Dei foederata per fidem. Ex conscientia itaque sibi cauere debuit, ne quid detrimenti caperet populus, cuius ciuis facta fuit; si aliter egisset, proditrix patriae fuisset. Deinde prudentia stare potest imo debet cum fide et simplicitate, Matth. X, 16. coll. Prou. XXII, 3. Haec optime Braunius, eademque fere cum Wittichio *b. l.*

v. 32.

ἐπιλείψε με χρόνος) In qua eleganti locutione alii hyperbolen obseruant; sed Syrus sine tropo reddit: *exiguum mihi est tempus*, quod scilicet huic epistolae destinare et insumere liceat. Id quod magis sensum Apostolicum velle iudicamus cum Seb. Schmidio *b. l.*

v. 36.

v. 36.

ἐτυμπανίσθησαν) De quo verbo (quod natales debet τῷ τύπτω verbero, et hoc ebraeo תַּבַּח unde תִּבַּח *tympanum*) fuisse egerunt Erasim. Schmidius et Braunius *b. l.* fusius autem et accuratius Gatakerus *Aduers. Postb. c. 46. Opp. Crit. p. 907. — 914.* ut rem in pauca conferamus, ex locis ab eo allegatis satis liquere arbitror cum Io. Clerico *b. l. τύμπανον*, ubi de instrumento supplicii sermo est, proprie fuisse *fustem*; deinde significasse *locum*, aut *supplicium* ipsum τυμπανισμὸς *fustigationis*. Hinc ductum τυμπανίζειν hoc est *tympano* siue *fuste ferire*, *fustigare*, donec reus fateretur, vel ad mortem usque; quod deinde translatum est ad quoduis mortis cruciabilis genus. Hic ubi memorantur singularia mortis genera, credit proprie intelligendum de iis, qui *fustibus ad mortem usque caesi sunt*. Proinde Syrus transtulit: *cruciatibus mortui sunt*. Recte etiam monuit Gatakerus a Lexicographis vocibus eas saepe tribui significationes, quae rem significatam vel *antecedere* vel *comitari* solent. Quae ratione constat, cur τυμπανίζεσθαι ab Hesychio et Suida exponatur *excoriari* aut *suspendi* siue *palo cruciue affigi*, ibique crudeliter distentum *fustibus instar tympani* vehementer verberari. Sic Wittichius *b. l.* potius explicat de *fustigatione*, quando homines suspendebantur et tympanorum instar fustibus caedebantur usque ad mortem. Id quod non potuisse fieri sine magna pellis laceratione et velut *excoriatione*. Tale etiam fuisse supplicium liquido apparet ex 2. Maccab. VI, 30. ubi dicitur de Eleazaro ἐπὶ τύμπανον ἦλθε h. e. ad *supplicium fustis*, vel κατὰ χρησικῶς, ad *palum* siue *ad crucem* iuit: additurque μέλλων ταῖς πληγαῖς τελευτᾶν *plagis moriturus*. Istud supplicium delineauit in tabula aenea cl. Braunius. Qui vero cum Ribera, Grotio, Belgis et Anglis, exponunt de crudeli quadam distentione, sicut corium supra tympanum extenditur, hätten sich foltern und über die Leiter spannen lassen und Strappa di chorda leiden müssen ei expositioni et rationem vocis et usum plane aduersari, iure pronunciat Clericus ex doctrina Gatakeri. prae qua prior de fustuario magis etiam arripit Gerharδο et Seb. Schmidio.

v. 37.

ἐπειράθησαν) *Tentati sunt*. Quae lectio nonnullis doctis videtur suspecta, cum non possint videre, quid enumeratione tot cruciatuum crudelium momenti admodum habeat πειρασμός *tentatio* ab hominibus?

Cap. XI. nec Syrus habeat et Arabs, nec apud Chrysostomum et Theophylactum legatur? Atqui Theodoretum habere, ac exponere et Oecumenium, legere etiam Chrysostomum refert Seb. Schmidius ex Iustiniano. B. Lutherus reddidit: *sind zustoehen* /qs. legisset *ἐπαρθεσαν* a *πείρω* transfigo, quam lectionem praefert Nortonus Knatchbull *b. l.* Franciscus Iunius *parall. lib. 3.* cum eoque Piscator, quem sequitur Streso *b. l.* coniecturant, legendum esse *ἐπυράθησαν*, Beza, et Tanaquill. Faber *Epist. P. II. p. 47.* *ἐπυράθησαν*, cremati s. ustulati sunt. Gatakerus vero pro eodem sensu, *ἐπέρθησαν* vult legere, atque ita scripsisse Apostolum ipsum existimat, ob *παρονομασίαν* quandam, qua alias saepe delectatum esse, cuius exempla oppido multa adducit *Aduers. Misc. posth. c. 44. Opp. Crit. p. 898.* sed non est vt lectionem receptam sollicitemus, quam etiam propter consensum codicum retinet Beza, Belgae et Angli: retinendam pariter censet Er. Schmidius, et de tentationibus spiritualibus, cuiusmodi Paulina 2. Cor. XII, 7. intelligendum. Theodoretus de tentatione Abrahami, Gen. XXI, 7. sed deinde de Iobo, quod commodius videtur B. Gerhardo. Enimvero non ab re ait Seb. Schmidius: non video, quid sibi velit tentatio diuina aut spiritualis hic, vbi recensentur, quae sancti ab hominibus sunt passi. Vnde melius cum eo intelligitur eiusmodi *probatio* s. *exploratio*, cuiusmodi fuit sociorum Danielis, ad quos Nebucadnezar: *et quis ille Deus, qui liberaturus est vos a manibus meis?* Cum qua interpretatione optime coniungi potest sententia Braunii *b. l.* cui credibile est, vocem istam fuisse ab Apostolo additam, ad notandum, *crudelibus istis suppliciis* (quod solum respiciunt Belgae in not. *door sware dreygementen ende pijnigen*) vt et *promissionibus* bonorum et diuitiarum tyrannos tentasse quouis modo sanctos, vt eos a lege Dei ad idololatriam adducerent. Idem intendunt Iac. Cappellus, Wittichius et Millius *ad b. l.*

ἐν μελωταῖς, ἐν αἰγείοις) De his vocibus adi si lubet Erasmi Schmidium *b. l.*

V. 40.

ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελευτήσωσι) *Vtne sine nobis consummarentur*, consummatione scil. fidelium coniuncta cum fine s. consummatione seculi. Hoc enim si factum esset, nec nos vnquam nati essemus, nec vitae aeternae haeredes esse possemus. Hinc apparet, quanta argumenti Apostolici vis sit. Conferatur in simili prorsus argumento 2. Petr. III, 8. 9. vbi docet

docet Petrus, dilationem diei extremi fieri ob commodum nondum conuerforum, et numerum electorum nondum consummatum. Haec sententia, quae est Seb. Schmidii et hic merito audienda, est admodum fructuosa, ut pote Dei sapientissimum consilium circa ordinem et tempus ad salutem fidelium consummata suauiter aperiens, et hinc impatientiam expectationis consummationis seculi adeoque et nostrae facile lenire potest.

CAP. XII.

v. I.

Νέφος) Quam vocem confertam multitudinem metaphorice denotare notum est tam apud Graecos quam Latinos. Exempla utrimque affert Er. Schmidius *b. l.* vid. et Glassius *Rhet. S. col. 1695*. Drusius *class. 2. l. 3. prou. 159*. Gatakerus *Aduers. Misc. Posth. c. 12*. Appellauit autem Apostolus *nubem testium* a) propter conuersationis sublimitatem, Ies. LX, 8. Phil. III, 20. b) propter doctrinae foecunditatem, Iob. XXXVI, 37. c) Propter spiritualis consolationis utilitatem. d) propter testium multitudinem. Vnde et Deus ipse multitudinem peccatorum nubi, nubeculaeque comparat, Ies. XLIV, 22. e) propter effectus qualitatem. Vt comparisonem euoluit cum Gerardo Fesselius *Aduers. s. l. 1. c. 14. p. 75*.

τὴν ἐνπερίστατον ἀμαρτίαν) *circumstans vndique peccatum*. per quod nostrates Theologos intelligere *prauam concupiscentiam et peccatum originale* docet et approbat Seb. Schmidius *b. l.* adductis Gerardo, Chemnitio et Balduino, quam etiam sententiam habere Pareum, Belgas aliosque Reformatos. Vnde fere miratur, quod Erasmi Schmidius ab hac communi nostratium discedens malit *peccata actualia* intelligere, eamque veram et genuinam Apostoli vocet sententiam. Obiectio illius est etiam Pontificiorum, quod concupiscentia materialiter dum viuimus deponi et exui non possit. Cui tamen obiectioni cum S. Schmidio facile respondetur, quod deponi quoque dicatur, quando concupiscentiae illius motibus per Spiritum s. resistitur, quando peccati originalis illius vis per renouationem et pietatis exercitium magis magisque infirmatur et diminuitur. Ac deponere dicitur non is tantum, qui totum deponit siue simul siue successiue; sed is etiam, qui de toto subinde aliquid a se remouet, et onus reddit leuius. Vim autem vocis *ἐνπερίστατον* Er. Schmidius post prolixissimum

CAP.

XI.

lixissimum discursum *quinque* significationibus repudiatis hac *sexta* exprimit : *ad pericula vel damna inferenda procliuis. Facile periculosus et damnosus.* Enimvero istam explicationem militare pro peccato originis bene obseruat idem Seb. Schmidius, de quo, quod facile et periculose decipiat damnaque conferat plurima proprie loquendo vera esse; cum de peccato actuali proprie dici nequeat, quod ad pericula et damna procliue sit, quippe quod, antequam fiat, nihil est. Vnde e. g. de homicidio actuali nemo dixerit, ad pericula nostra procliue esse, nisi quatenus natura procliuis est ad homicidium ex irae et vindictae impetu. Deinde meliore iure pro nobis, quam pro se Er. Schmidius, allegare possumus sententiam Camerarii tertiam : *Peccatum cuius vndique vis atque periculum nos circumstat.* Itemque Syriacam translationem : *quod omni tempore paratum est nobis.* Nec minus post E. Schmidium a sententia nostratium deflectit B. Brochmandus *b. l.* cui non tam verisimile, quam plane verum videtur, voce *ἐν περιστάσι* non respicere Apostolum ad peccatum originale nobis tenaciter inhaerens, (vt quidem Erasmus, Vatablus et B. Lutherus vertunt) sed vi verbi *περίστασι* ad *externas circumstantias*, videlicet tentationes, occasiones et varia peccatorum irritamenta, qualia sunt *consortium improborum, felix impiorum successus, blanditiae vitae mundanae* etc. Haud secus e Reformatis Altingius accipit metonymice de *occasione et causa* peccati, quod vndique ea se offerant, quae corruptionem intrinsecam excitent, et in actum deducant. *comm. ad c. V. 2. p. 138. a.* Quanquam autem haec expositio sit valde speciosa, non tamen video, quomodo verbum *ἀποθέμενοι deponentes* quadret in externas peccati circumstantias? Num deponi potest felix impiorum successus? num mundi illecebrae? in illas conuenit verbum *ἀποφύγοντες*, quo Petrus vtitur I. Ep. II. 20 vel simplex *φεύγειν* I. Tim. VI, 11. et I. Tim. II, 22. vel *παραιτέσθαι* I. Tim. II, 23. Tit. III, 10. vel *ἀποσῆναι* I. Tim. VI, 5. vel *ἐκτρέπεσθαι* v. 20. vel *ἀποτρέπεσθαι* II. Tim. III, 5. Conuenienter autem dicitur *ἀποθέσθαι deponere* de peccato originis etiam quoad materiale tanquam *veterem hominem*, conf. Iac. I, 21. et Eph. IV, 22. Col. III, 8. I. Petr. II, 1. *ἀπεκδύσασθαι exuere*, Coll. III, 9. τὸν ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐσπιλομένον χιτῶνα *illam a carne contaminatam tunicam*, Ep. Iud. v. 23. quae nobis *παράκειται adiacet et circumstat*, Rom. VII, 21. Et perplacet quod Beza, Iac. Cappellus, Gatakerus *Aduers. Misc. Posth. c. 3. opp. Crit. p. 428.* Wittichius, Nemethi, Petr. v. Hoeke, Braunius *b. l.* Iac. Lydius *Agonist. S. c. 38.*

f. c. 38. et B. Calouius *b. l.* obseruant, voce metaphorica *εὐπερίστατος* Apostolum alludere ad cursum veterū, vti in praecedentibus et consequentibus verbis, vbi *deponebant* non solum *omne onus*, sed et *laxiores et demissiores vestes* expedito cursui valde obstantes et pedes implicantes. Vt ita peccatum, quod instar eiusmodi *vestis talaris* nos semper circumstat nostrasque actiones ita inuoluit, atque *instar oneris* (nam καὶ potest etiam esse ἐξηγητικὸν cum Grotio et Calouio *b. l.*) nos grauat, vt ad propositum cursum s. certamen non simus idonei et expediti, deponendum sit, hoc est, magis magisque per quotidianam renouationem frangendum debilitandumque, licet nunquam penitus in hac vita deponi queat, vt adeo nunquam non habeamus cum quo luctemur, coll. v. 4. ac in vera humiliatione coram Deo conseruemur. Aliam quidem metaphoram nec ineptam obseruauit Grotius, respici fortelocum Thr. I, 14. vbi peccata comparantur *iugi loris* implicantibus hominem ac saepe deiicientibus: vt *εὐπερίστατος* videatur respondere ebraeo *נרתש* vbi in graeco *συνεπλάκησαν*.

v. 2.

Α'φορῶντες εἰς τὸν τῆς πίστεως ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν Ἰησοῦν) *In-
tuentes in fidei ducem et consummatorem Iesum.* c. III, 1. dixit Aposto-
lus *κατανοήσατε attendite τὸν Α'πόστολον.* continuat metaphoram a cur-
soribus desumptam. In stadio currentes respiciebant tam ad metam quam
ad brabeutam, qui in fine stadii sedebat praemium porrecturus vincenti.
Eo currens tendebat, eo anhelabat, vt *βραβεῖον* acciperet. Ad Iesum
sanctis vera fide respiciendum est ob duas grauissimas causas 1) *tanquam
ad ducem*, vti solent strenui milites semper oculos intentos habere ad du-
cem in pugna, vt separatos ad iussa exsequenda ostendant. 2) *ad ex-
emplum* ipsis respiciendum est, cum Iesus ipse stadium cucurrerit et absol-
uerit. Et tandem ad eum respiciunt vera fide tanquam ad distributorem
praemii coelestis gloriae, cum quo sessuri sunt in throno, Apoc. III, 21.
Haec sunt pulcra Braunii *b. l.*

Α'ντὶ) Quod quidam cum B. Luthero, et Calouio *b. l.* exponunt *loco,
vice, pro*, et de gaudio vel diuinitatis s. diuinae gloriae, vel humanitatis
in vita temporali. Sed melius ob cohaerentiam cum Theodoro et
Grotio *b. l.* B. Hunnius cumque eo B. Seb. Schmidius, et ex Reformatis
Diodatus, Wittichius, et Braunius *b. l.* exponunt *propter, propter gau-
dium sibi propositum*, vti sumitur ad Eph. V, 31. *ἀντὶ τούτου propter hoc,*
N quod

CAP.

XII. quod Matthaeus XIX, 5. effert *ἐνεκεν τούτου*. Apostolus enim hic loquitur de cursoribus, qui certamen ingrediebantur et currebant, ut reportarent praemium. Hoc fecerat Abel, Henoch et reliqui omnes. Hoc fecit Christus ipse dux et consummator omnium. Et nonne Apostolus in verbis sequentibus *in dextra throni Dei sedit* exponit illud gaudium, illa in gloriam regiam, quae Christo a Patre fuit *προκειμένη προposita*, illud *βραβεῖον* victori promissum, coll. Apoc. III, 21. Non tamen in sensu Pontificio et Sociniano, quod morte et passione sua sibi istam gloriam promeruerit. Sano quidem sensu dici potest cum Braunio, *sibi aliquid promeruisse*, np. Ecclesiam, regnum spirituale, Ps. II, 8. Ies. LIII, 10. Zach. VI, 13. acquisiuit sibi ecclesiam suo sanguine, Act. XX, 28. Eph. V, 25. 26. 27. tamen et nobis meritus est, hoc faciendo perfectus est *ἀρχηγὸς καὶ τελειωτὴς πίστεως*, non tantum *dando* praemium, vitam aeternam, ut vult Schlichtingius, sed illud suo cursu nobis *merendo*. Qua ratione sibi mereri et alteri non pugnant.

v. 3.

Ἀναλογίσασθε) collatione instituta expendite secundum vim verbi.

ἵνα μὴ κáμητε) *Vt ne fatiscatis*. De hoc verbo bene annotat B. Brochmandus *b. l.* quod vsurpetur de morbis grauioribus hominem ad extremum vsque virium defectum affligentibus. Conf. Iac. V, 15. Hinc *καμίωντες* dici, qui sunt viribus prope exhausti, immo mortuos vocari a Graecis *καμίωντες* et *κεκμηκότες*. Crucem enim et calamitatem esse, quae homines viribus corporis et animae velut spoliatur, ut mortuis similiores quam viuis videantur.

v. 7.

προσφέρεται) Vbi melius quidem videtur Seb. Schmidio, quod Beza habet: *exhibet sese*, quem secuti sunt Belgae, Er. Schmidius et Braunius, eodemque fere sensu Henr. Stephanus *in Thes. Gr. et dissert. de stilo N. T.* reddens: *Deus se erga vos tanquam erga filios gerit*: vel *ut cum filiis agit vobiscum Deus*. Eidem tamen Seb. Schmidio omnium optimum videtur: *accedit ad vos, appropinquat ad vos* q. d. non irruit in vos (quod verbum *προσφέρειται* alias notat) sicut hostis; sed accedit ad vos animo prorsus paterno.

v. 9.

v. 9.

τῆς σαρκὸς πατέρας) *Patres carnis* sunt, a quibus habemus naturam corruptam et cum hac mortem, non tantum corporalem sed et spirituales. *Pater* autem *spirituum*, qui solis omnibus fidelibus dat regenerationis vires et in Christo iustificat atque saluat. Seb. Schmidius *b. l.*

v. 11.

Πρὸς τὸ παρὸν] Scil. *καὶ* iuxta Camerarium et Er. Schmidium.

Χαράς εἶναι) Vbi malo cum Wittichio et Seb. Schmidio subaudire πράγματα *res gaudii* esse, quam cum Camerario et Er. Schmidio ποιητικὰ *esse gaudii* nempe *effectiua*. Sic et in seq. ἀλλὰ λύπης *sed (res) doloris*.

Καρπὸν εἰρηνικὸν) *Eructum pacificum* i. e. gratum, quo sensu vocem εἰρηνικὸς ad imitationem Ebraeorum saepe sumserunt Graeci interpretes. sic Mich. VII, 3. καὶ ὁ κριτὴς εἰρηνικὸς λόγους ἐλάλησε. Deut. XXIII, 7. ὁ προσαγορεύσεις εἰρηνικὰ αὐτοῖς. Ier. IX, 7. τὸ πλησίον αὐτῶν λαλεῖ εἰρηνικὰ. adde Ier. XII, 6. videtur ergo ista locutio Apostoli ebraismum sapere, cum ebraeis nomine שְׁלוֹמִי *pacis* veniant omnia quae sunt iucunda, obseruantibus prae aliis Grotio et Wittichio *b. l.*

v. 13.

Καὶ τροχιαὺς ὁρθὰς ποιήσατε τοῖς ποσὶν ὑμῶν) Hunc plenum hexametrum ex Prou. IV, 26. sumtum esse iam olim annotavit Theodoretus, et deprehenduntur eadem vocabula apud τῆς ὁ. vocibus τροχιαὺς ὁρθὰς *semitas rectas* putant quidam Paulum alludere ad cursus olympicos vid. Lydius *Agonist. s. c. 38*. Wittichius et Braunius *b. l.* sed haec sententia minus se probat nobis cum Dn. D. Oleario nostro *Dissert. cit. p. 40*. Quis enim, ut recte ait, in olympicum stadium claudos introduceret? quos certe ne complanatissima quidem orbita in eo iuaret: sed sensus est, qui fortiores et firmiores sunt, maxime doctores orbitam s. vitam salutis strenue calcando, illi expeditam pariter et planam reddant eandem claudis, remouendo omnia viae offencicula. i. e. exemplo et monitis suis efficiant, quo facilius ipsi quoque infirmi lento licet magis gressu subsequantur. Conf. praeter Iac. Cappellum, et Gerhardum *b. l.* in primis Seb. Schmidius *b. l.*

v. 15.

ὑπερῶν) Hic bene confert Braunius locum Gal. V, 4. 2. Petr. III, 17. sed male applicat ad *perseuerantiam sanctorum*, et frustra de phrasi *deletis ex vita* explicat, ut excidere gratia et benignitate Dei idem sit ac ad eam

CAP. XII. nunquam peruenisse, in ea nunquam fuisse. Sicuti contra *manere* ἐν χρηστότητι in *benignitate* sit ad eam receptum fuisse. Eodem sensu concludit, incredulus et impius est ὑπερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος & non accedit ad gratiam. At quis non videt apertam *Levdepraveiā* et pertinacem erroris incrustationem? Nonne Paulus adhortatur eos qui iam accesserant ad gratiam, qui erant *fili* regeniti v. 5. qui *firmiores* debebant *facere gressus* v. 13. et *persequi sanctimoniam* v. 14. Turpiter igitur fallitur Braunius, ut suis ipsius verbis respondeam.

ῥίζα πικρίας) *Radix amaritudinis*, nempe opinio propriae iustitia ex lege, falsa doctrina et haeresis. Speciosam harum vocum affert interpretacionem Io. Spencerus *dissertat. in Act. XV, 20. lib. II. de legibus Ebraeorum ritualib9 subiuncta c. III. Sect. I. p. m. 724.* Dicit namque, voces ῥίζα πικρίας *ethnici fermenti reliquias* aliquot, nondum satis expurgatas, denotare commodè, cum eadem Deut. XXIX, 18. vnde depromptae sint superstitionis Aegyptiacae radicem quandam Ebraeorum animis altius in haerentem significant. Quod si Apostolo cum conuersis ex gentilibus res esset, hac Spenceri mens in mente legentium facilius radices agere posset. Iam vero quid ista *radix fermenti ethnici* apud conuersos Ebraeos? qui natura sua ab ethnicismo satis abhorrebant, ut vix Christianos ex ethnicis conuersos in societatem admitterent, ut adeo de eorum ad ethnicismum defectione ne cogitandum quidem esset, nedum ut tam graui ea propter admonitione Apostoli indignissent.

ἐνοχλῆ) *conturbet*. Iuxta quosdam hoc ἐνοχλῆ videtur leuiter corruptum ex ἐν χολῇ in *felle*, sicuti habent LXX Deut. XXIX. 18. al. 17. quibus et Dn. Olearius l. c. non magnopere repugnat: et Millio *ad h. l. p. 686. fin.* dicitur *vetustissimus certe, et ab ipsis Christianae rei primordiis inolitus error*, et contra ista τῶν ἐlectio vera et genuina, cui ad stipulatur nuperrime Christoph. Matth. Pfaffius in *dissertat. critica de genuinis N. T. lectionibus p. 231.* Qui id tamen miratur, Millium non obseruasse, codicem Alexandrinum d. l. Deut. habere illud ipsum ἐνοχλῆ, quod noster Pauli locus. Vnde potius existimat, Paulum hanc epistolam scribentem habuisse talem codicem τῶν ὁ, vbi exstiterit ἐνοχλῆ: insuperque notat D. Grabium vocem ἐνοχλῆ Deut. XXIX expunxisse, et ad marginem reposuisse, supposito in textu ἐν χολῇ. Id quod optime factum esse censet. At vero si iam hoc ἐν χολῇ apponatur voci πικρίας, quam ὁ senes non habent,

habent post ῥίζα, qui verba propius ad ebraea ordinarunt h. m. μήτις ἐστὶν CAP. XII.
 ἐν ὑμῖν ῥίζα φύσας ἐν χολῇ καὶ πικρίᾳ, constructio et sensus euadit ineptus; unde forte factum, quod τὸ πικρίας in MS. Alex. sit expunctum, teste Pfaffio *l. c.* Quare cum Paulus κατὰ πόδα neque τὰς ὁ, neque textum ebraeum sequi in animo habuerit, aliamque constructionem inierit, praestabit illi tuto insistere atque intemeratam cum Wittichio, Braunio et Seb. Schmidio *b. l.* relinquere, cum sit apta satis, nixa pariter MSS. codicum summo consensu, fatente Millio, itemque interpretum Syri et Arabis.

v. 17.

Μετάνοιας τόπον ἔχ' εὗρε] *Poenitentiae* (np. apud patrem Isaacum, ut reuocaret benedictionem Iacobo collatam. erat enim poenitentia non *admissi*, sed *amissi*) *locum non inuenit.* Et de hac poenitentia Isaaci non Esau recte etiam accipiunt post Bezam, Belgas et Anglos *Bibl. Reg. in marg.* Iac. Cappellus *b. l.* Iunius in *Parall.* Piscator in *scholiis*, Gatakerus *Aduers. Misc. Postb. c. 29 Opp. Crit. p. 732.* Streso *b. l.* Wittichius *b. l.* Braunius *b. l.* et Buxtorfius in *Catalect. tm. 26.* Marckius *Exercit. Scriptur. IV. ad Gen. XXV, 23. § 12. p. 258.* In eadem notione *poenitentiae* vocem, eademque fere formula vsurpauit Vlpianus *ICTus Digest. lib. 40. tit. 7. de statu lib. leg. 3. § 13. fin.* ubi dixit: *Poenitentiae haeredi locum non esse.*

21.

Μωσῆς εἶπεν ἐκφοβός εἰμι καὶ ἐντρομέ) *Moses dicebat: exterritus sum et tremefactus.* Sed ubi hoc dixit? nos statuimus cum Seb. Schmidio, non recte Apostolum sic accipi, quasi de solo tempore, quo decalogus de monte Sinai pronunciatus est, loquatur: potius loqui de vniuerso tempore latae legis, atque adeo illis etiam quadraginta iteratis diebus, quibus Moses apud Deum fuit, tabulasque legis atque alias ordinationes accepit. Tum inueniemus verba Mosi Deut. IX, 19. a LXX interpretibus sic reddita ἐκφοβός εἰμι, prorsus ut hic Apostolus, nisi quod maioris ἐμφάσεως gratia addiderit καὶ ἐντρομέ.

v. 23.

καὶ πνεύμασι δικαίων τετελειωμένων) Quod B. Glassius *Gram. S. col. 982* putat per enallagen dictum esse pro πνεύμασι τετελειωμένοις et ad *spiritus iustorum consummatos.* Sed clarius utique cum Seb. Schmidio

CAP. XIII. videtur esse, si relinquamus verba in sua constructione. Nam discrimen constituitur inter iustos manifestum, quorum alii *consummati quoad animam et corpus simul*, alii non consummati, nempe quoad corpus, sed *animam tantum*. Vid. et Er. Schmidius *b. l.* si vero placeat enallage, mallet cum eodem hanc: *ad iustos consummatos quoad spiritus s. animas.*

v. 28.

ἔχωμεν — λατρεύωμεν) Lectio *indicativa* Athanasii et plurimorum codicum ἔχομεν — λατρεύομεν videtur rectior cum Wittichio, et Millio, cui hic est sensus Apostoli: „Christianos, secundum praegressam „de ipsis *Haggaei* prophetiam, quam citat v. 26. pro temporali, ac concussionibus obnoxio regno, quale erat veterum Iudaeorum, βασιλείας ἀσπλευτάς participes factos, gratiam iam consecutos esse, seu legem summe gratiosam, qua *seruiunt Deo* maiorum suorum *cum metu et reuerentia*. Cum metu, inquam; siquidem certum est, futurum Deum nostrum, etiam sub nouo hoc foedere *ignem consummentem*, violatae huius legis vindicem et ultorem acerrimum, coll. Ebr. II, 2. 3. X, 28. 29. *Prolegom. f. 71. c. 2.*

CAP. XIII.

v. 2.

ἐλαθόν τινες ξενίσαντες ἀγγέλους) *Nescientes vel latenter, inscienter, quidam hospitio receperunt angelos.* Quae graeca phrasis, notante Nic. Zegero *b. l.* etiam a priscis illis scriptoribus Irenaeo, siue huius interprete, et Tertulliano usurpata est, veluti pro eo quod latine diceretur, *nesciens praeterii domum*, illi loquuntur, *latui praeteriens domum*. Nec non Grotius *b. l.* notat hanc locutionem bene graecam. nam sic et Aristophanem loqui, et Platonem et Xenophontem, subaudito ἐαυτῶς, quod interdum exprimitur. Conferri potest de constructione verbi λαμβάνω cum nominatiuo Posselii *Synt. Gr. p. 200. 201.* et Glassii *Gramm. S. col. 933. et 934.*

v. 3.

ὅτι περὶ σώματι) *In corpore esse*, pro quo 2. Cor. V, 6. est ἐνδωμεῖν „incolere, dicuntur, interprete B. Brochmundo *b. l.* non modo, qui adhuc mortalia

„mortalia circumgestant corpora, sed in primis, qui a reliquiis peccati nec
 „dum plene liberati variis subiecti sunt miseriis, quae poenae sunt reliquia-
 „rum peccati. Hinc est, quod pii studio valde anxio exoptent liberatio-
 „nem a corpore mortis, Rom. VII, 28. et VIII, 29. Sensus ergo Apostoli
 „est: in memoriam sedulo reuocemus, quod ipsi pondus peccati in corpore
 „mortali circumgestemus, ac ea propter non modo non communi fragi-
 „litati naturae exempti simus; sed etiam subiecti iisdem poenis, quibus vr-
 „gentur confratres, vtpote iis peccatis obnoxii, ob quae puniuntur
 „fratres.

v. 8.

Ἰνσῆς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς, καὶ εἰς τὰς αἰῶνας)
 Praeferendum hic ducimus sententiam eorum, qui haec verba in natiuo et
 proprio sensu de omni omnino tempore accipiunt, cum tria temporum
 discrimina *praeteriti*, *praesentis* et *futuri* hic habeamus. Conf. Dor-
 scheus *Differtat. in b. l.* § 24 et Seb. Schmidius *b. l.* Paulotamen specialius
 hanc sententiam a B. Brochmando *b. l.* expolitam audiamus. Christum
 non modo eorum, qui vixerunt ipso in carne praesente, et cum homini-
 bus conuersante, Saluatorem esse, sed etiam Christum vnum et eundem
 tam ratione *personae* quam *doctrinae* et *officii*, respectu *hodie* qui fuit *heri*.
 Quae enim et qualis *persona* fuit *Christus heri* i. e. antegresso tempore, ta-
 lis etiam *persona hodie Christus*, talis etiam *persona erit Christus in om-*
nia secula, Deus nempe et homo. Qualis etiam *doctrina* sonuit de
 Christo in sanctorum coetu *heri* i. e. praeteritis temporibus, talis etiam
 doctrina praedicatur *hodie*, siue praesenti tempore de Christo, eadem
 denique doctrina *in omnem aeternitatem* manebit inuariata. Quali de-
 nique fuit *animo et affectu* Christus *heri* i. e. praeteritis temporibus in suis
 defendendis et protegendis, tali etiam affectu *hodie*, i. e. hoc praesenti
 tempore est Christus erga suos, eundem etiam affectum erga suos *in om-*
nem aeternitatem seruaturus. Ita melior huius versus cum praecedente
 et subsequente 9, erit connexio. Conf. etiam B. Calouius *b. l.*

v. 9.

De phrasi βεβαιῶν τὴν καρδίαν consulas *Ebraismos nostros* p. 16.

v. 10.

ἔχομεν θυσιαστήριον) Nomine *altaris* intelligitur ipse Christus,
 Apoc. VI, 9. cuius beneficiis, quae passione generi humano acquisiuit,
 frui

Cap. XII. frui non possunt, qui ceremoniis Leviticis per Christum antiquatis inhaerent, et ex iis iustitiam captant. confirmatur hic sensus ex v. 15. Etenim si Christus est nostrum *altare* i. e. nostra victima, (per synecdochen continentis pro contento, coll. 1. Cor. IX, 13. X, 18.) cuius sanguine sanctificati sumus, fas omnino et aequum est, ut non nisi *per ipsum offeramus Deo sacrificia nostra*. Respexisse Apostolum in v. 15. ad vocem *θυσιασθής* v. 10. luculenter indicat allusio vocum *θυσιασθής* et *θυσίας*. Vid. Brochmand. b. l.

v. 13.

ἐξερχώμεθα πρὸς αὐτὸν ἔξω τῆς παρεμβολῆς] *Exeamus ad eum extra castra* i. e. ut breuiter et bene Theodoretus: *ἐξω τῆς κατὰ νόμον γενώμεθα πολιτείας recedamus ab institutis legalibus*. Et ita Lyra, Zegerus, Wittichius, Hunnius, Balduinus b. l.

v. 15.

Καρπὸν χειλέων) *Fructum labiorum*. ita Apostolus cum *τοῖς ὁ.* ait in fonte ebraeo Hof. XIII, 3. est *וְנִשְׁלַמְהָ פְּרִים שְׂפָתֵינוּ* tunc *repndemus iuuenços*, (qui sunt) *labia nostra*; vel etiam extra interpunctionē non male pro tenore et sensu appositionis: *iuuenços labiorum nostrorum*. vbi ὁ senes legisse putantur abbreviate *פְּרִי*, et hinc concepisse *καρπὸν fructum*. Quomodo igitur Paulus et LXX cū Propheta conciliabuntur? Docta quidem est conciliatio Eduardi Pocockii, qui censet, *καρπὸν* idem hic valere posse ac *κάρπωμα* et *κάρπωσιν*, pro holocausto vel oblatione a LXX usurpata, quae cum e iuuençis plerumque fierent, ideo factū esse, ut *פְּרִים* voce ista expressum fuerit, vel saltem eadem ratione exprimi posse: eamque in rem meminit dicti (cuiusdam Rabbiorum, quo *העולות* holocausta quaedam vocent *למזבח קִי* *καρπὸν* seu *fructum aestiuum altaris*. Vid. *Notae Misc. Bibl. c. 4. p. 70. seq.* Enimvero non existimem, seniores Graecos legisse *פְּרִי* pro *פְּרִים*, nec *פְּרִים* holocausta e iuuençis transtulisse hic, cum alias nullibi, *καρπὸν* in sensu illo Rabbinico; sed potius, quoniam ista appositio metaphorica ipsis durior visa fuit, non tam metaphrastas quam paraphrastas agere voluisse, atque ut eorum menti et verbis Prophetae satius fieret, Paulum propius explicauisse, videlicet *θυσίαν* (en *פְּרִי*) *ἀνέσεως* (en *שְׂפָתֵינוּ*) *sacrificium laudis*, tantummodo, quod pronomen suffixum *nostrum* omiserit.

v. 17

V. 17.

De usu ac significatione vocis ἀλυσίτελές potest videri Er. Schmidius *b. l.*

V. 20.

Ὁ ἀναγαγὼν ἐκ νεκρῶν τὸν ποιμένα τῶν προβάτων τὸν μέγαν ἐν αἵματι διαθήκης αἰωνίης) *Qui adduxit ex mortuis pastorem ouium illum magnum in sanguine vel per sanguinem testamenti aeterni.* Vbi πρὸς διωρισμὸς ille ἐν αἵματι perperam a Thoma trahitur ad participium ὁ ἀναγαγὼν hoc sensu, quasi *Christus virtute ac merito sanguinis sui sit eductus*; sed referendus ad proximum ποιμένα τὸν μέγαν pastorem magnum. Nam per id *magnus pastor* effectus est, quod sanguinem suum effuderit pro nobis: *magnus acquirendo sibi gregem magnum in peculium: magnus condendo aeternum testamentum*, quod factum est per sanguinem ipsius, Act. XX, 28. Zach. IX, 11. *Aeternum* autem dicitur, quia aeterno Dei Patris beneplacito conditum est a Christo aeterno Deo, aeterno mediatore; aeterna bona complectitur, et ab aeterno in aeternum sese porrigit virtute et efficacia sua. Haec equidem ex aequa censura B. D. Calouii *B. I. b. l.* ast ex iniqua grillofi illius fanatici C. E. Trilleri B. Lutheri versio, ac si scholastico illi errori faueret, audit *mira et absurda* libelli *Untersuchung etlicher Derter des Neuen Testaments. p. m. 22.* Nam cum in vernacula idem ordo et nexus vocum seruetur qui in graeco, solummodo quod adiectiuum ex indole germanismi substantiuo praeponat, (sicuti ipsemet verba Luc. XV, 6. τὸ προβατόν μὲν τὸ ἀπολωλός vertit: *mein verlohren Schaf* / et non *mein Schaf das verlohrene* p. m. 40) illa determinatio *medii per sanguinem testamenti* aequae ad subiectum, ac ad praedicatum referri potest. Quanquam nec absurde ἐν αἵματι ad τὸ ἀναγαγὼν referre possis, ita tamen vt ἐν non sit *meriti* sed *medii et viae* hoc sensu: *Deus pacis* (plene reconciliatus) *Dominum nostrum Iesum eduxit ex mortuis* (velut ex carcere) *magnum illum pastorem ouium, posito pro illis sanguine foederis sui vt sufficientissimo λύτρωσι, eoque ei viam ad vitam* (summae gloriae et gaudii) *monstrauit.* Ps. XVI, 11.

V. 21.

καταρτίσαι) Huius verbi vim concinne euoluit B. Brochmandus *b. l. h. i. m.* Certum est e scriptoribus Graecis in primis Medicis Aegineta et aliis, καταρτίζειν idem esse atque *luxata membra in locum debitum s.*

O

artus

CAP. XIII.

„*artus suos reponere* : apud Plutarchum vero et Herodotum non raro
 „*vsurpatur* *καταρτίζειν* pro *animum commotum s. loco quasi motum com-*
 „*ponere, sedare.* Quando igitur Spiritus s. mentionem facit τὸ καταρ-
 „*τισμὸς* docere nos vult, qui et quales extra Christum simus, nimirum nos
 „*esse membra luxata, et debito loco emota, ac ea propter ad omne opus bo-*
 „*num edendum plane inepta, ac quod inde sequitur, omni perfectione*
 „*destituta.* Nam *καταρτίζειν* est a radice *ἀρτίζω* *integer, perfectus.*
 „*Restituimur autem tanquam luxata membra in debitum locum, vbi cum*
 „*Christo viua fide coniungimur, et mutua animorum connexionione since-*
 „*raque caritate inuicem conglutinamur.* Qui *καταρτισμὸς* vbi inueni-
 „*tur, ibi homo est* *κατηρτισμένον* Luc VI, 40. i. e. omnibus numeris et par-
 „*tibus absolutus.* Quando ergo Apostolus precatur Deum, velit *καταρ-*
 „*τίσαι* Ebraeos in omni opere bono, hoc vult: Velit Deus coniungere
 „*Ebraeorum animos, cum Christo quidem vera fide, cum proximo autem*
 „*sincera caritate: sic namque futurum esse, vt expediti sint ad omne opus*
 „*bonum faciendum.*

V. 22.

διὰ Βραχέων] subaudi ῥημάτων *paucis* (verbis) scilicet pro digni-
 tate argumenti et rerum, quae prolixius tractari potuissent.

Quoad Subscriptionem

Dn. D. Olearius *dissert. cit. p. 46. s.* conuenientiore censet lectionem
 codicis Alexandrini *Romae ex Italia*, et ἐγγράφῃ vulgo putat explicari
missa per Timotheum, coll. subscriptione ad Romanos, et versione Syri-
 ca. Sic Primasius et Haymo apud Tenam *b. l.* „apertissime his verbis
 „nobis innuit, quod *Romae* hanc epistolam scripserit, quae *in regione Ita-*
 „*liae* sita est, et sicut Doctoribus videtur, in carcere erat tunc temporis,
 Caeteranus quoque testatur, apud Graecos haberi hanc subscriptionem:
Ad Ebraeos scripta ex Italia, missa per Timotheum. Et ita accipiunt
 Belgae: *De (sendt) brief aen de Hebreëen is uyt Italië geschreven, (ende)*
door Timotheum (gezonden) quibus ἐγγράφῃ est verbum praegnans. At
 illam lectionem Cod. Alex. *Romae* minus veram arbitratur Millius. Si
 „enim, inquit, *Romae* scripta esset haec epistola, Christiani fane, quorum
 „nomine salutat Ebraeos suos *Ῥωμαῖοι* vel *οἱ ἀπὸ Ῥώμης* dicerentur, non
 „autem *ἀπὸ τῆς Ἰταλίας.* Ex vltiori igitur aliquo Italiae proprie sic
 „dictae loco, quo tum secesserat Apostolus, missam probabile est. Et quod
 fuerit

fuerit *missa per Timotheum* omni fide carere ipsi rectissime censet Beza. CAP. XIII.
falsum etiam videtur B. Brochmando. Paulum enim polliceri se cum ipso
Timotheo ad Ebraeos venturum, 1 v. 23. Nec minus Seb. Schmidius
cum Pareo, Estio et Iustiniano huic subscriptioni fidem et defensio-
nem denegat. Nos huic rei non immiscebimus, sed certius dicimus
cum Schmidio, *banc et similes subscriptiones non esse
canonicas constat, et melius dicitur ignorari
per quem scripta sit.*

Μόνω σοφῶ Θεῶ σωτῆρι ἡμῶν δόξα καὶ μεγαλωσύνη, κράτος
καὶ ἐξουσία, καὶ νῦν καὶ εἰς πάντας τὰς αἰῶνας.
Αμήν.

APPENDIX

EX

EPIST. AD ROMANOS.

CAP. I.

v. 4.

Τῶ ὁρισθέντῳ υἱῷ θεῷ ἐν δυνάμει, κατὰ πνεῦμα ἀγιοσύνης, ἐξ
ἀναστάσεως νεκρῶν.

I. Τῶ ὁρισθέντῳ Vulgatus inepte vertit: *qui praeordinatus est*,
quasi aliquando lectum fuisset *προορισθέντῳ*, cuius patrocinium frustra
suscepit Bellarminus *lib. 2. de Verbo Dei c. 14.* quod vero cordatiores de-
rectarunt et castigarunt, ut Isidor. Clarius, Erasmus, et Adamus Con-
zen, qui versionem eam, eiusque rationem reiicit, ut subtilem et me-
taphysicam, et textui minime convenientem. Ingenue etiam fatetur
„Guil. Estius, ὁρισθέντῳ non significare praeordinatum aut praedefini-
tum, sed simpliciter definitum et determinatum, decretum: et eadem
„significatione accepisse Chrysostomum, et caeteros post eum Graecostructa-
tores. Hinc etiam inanis et otiosa fuit disputatio Scholasticorum: *an et quo-
modo Christus praeordinatus fuerit?* cum praedestinatio non sit aeternorum,
sed futurorum. Photinianorum versionem: *Der verordnet ist zum Sohne
Gottes mit Krafft* B. Iac. Wellerus *h. l.* obiicit: genuinam verbi ὁρί-
ζεν

CAP.

I.

ζειν significationem non esse, *verordnen / machen*. dicendum fuisse: *ὁρισθέντος* εἰς υἱὸν τῆ θεῆς. Sed Seb. Schmidio *b. l.* hae rationes non videntur satis validae: quoniam et verbum *ὁρίζειν* significet *ordinare, constituere, facere*, et construatur sine praepositione *εἰς*, adducto in vtriusque probationem vel vnico loco Act. X, 42. *ipse (Iesus) est ὁ ὁρισμένος ὑπὸ τῆ θεῆς κριτής*, *destinatus, ordinatus, constitutus iudex viventium et mortuorum*. B. Lutherus: *er ist verordnet von Gott ein Richter der Lebendigen und der Todten*. Sic Angli: *which was ordained of God*. Vfus itaque et significatio verbi *ὁρίζειν* non solum est *certi quid definire, constituere, decernere, determinare*, vti septies in N. T. sumi, ex locis Ebr. IV, 7. (vbi Syrus verbo *פסד* posuit, statuit vsus est) Act. II, 23. X, 42. XI, 29. XVII, 26. 31. Luc. XXII, 22. (in quibus Syrus verbum *פסד* separauit adhibuit) satis superque constat; verum etiam *iudicare*, (hinc Grammaticis modus *indicatiuus ὁριστικός* dictus) *declarare, demonstrare*. Nec animaduersio Lud. de Dieu *b. l.* nulla est, quod amplius quid per illud dicatur, quam *declarare*, nempe *definire, determinare*, id est, rem intra suos fines ac terminos ita constituere, vt ex iis natura rei intelligatur, qualis in se sit, et quomodo ab aliis differat. Hinc praemissa Hesychii verbi *ὁρίζειν* interpretatione per *ἵστησι, ὀργν δίδωσι, κέρει, τεματίζει, διαρίζει, ἀφ' ὁρίζει*, *statuit, terminum dat, iudicat, in certa positione collocat, dirimit, disternit*, ita vertit: *qui determinatus est esse Filius Dei*, id est, qui intra tales terminos est constitutus iisque ab aliis ita est *diremtus ac disternitus*, vt *iudicari* aliter nec debeat nec possit, quam quod sit filius Dei. Haud fere aliter Wilh. Momma *meditat. posth. ad Rom. b. l. p. 45.* qui praecise definitus, determinatus, singulariter denotatus, et intra hunc terminum compactus est, vt vnus et solus prae omnibus aliis, cum exclusione omnium aliorum, sit filius Dei. Quando igitur Filius Dauidis ita intra terminos suos constituitur, eoque a communi omnium creaturarum sorte separatus est, vt natura quoque diuina eius dilucide cognoscatur, vt idem sit Filius Dei non ἐν λόγῳ, non υἱὸς λεγόμενος *filius appellatiuus*, sed ἐν δυνάμει *cum potentia*, quid aliud hoc est, quam logica et distincta illius definitio, *apodictica demonstratio ac declaratio*? quemadmodum interpretatur (α) ipse Spiritus s. nostrum *ὁρισθεὶς* per *ἀποδείχμενος* *demonstratus*, Act. II, 22. (β) Syrus *עתידי* *et cognitus, declaratus, est*, und *öffentlich erkannt ist*: quomodo Deus dicitur *עתידי* *in Iuda* i. e. illustribus et ualentibus

rentibus testimoniis *manifestatus et publice agnitus*, Ps. LXXVI, 2. sic **CAP.**
Deus dicitur אֱלֹהֵי אֵיִתְּיִי *Aegyptiis*, Ies. XIX, 21. “*Ubi autem concludere inde*
non licet, Deum Israël non fuisse ante illam manifestationem Sionis et
Aegypti: ita ne h. l. sequitur, *Christum factum ex semine Davidis, non*
fuisse ante illum ὁ ἐκ τοῦ σπέρματος τοῦ δαυὶδ. Aliud quippe est: ex resurrectione
 demonstrari vel manifestari Dei filium: aliud per illam fieri et in actu
 signato definiri, sunt verba B. D. Varenii *ad h. l.* (γ) Patres Graeci, ut
 Chrysostomus, Theophylactus, Oecumenius, quibus ὁ ἐκ τοῦ σπέρματος τοῦ δαυὶδ
 est ἀποδείχθαι, ἀποφανθαι, κερθαι, ἀποδείχθαι, βεβαιωθαι, ἀποφανθαι, quibus de propria vocis graecae
 significatione potius credendum, quam Pontificiis et Socinianis, merito
 dicimus cum B. D. D. Gerardo et Iac. Wellero *h. l.* Et hanc expositionem
 communiter amplectuntur nostrates et fere Reformati.

II. ἐν δυνάμει, quod iuxta ebraismum *aduerbialiter* cum Luthero
 Belgis, Beza, Pagnino, Wittichius, Gerhardus, Iac. Wellerus, Varen-
 nius, aliique pro δυνάμει *potenter* accipiunt. Sed quia tum potius haec
 vocum syntaxis requireretur ἐν δυνάμει ὁ ἐκ τοῦ σπέρματος τοῦ δαυὶδ, vel ὁ ἐκ τοῦ σπέρματος τοῦ δαυὶδ ἐν
 δυνάμει; et ἐν δυνάμει proxime construatur cum ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, *dicatque ter-*
minum, definitionem filii Dei ingredientem, quo probetur et dignoscatur
esse talis, ut loquitur laudatus Dieuius *h. l.* praestabit cum eodem,
 Pareo, Iustiniano, Seb. Schmidio *h. l.* et aliis accipere pro periphrasi nomi-
 nis adiectiui, *in*, vel *cum potentia*, uti Angli *with power* h. e. potens s. o-
 mnipotens, idque iuxta alium ebraismum, quo adiectiuum etiam substanti-
 uo mediante praepositione non raro exprimitur, ut 1. Chr. XXVI, 14.
 בְּשֵׁרָא בְּיָעִי *consiliarius cum intellectu* h. e. intelligens, prudens. Vid.
 Glaff. *Gramm. s. can.* 9. col. 570. et *Lux Ebr.* p. 271. ut sic distinguatur hic
 Filius Dei omnipotens, adeoque naturalis et vnigenitus ab omnibus aliis
 filiis adoptiuis impotentibus, infirmis. Nec ratio est cum Seb. Schmi-
 dio, quare potentia resurrectioni contradistinguatur; cum resurrectio
 fit maximum potentiae opus: et nihil decedat rei, si maxime opera poten-
 tiae hic non statuamus, cum nihilomius in resurrectione mortuorum
 habeamus. quibus addatur, quod in loco Act. II, 22. non dicatur ἐν δυνά-
 μει, sed δυνάμει.

III. κατὰ πνεῦμα ἁγίωσίνης) *secundam Spiritum sanctitatis*, hoc
 est, cum Beza, Diod. Belg. Cameron. Pareo, Piscat. Dieu, Momma,
 Wittich. *h. l.* Gerardo, Wellero, Brentio, Calouio, Seb. Schmidio

CAP. I. *b. l.* secundum diuinam Christi naturam, coll. Ebr. IX, 14. 1. Petr. III, 18. 1. Tim. III, 16. omnis sanctitatis (vt ἀγιωσύνη sumitur 1. Thess. II, 13. 2. Cor. VII, 1.) vel sanctificationis causam et scaturiginem, cum Christus sit τὸ ἅγιον Luc. I, 35. קדוש Ies. VI, 3. קדוש קדוש sanctitas sanctitatum, i. e. omnium sanctissimus, Dan. IX, 24. ὁ ἀγιαζων et nos ἀγιαζόμενοι, Ebr. II, 11. Non dicitur διὰ per vt intelligenda sit tertia diuinitatis persona, sed κατὰ secundum, quoad. Euincit etiam antithesis κατὰ σὰρκα et κατὰ πνεῦμα ἀγιωσύνης, vt regulae Theologicae: Quando in Scriptura Spiritus et caro in CHRISTO sibi opponuntur seu expresse seu interpretatiue, vt per carnem humana Christi natura, ita per spiritum diuina natura eiusdem indigitatur; vel vt B. D. Baierus *Dissert. ad I. Petr. III, 18. anno 1689. habitap. 13.* eam expressius paulo format: Nomine σαρκὸς naturam humanam in statu infirmitatis spectatam, et τῷ πνεύματι diuinam naturam ratione virtutis et potentiae suae intelligi debere. Nec praetereunda hic sunt verba Stephani de Brais apud Polum *b. l.* Optime, inquit, constat distributio personae Christi in carnem h. e. naturam humanam infirmam atque mortalem, qualem nascendo assumpsit; et spiritum h. e. naturam diuinam atque aeternam, secundum quam describitur Dei filius, et quidem vt iustificatus spiritu 1. Tim. III, 16. h. e. non amplius sub carnis infirmitate latens, sed ea gloria et maiestate conspicuus, propter quam sanctus Israël paria adoratione cum Patre colendus in sua demum resurrectione apparuit, edicente Patre: Filius meus es tu, ego hodie genui te Ps. II, 7. Act. XIII, 32. 33 et omnes Dei angeli adorent eum, Ebr. I, 6. Hinc natum epitheton ἀγιωσύνης. Sanctitas enim in Deo est summa illa perfectio atque maiestas, propter quam adoratione dignus est, et sanctus praedicatur, Ps. XXII, 4. Ies. VI, 3. Apoc. IV, 8.

IV. ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν] Vbi notanda est primum particula ἐξ *b. l.* argumenti demonstratiui a Prophetis et Apostolis ex resurrectione mortuorum maxime depromti, quod Christus sit verus et naturalis et omnipotens Dei Filius, conf. Seb. Schmidius *b. l.* non temporis aut termini a quo, cuius nota foret ἀπὸ. Licet enim non negemus cum Estio, praepositionem ἐξ vel ἐκ quandoque esse notam temporis aut termini. nam quod passim reperitur

reperitur ἡ γένη ἐκ νεκρῶν, Marc. VI, 16. IX, 9. 10. Luc. IX, 7. alibi **CAP. I.**
 est ἀπὸ τῶν νεκρῶν Matth. XIV, 2. XXVII, 64. XXVIII, 7. ceu pro tuenda Lutheri versione hoc affert D. Varenius *b. l.* Id tamen perspicacissimum cetera virum haut latere potuit, probationem illam ad nostrum locum non esse homogeneam: ibi particulam ἐκ supponi *incomplexo* seu *in sensu diuiso*, hic *complexo* seu *in sensu composito*, ibi manifeste determinare *vocem*, hic *voces* siue integrum doctrinae Christianae caput. Neque dicitur δι' ἀναστάσεως *per resurrectionem*, vt denotetur principium et medium ἔργου ἐν δυνάμει s. maiestatici ab ipso Christo vel Deo patre. Deinde eodem prorsus sensu sumi ἀνάστασιν νεκρῶν et τὴν ἐκ νεκρῶν erudite obseruat Lud. de Dieu *Crit. s. b. l.* coll. Matth. XXII, 31. 1. Cor. XV, 12. 13. Act. XXVI, 23. cum Luc. XX, 35. et Act. IV, 2. adeoque eam phrasin vni etiam homini posse tribui. Hinc esse quod Act. XVII, 32. de Atheniensibus dicatur, ἀκρόσαντες δὲ τὴν ἀνάστασιν νεκρῶν, cum tamen Paulus v. 31. de folius Christi resurrectione egisset. Sic Paulum Phil. III, 11. optare καταντᾶν εἰς τὴν ἐξ ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν, non eo sane sensu, vt pertingat ad aliorum mortuorum resurrectionem, sed vt ipse aliquando beate e mortuis resurgat. Ex parallelo itaque phraseos illius positu, notante etiam Varenio, non probabile est, vt quidem eidem est, particulam ἐξ ne bis concurreret scil. ἐξ ἀναστάσεως ἐκ νεκρῶν semel omissam esse; et si vel maxime ita esset, tamen idem nec diuersum quid a priori diceretur.

V. *Versio* itaque et sensus totius loci est: **Der[vel und] erwiesen ist [mit stattlichen und überzeuglichen Gründen durch die Propheten und Apostel] Daßer sey [ita et Angli to be] Der allmächtige Sohn Gottes / nachder allerheiligsten Gottheit / [hergenommen vornemlich] aus seiner Auferstehung von den Todten.**

CAP. III.

v. 25.

Ὁν παρέθετο ὁ Θεὸς ἱλαστήριον διὰ τῆς πίσεως ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι, εἰς ἑνδείξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, διὰ τὴν πάρεσιν τῶν περὶ γεγονότων ἀμαρτημάτων, ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ.

v. 26.

CAP. III.

v. 26.

Πρὸς ἐνδείξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ ἐν τῷ νῦν καιρῷ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν
δικαίον, καὶ δικαιῶντα τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦ.

In quo loco notamus

I. duplicem ἐνδείξιν τῆς δικαιοσύνης *demonstrationem iustitiae*. Priori loco cum Hunnio, Rungio, Balduino, Gerhardo, Calouio, et Seb. Schmidio *h. l.* item Wittichio *b. l.* intelligitur *iustitia Dei patris vindicativa*, cui pro hominibus satisfaciendum fuit, et quam Deus demonstraerit in passione Christi, dum et a filio suo vnigenito dilectissimoque tanquam sponse satisfactionem requisivit et accepit: posteriori *iustitia Christi nobis imputanda*; cuius *ostensio*, vt optime ait Schmidius, est eiusdem commendatio et declaratio, quam gratiosa, magna et efficax illa pro nobis sit. Quem duplicem respectum clare confirmat variatio partim pronominis *reciproci αὐτοῦ*, et *relativi αὐτοῦ*; partim *particularum εἰς causam finalem* iustificationis, et *πρὸς formalem* iustificationis Christi pulcre insinuantium; partim illius *iustitiae et gratiae* admirabilis complexus in membro ultimo, simul vocum *δικαίον καὶ δικαιῶντα* eleganti paronomasia: nempe *εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δικαίον* respondet priori *ἐνδείξει*, καὶ *δικαιῶντα τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦ* respondet *ἐνδείξει* posteriori. Qua sane ratione non durum est, ceu D. Varenio, *δικαιοσύνην* in vno eodemque textu tam varie sumi. Quanquam nec hoc plane insolens sit in scriptura vnam eandemque vocem vel in eodem versu diuersam habere significationem. Sic Iud. X, 4. *עֲרִירִי* significat *asellos* et *vrbes* c. XV, 16. *אֲסִינָא* *asinum* et *aceruum* I. Sam. XVII, 22. *הַכְּלִי* prius *sarcinam* Dauidis, quam humeris gestabat, posterius *impedimenta bellica, le bagage de l'armée*. Eccl. VII, 6. *סִר* *spinas* et *ollam*. Supponit itaque Varenius cum B. Luthero vtrobique eandem *iustitiam euangelicam* et h. m. vertit: *ad demonstrationem iustitiae suae* - - - *ad demonstrationem* inquam *iustitiae suae* etc. sic et Anglica versio.

II. Vocem *παρεσις*, quam Beza et Hammondus reddunt *praeteritionem*, nec aliter enostris B. Steph. Clotzius in *dissert. inaug. de Agno Dei tollente pecc. m. tb. 13*. Schomerus, et Varenius *h. l.* addens *remissio- tractationem*. Sed hanc cum interpretationem in suum commodum trahant Sociniani, et in hoc pollicem eis prementes Cocceiano-hypothetici, ac si fideles V. T. minus plene iustificati sint, tantum per peccatorum *παρεσις* s. *praeteritionem, negligentiam*, quandoquidem Christus nondum passus

passus esset, non vero per ἀφεσιν s. remissionem; praestat omnino significatio remissionis, quam probat B. Wellerus et Calouius *b. l.* Docte pariter annotat Io. Clericus *b. l.* πάρεσιν idem prorsus esse ac ἀφεσιν, nec posse vrgeri praepositionem παρὰ, vt παρεμένας idem habeatur ac παρορᾶν; et grammaticos et scriptores graecos παρεμένας et ἀφιέναι mittere. Laudatque mox non tantum Hesychium et Siracidem, sed et duo notabilia loca ex Dionysio Ha'icarnassaeo. Nec minus saepe laudatus Gottfr. Olearius noster vtriusque vocis ἀφέσεως et παρέσεως plane promiscuum esse vsum docet *Observat. Philol. ad orat. Dom. petit. V. Matth. VI, 10. et ad Matth. XI, 12. P. II. sect. II. § 6.* Haut aliter Wittichius ad *b. l. p. 146.* Non dubitamus, apud auctores graecos promiscue sumi voces ἀφεσιν et πάρεσιν et idem plane significare. Et *p. 147.* Nihil repugnat, quo minus hoc in loco πάρεσις possit significare remissionem peccatorum, quae obtinebat sub V. T. - - - docebitur distinctio inter remissionem peccatorum eorum, quae sub V. T. sunt commissa, et eorum fidelium peccatorum, qui sub N. T. viuunt - - - dicere peccata sub V. T. non fuisse remissa, duriusculum forte multis videtur.

III. Verba ἐν τῇ ἀνοχῇ τῇ Θεῷ in *tolerantia* (i. e. tempore tolerantiae, s. induciarum ob λύτρον praestandum, sub V. T.) Dei, quae auctor distinctionis versuum ad v. 26. retulit, melius ad v. 25. referuntur cum B. Luthero, Anglis, Wellero, Er. Schmidio, et Seb. Schmidio aliisque. quibus tamen apte contradistinguuntur verba ἐν τῷ νῦν καιρῷ hoc *praesenti tempore* i. e. N. T. De hac mutua relatione conferri quoque meretur Act. XVII, 30. Hinc liquet, patribus etiam V. T. remissionem peccatorum contigisse per fidem in Messiam passurum, eodem modo, quo fidelibus N. T. per Messiam passum; et ita vtroque vnum eundemque esse iustificandi saluandique modum, Act. XV, 11.

IV. *Sensum* totius dicti verbis Seb. Schmidii lubet edisserere: Deus proposuit Christum Iesum propitiatorium per fidem in sanguinem eius, quem sanguinem Christi Deus pater voluerit et requisierit pro humano genere effundi, vt demonstretur, quod, quando Deus remittat peccata ante Christum et fidem gentilium et Iudaeorum, quin et quorumcunque ante Christum sub V. T. olim commissa, iustitia sua vindicativa non sit laesa, cum per sanguinem Christi satis factum ipsi sit; qua ratione nobis simul egregie commendavit iustitiam ipsius Christi sanguine acquisitam, et nobis per fidem imputandam, quantum haec pro nobis nunc sub N. T.

CAP. V.

„et vbi per Christum iam reconciliati et conuersi sumus, valeat; siquidem si
 „peccata hominum antequam sanguis Christi effunderetur, vel saltem per
 „fidem applicaretur, propter iustitiam Christi remitti potuerunt sine læ-
 „sione iustitiae Dei vindicatiuae, quantomagis remitti poterunt peccata hoc
 „tempore, quo sanguis Christi iam effusus, aut nos quoque in eum credi-
 „mus, commissa? sensus in se, addit, sine dubio optimus est, infr. c. V, 8.
 „9. 10. 11. a nostro Apostolo traditus, sed et nostris verbis, si non totus
 „fallor, congruus, sic etiam aptissime cohaerebunt verba seqq.

V. *Versio* denique haec est: Welchen Gott hat für gestellt (in V. T. propitiatorium super arca foederis tantum ἐβήλο *ponebatur* intra velum, soli Pontifici conspicuum, sed in N. T. rupto velo προσέθετο *propositum est* publice omnibus et singulis *cum fiducia ad thronum hoc gratiae accessu- ris*, Ebr. IV, 16.) Zu einem Gnadenstuhl / durch den Glauben in seinem Blut / damit er seine Gerechtigkeit erzeigete / wegen Vergebung der vorhin begangenen Sünden (conf. Ebr. IX, 15. vbi hic προγεγονέτα ἁμαρτήματα clarius exprimit τὰς ἐπὶ τῇ πρώτῃ διαθήκῃ παραβάσεις die unter dem ersten Testament geschehene übertretungen) unter Göttlicher Gedult (und Nachsicht / intuendo scil. Filium suum in plenitudi- ne temporis animam suam εἰς ἀπολύτρωσιν pro hominibus daturum) um zuzeigen desselben (Christi vollgültige und überfließende) Gerechtigkeit in dieser gegenwärtigen Zeit (des N. T.) Auf daß er [allein] gerecht sey / und gerecht mache den / der da ist des Glaubens an Jesu.

CAP. V.

v. 16.

Καὶ ὥς δι' ἐνὸς ἁμαρτήσαντες, τὸ δῶρημα· τὸ μὲν γὰρ ἥρῃμα
 ἐξ ἐνὸς εἰς κατάκρημα· τὸ δὲ χάρισμα ἐκ πολλῶν
 παραπτωμάτων εἰς δικαίωμα.

Ellipfin (α) *in protasi* supplent diuerse, in sensu non aequè diuersam. Eras- mus, Tigurini, Balduinus; *venerat mors*; Vatabl. Camerar. *fuit vel subin- trauit peccatum*; Beza, Piscator, Gerhard. Cundisius *Disput. ad b. l. th. 54.* et Rauppius *b. l. illud quod introiit.* omnia ex v. 12. remotiori. e pro- pinquiori ἀπέθανον adsciscit verbale θάνατος Grotius. Quid vero opus est, adeo circumspicere ad supplementum exterius, cum habeamus interi-
 us

us intra hunc ipsum versum? quo propius eo melius. Quis enim non videt, comparisonem parium concisam et subobscuram in subsequente membro magis declarari? quodque in priori deest, in posteriori suppleri? supplendum igitur τὸ κῆριμα reatus, sicuti in membro altero post ἐξ ἑνὸς recte ex ultimo suppleant παραπτώματος. Quomodo alias saepe pro more scripturae membrum ex membro supplendum et explicandum. Ita in cap. seq. VI, 5. ante τῆς ἀναστάσεως repetendum τῷ ὁμοιώματι. Pariter c. VII, 13. post verba ἀλλὰ ἡ ἁμαρτία omnino subaudiendum, eleuata voce indicatu facile, ἐμοὶ γέγονε θάνατος, sed peccatum factum est mihi mors, non bonum praeceptum. Conf. Ebr. V, 4. 5. in notis nostris p. 32. (β) In apodosis non solum particula ἔγω ex v. praecedente suppletur, sed et ἔχει, vel quo nihil frequentius verbum substantiuum ἐστὶ, quod utrobique simpliciter substituit versio Anglica. At sic manca euadit similitudo, altero subiecto deficiente. Seb. Schmidius praeter ἔχει subaudit ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντες, resoluendum conditionaliter h. m. et non se donum habet, quasi per vnum peccantem sit. sed non placet id supplementi, multo minus dura ista mutatio orationis indicatiuae in conditionalem. Repetitio debet fieri vniuoce. Sin exacte et formaliter membra collationis sibi inuicem respondere et contradistingui debeant, cum non videatur Schmidio sine emphasi et graui causa positum esse δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντες, quod vero in aliorum supplementis fere otiosum sit, potius subintellegerim ἑνὸς δικαιώσαντες, vnum iustificantem. Iam Versio plena haec erit:

Nec, uti reatus per vnum peccantem, ita est donum) idem quod in v. praeced. χάρισμα, et δωρεὰ ἐν χάριτι donum in gratia i. e. donum gratuitae iustitiae Christi uti exponitur v. 17. περισσεΐα τῆς δωρεᾶς τῆς δικαιοσύνης, abundans donum iustitiae per vnum iustificantem. Reatus namque est ex vno lapsu ad condemnationem: donum autem est ex multis lapsibus ad iustificationem. Versio Lutheri magis paraphrastica satis bonum et clarum fundit sensum.

v. 18.

Ἄρα ἐν ᾧς δι' ἑνὸς παραπτώματος, εἰς πάντας ἀνθρώπους, εἰς κατήκριμα. Οὕτω καὶ δι' ἑνὸς δικαιώματος εἰς πάντας ἀνθρώπους, εἰς δικαίωσιν ζωῆς.

Hic iuxta Er. Schmidium, Piscat. Wittichium, et Rauppium, incipit comparisonis ἀπόδοσις, cuius πρότασις exstet v. 12. quam hic reassumat

CAP.

V.

Apostolus, sed verbis aliis. Sed id merito durum Seb. Schmidio, cui rectius est conclusio ad finem vsque capitis continuanda, ut sit brevis summa eorum, quae haecenus a v. 12. disputata sunt, q. d. Patet itaque, ut tandem concludam, ex dictis, quod haecenus sit paritas similitudinis inter Christum et Adamum, dum sicut *per unius delictum* etc. sit tamen quaedam etiam disparitas, dum magis *exuberavit gratia, quam delictum*; quod quidem etiam necessarium fuit, propterea quod *lex superueniens abundare fecit delictum*. Itaque in hoc et seq. versu concluditur de paritate: in versu 20 de *imparitate*. Hunc nexum conclusivum iam etiam fecit B. Calovius h. m. α' πα hic potius est *inferentis*, quam *repetentis* et ad priora redeuntis. Nam concludit ex iis, quae iam pertractavit Apostolus, atque demonstrationem hic conficit sui thematis ex illa α' ὅτι διὰ τὸ ἑνὸς elegantissima *Adami et Christi*. Hinc

Versio versus itidem elliptici haec erit:

Itaque (ergo) sicut *per unius lapsum* s. *delictum* reatus est (coll. v. 16.) in omnes homines, ad *condemnationem*: ita etiam *per unius iustitiam*, siue potius *satisfactionem*, [conf. not. nost. ad Ebr. p. 34. 35.] donum in gratia redundavit (coll. v. 15.) in omnes homines, ad *iustificationem vitae*. S. Schmidius in priori membro supplet ex versu proxime praecedente *regnavit mors*: in posteriori *regnat vita*. quod supplementum concedit quoque Wittichius b. l. Nobis tamen cum Beza, Piscat. Pareo, Anglis, Er. Schmid. Gerhar-do, Wellero, Cundisio *Disp. cit. th. 57*. Rauppio aliisque magis placet id quod posuimus, partim ob constructionis identitatem, partim ob concinnio-riorem relationem *reatus* s. *iudicii* praecedentis ad executionem *damna-tionis*, item *donatae iustitiae* s. *satisfactionis* ad finem *iustificationis vitae*. Verum *regnans mors et ipsa* est iam ipsa *condemnatio* et *iustificatio vitae*, adeoque pulcerrimus ille respectus Apostoli inter *imputationem* eiusque *finem et effectum* perturbatur; cum tamen ipsi Schmidio videatur studio Apostolus elliptice locutus esse, ut clare ostenderet, quae in comparatione parium membra facienda sint, nim. haec tria: sicut ex parte Adami inveni-untur (1) *unius peccatum* (2) *in omnes homines* (3) *in condemnationem*: ita ex parte Christi (1) *unius δικαιοσύνη*, *iustitia* (2) *in omnes homines* (3) *in iustificationem vitae*. Eadem ratio valeat in ebraismum h. l. Grotii, cui εἰς respondet ebraeo *et* denotat nominativum post subintellectum *δικαιοσύνη*. Atque sic Syrus et B. Lutherus. Ceterum quomodo differant δι-

δικαιοσύνη

καίωμα v. 16. δικαιοσύνη v. 17. δικαίωσις v. 18. hic probe notetur : CAP. VI.
 nim. δικαίωμα est iustitia h. e. obedientia Christi actiua et passiua. δι-
 καιοσύνη est meriti Christi morte acquisiti per fidem applicatio, Rom.
 III, 22. δικαίωσις actum iustificationis nostrae significat, docente B. D.
 Meisnero *anthropol. f. disp. 4. qa. 1. § 10.* et ex eo B. Cundisio *disp. c. ad*
b. l. rb. 58. nec aliter Toletus ap. Polum *b. l.*

CAP. VI.

v. 4.

Δια τῆς δόξης τῆ πατρός.

Vbi Beza et Pareus *δια* reputant pro *eis* vertendo : *ingloriam patris*.
 Quae enallage tamen dura videtur D. Wellero *b. l.* et *δια* pro *eis* vsurpari
 nondum didicimus, ait Lud de Dieu *ad b. l.* Cum vero significatio *gloriae*
 non bene quadret ad verbum *ἐγερθῆναι excitari*, ideo rectius redditur :
per potentiam patris, vel vt alii *per potentiam gloriosam*, cum vtique po-
 tentia Dei hoc praedicatum inuoluat ; et erudite obseruat idem Dieuius,
 cum Grotio et Camerone, didicisse Apostolum hoc ex LXX interpreti-
 bus, qui pro ebraeo *יָצָא robur* dicunt *δόξα* Pl. LXVIII, 35. Ies. XII, 2.
 et XLV, 24; item *τιμή* Pl. XXIX, 1. et XCVI, 7. et XCIX, 4. Rursus
δόξα pro *יָצָא robur* Ies. XL, 26. sicut contra pro *יָצָא excellentia*, quod
 per *δόξαν* non raro vertunt, alibi *יָצָא robur* dixerunt, vt Ies. II, 10. 19. 21.
 Addit, quod apud Arabes idem verum *יָצָא* significet *potentem esse* et
honoratum esse. Conf. Ioh. XI, 40. vbi Christus ad Martham super iam
 iam excitando Lazaro dicit : *nonne dixi tibi, quod si crederes, visura esses*.
τὴν δόξαν τῆ θεῶς potentiam Dei : et I. Cor. VI, 14. vbi Deus dicitur *susci-*
tasse Christum δια τῆς δυνάμεως αὐτῆς. item 2. Cor. XIII, 4. vbi Christus
 dicitur *vinere ἐν δυνάμει θεῶς*. Haec haftenus recte et bene. Sed
 quomodo nunc cohaerebit *ἀπόδοσις* opposita? *ἔγω καὶ ἡμεῖς ἐν καινότη-
 τῇ ζωῆς περιπατήσωμεν*. quid *novitas vitae nostrae* ad excitationem
 Christi *per gloriam* vel *potentiam patris*? Id ipsum videns Wittichius
 nec non B. Schomerus seruato significatu *gloriae δια* exponunt per *ἐν*, vt
 Christus dicatur *excitatus in gloria patris*. Noui equidem *δια* interdum
 vsurpari pro *ἐν*, vt in hac ipsa epistola c. IV, 11. *credentium δι ἀκροβυ-*
στίας in praeputio, coll. v. seq. 12. vbi est *ἐν* : 2. Petr. III, 5. *δι ὕδατος in*

CAP. VIII.

aqua: 1. Tim. II, 15. *saluabitur mulier* δια τεκνογονίας *in filiorum generatione*: sic apud profanos δια χειρῶν, δια σόματ^{ος}, ἔχειν *in manibus, in ore habere*; attamen cum hic ἐν statim subsequatur, Paulum vnum significatum ἐν υπάρξεως gemina praepositione exprimere voluisse, mihi non fit verisimile. Verisimilius potius, quod sit concisa locutio, cuius membra se inuicem explicant, et suppleant, agnoscente pariter Seb. Schinidio *h. l.* idque perspexisse videtur magnus Grotius, dum vertit: *per potentiam, quam gloria sequitur*, vt sic *novitas vitae* respondeat *gloriae Patris*. Integra collationis ratio ita foret: *Quemadmodum excitatus est Christus ex mortuis per potentiam patris, et in noua gloriosaque vita nunc in aeternum versatur: ita etiam nos peccatis mortui resuscitemur*, coll. Rom. VI, 13. Eph. II, 5. 6. V, 14. *et in nouitate vitae ambulemus*.

CAP. VIII.

V. 3.

Τὸ γὰρ ἀδύνατον τῆς ἰότητος ἐν ᾧ ἡ σάρξ ἐνεκεν δια τῆς σαρκὸς, ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν πέμψας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, καὶ περὶ ἁμαρτίας, κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί.

Versio cum breui paraphrasi haec est:

Quod enim erat impossibile (vel *quae erat impossibilitas*; sumto articulo praepositiuo τὸ Attice cum Beza, Anglis et Ad. Conzenio et Varenio pro postpositiuo ὁ et adiect. neutr. loco substantiuui, sicuti c. I, 19. τὸ γνωστὸν τῷ Θεῷ *notitia Dei*. c. II, 4. τὸ χρηστὸν τῷ Θεῷ *benignitas Dei*. c. IX, 22. τὸ δυνατόν αὐτῷ *potentiam suam* etc.) *Legis, quatenus, vel ea parte qua* (cum Erasmo, Tigur. Vatabl. Estio, Piscat.) *infirmata est* (coll. Ebr. VII, 18. nim. ratione iustificationis) *per carnem* (h. e. naturam humanam in Adamo quoad omnes vires corruptam, quo sensu etiam Apostolus carnis vocem accipit c. VI, 19. VII, 5. 18. 25. VIII, 1. 12. 13. etc.) *Deus*, (vbi non opus est cum Erasmo, Tigur. Piscat. Luth. Gerardo, Glassio, et Schomero supplere *hoc praestitit*, aut cum D. Varenio *perfecit impletionem legis*) *qui filium suum in similitudine carnis peccati siue peccatricis* (quae phrasis non naturae humanae veritatē, sed peccati foeditatem a Christo excludit) *et quidem tanquam hostiam*

stiam pro peccato (cum Piscat. Pareo, Dieu, Hammondo, et Wittichio CAP. IX.
b. l. p. 327. et Inuestig. Ep. ad Ebr. X, 6. p. 270. B. Chemnitius de duab. Cb.
nat. c. 3. Varenius b. l. et Dn. D. Ittigius ὁ νῦν ἐν ἀγίοις, dissert. ad b. l.
§ 16. 17. qua phrasi elliptica θυσίας et LXX vtuntur Pf. XL, 7. Leu. V,
7. 9. 11. etc. quos Paulus sequitur Ebr. X, 6. adde 2. Cor. V. 21.)
misit, condemnauit peccatum (cum illud in iudicio suo veluti per
 damnatoriam sententiam ultione et poena dignum aestimauit, quemad-
 modum ipsae poenae inflictio haut raro sub condemnationis voce compre-
 henditur, vt 2. Petr. II, 6. vid. D. Ittigius *l. c. § 18.*) *in carne* (np.
Filii, vi etiam articuli ἐν τῇ σαρκί, q. d. in illa ipsa carne, quam Dei filius
 assumpsit, cum in similitudine carnis peccati missus est. et ita accipiunt cum
 Syro, Castellione, Pareus, Piscator, Hammondus, Altingius *conc. 10.*
ad c. 8. huius Ep. Wittichius b. l. p. 328. Gerhardus ad 1. Petr. Ep. p. 57.
 Calouius *B. I. b. l.* Varenius *b. l.* celeberrimus ac post fata desideratissimus
 Ittigius noster, cuius doctissima dissertatio *ad b. l.* integra conferri mere-
 tur, et ἐπίκρισις de *insulso illo locorum quorundam N. T. indagatore*,
 vt iure salutat, Trillero *super b. l. § 2. et 19.*

CAP. IX.

v. 3.

Ἡυχόμεν γὰρ αὐτὸς ἐγὼ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ χριστοῦ
 ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου.

Ad verbum Ἡυχόμεν bene Grotius, Camerarius et Gerhardus particulam
 αὐν subaudiunt, habetque vim *optatiui*: *Optarem* quidem, si scil. votis res
 peragi posset, et per Christi amorem (coll. c. VIII, 35. 39.) liceret. Ita et
imperfectum pro optatiuo adhibetur Act. XXV, 22. ἐβελόμεν pro βε-
 λόμεν αὐν *vellem*, ich wolte gerne. Pronomen personale ἐγὼ, relatiuo
 αὐτὸς l. c. Act. non additum, hic est *emphaticum*, innuens *dignitatem*
personae optantis, q. d. *ipse ego Paulus*, qui sum *seruus Iesu Christi*, voca-
 tus (non currens) *Apostolus*, *separatus* [seu singulariter per Spiritum s.
 ex grege reliquorum delectus coll. Gal. I, 15. 16. et *tanquam oblatio primi-*
tialis a frugibus communibus segregatus tum *passiue* εἰς εὐαγγέλιον τοῦ
 θεοῦ, tum *actiue*, vt facerem τὴν προσφοράν τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτον,
 Rom. XV, 16.) *ad Euangelium Dei*, c. I, 1. nihilo *segniusego* talis et tan-
 tus

CAP. LX.

tus optarem, si mea perniciē salutem iudaeorum procurare possem, fieri seruum diaboli, cum vocato Iona fugere a facie Domini, et separari ut ἀποπομπῶν et victimam piacularem. et hoc est quod addit: ἀνάθεμα εἶναι et quidem ad maius pondus ἀπὸ τῆς χάριτος a beatifica communione eius, qui ipsum dilexisset, et seipsum pro ipso tradidisset, et a cuius mutuo amore alias nulla creatura χωρῖσαι separare [nullo interuallo] posset, quod sane ὑπερβολὴν τῆς ἀγάπης iure meritissimo dixeris. Voce autem ἀνάθεμα exprimit Apostolus excommunicationis Iudaeorum alterum gradum כפרתך, quod et Syrus exprimit, vbi excommunicandus irae Dei eiusque iudicio s. satanae tradebatur. Conf. 1. Cor. V, 5. et 1. Tim. I, 20. Et videtur ille Ebraeus ex Ebraeis imitatus esse formulam illam Talmudicam summi amoris, qua populus in summi Pontificis solatium dicebat אנו כפרתך *simus expiatio tua: tract. Misch. Sanbedrin fol. 18. col. 1.* quod glossa exponit: בנו תתכפר אתה ואנו תחתך לכל h. e. *in nobis fiat expiatio tua, nosque subeamus tuo loco, quicquid tibi euenire debet.* Videtis Buxtorf. *Lex. Rabbin-Talm. col. 1078.* et Othonis *Lex. Rabb. philol. p. 343.* Quanquam formula Apostolica maioris sit momenti propter additamentum a Christo. Nec potest huc ut parallelum trahi votum Moſis Exod. XXXII, 32. מחני נא מכתבי אשר כתבתי *dele me ex libro tuo quem scripsisti.* intelligit enim Moſes *deletionem tantum ex libro vitae naturae*, uti sui ipsius optimus est interpretes Num. XI, 15. הרגני נא הרג *occide me quaeſo occidendo.* Atque ita rectius hanc phrasin accipiunt Seb. Schmidius, et Bochartus *Geogr. s. P. II. p. 1211.* cum Hieronymo *allegata eiusdem epist. 151. ad Algafum quaeſt. 9.*

v. 4.

αἱ διαθήκαι

Inter octo excellentias Iudaeorum haec est *tertia*. Rationem plur. num. quaerunt alii in foederis cum Abrahamo initi varia cum posteris reiteratione et confirmatione: alii in duabus tabulis foederis ex Ebr. IX, 4. Sed melius alii in oeconomia duplici tum V. tum N. Testamenti, petitque pro hoc sensu fundamentum Lud. de Dieu ex Gal. IV, 24. vbi Apostolus allegoriam Sarae et Hagaris instituens ait: αὗται εἰσὶν αἱ δύο διαθήκαι *haec sunt duo foedera s. testamenta*, Vetus nempe et Nouum, operum et gratiae, seruitutis et libertatis. Etsi enim ratione veritatis, firmitatis ac complementi

complementi sui posterius illud ad tempora Christi proprie pertinuit, ratione tamen institutionis (adde et virtutis) et hoc ad tempora patrum referendum. Alterum enim in Hagare, alterum in Sara fuit adumbratum, et iam tum *Ismaël ex serva* natus fuit sub foedere servitutis, *Isaac ex libera* sub foedere libertatis. de duobus his foederibus agit Deus cum populo suo Ier. XXXI, 32. 33. Vbi porro bene observat idem Dieuius, novum illud foedus proprie ac primario a Deo cum domo Israël pangi, et non nisi per domum Israël cum gentibus. Inde illud Apostoli Act. XIII, 46. quia foedus gratiae ad eos primo pertinebat, et ab illis ad gentes dimanare debebat, neque ad gentes pertinet, nisi quatenus Iudaeorum oleae sunt insiti. Rom. XI, 17. Merito ergo dicit, foedera esse Israelitarum, quia nos illa nisi ab illis habemus.

v. 6.

ὅτι οὐκ ἔστι

Quod alii exponunt per *impossibile, fieri non potest*, quam expositionem Er. Schmidius praefert, subaudientes scil. verbum *ἐστὶ* post nomen *οὐκ ἔστι*, tanquam positum pro *οὐκ ἔστιν τε* i. e. *δυνατὸν*. Sed cum istud nomen illam significationem adsciscit, solet construi cum infinitivo, atque ita dicendum hic fuisset *ὅτι οὐκ ἔστιν τε ἐκπεπτωκέναι*. Hinc cum Piscatore Rauppius b. l. illam interpretationem praefert, qua *οὐκ ἔστιν* notet particulam similitudinis *quasi*, non dico autem *quasi quod exciderit*, probatque ex loco Platonis, ubi dicatur *οὐκ ἔστιν ὅπριος quasi somnus* [mors.] Sic et Angli vertunt: *Not as though the word of God hath taken none effect*. Ast cum hic sit constructio cum nomine substantivo, adducendum fuisset simile exemplum constructionis cum verbo, idque mediante particula *ὅτι*, quod neglexit Anglica versio. Quare adhuc dum inhaeremus communi, ipsiusque B. Lutheri: *aber nicht sage ich solches*; quia melius cum antecedentibus cohaeret, a qua etiam priores in sensu nihil discrepant. Respicit autem his Apostolus non ad proxime praecedentia, sed ad v. 2. et 3. Voluit etiam illico tacitae obiectioni occurrere argumento aduersativae *δὲ* *aber*: *Si verum est, quod Paulo cognati secundum carnem Iudaei, quorum tam insignia celebrantur priuilegia, sint anathema a Christo, sequitur, verbum Dei esse inane, esse irritum.* nam verbum Dei promittit non anathema, sed gratiam Iudaeis, coll. Gen. XVII, 7. Ier. XXXI, 32. 33. Act. XIII, 46. *sed falsum imo impossibile est posterius. E. et prius.* Notanter autem dicit, *ich sage solches οὐκ ἔστιν*, non *ich sage das τὸτο*, quia

Q

quod

CAP. IX.

quod sibi opponit, non expressis verbis in antecedentibus ponit, sed per bonam et pronam consequentiam inde fluit. Firmissima enim haec est consequentia: quod si Paulus optat esse anathema a Christo pro fratribus suis, E. illi ipsi anathema sint necesse est; alias votum foret vanum. Ex qua argumentatione Apostoli implicita discimus, fundamenta doctrinalia ita esse confirmanda, ut aduersariis cuncta κρησφύγετα eximantur, etiam ea, quae per speciosam sequelam inde elici queant. Respondet itaque Apostolus illationem maioris simpliciter negando: ἔχ' οἶον δὲ ἐκπεπρωκεν ὁ λόγος τῷ Θεῷ q. d. *ab illo anathemate consanguineorum Iudaeorum, ad excidentem sermonem Dei N. V. C.* (De phrasi ebraica ἐκπύπρην λόγον excidere verbum conf. *Ebraism. nostr. p. 108.*) Probat autem Apostolus negatiuam suam:

ὃ γὰρ πάντες οἱ ἐξ Ἰσραὴλ, ἔσται Ἰσραήλ) Datur primum elegans *antanaίσραήλ lasis* in voce qualis quoque in τῷ Ἰσραὴλ loci huic apprime accommodi Rom. II, 28. 29. Deinde hinc talis nascitur prosyllogismus: Q. *non sunt ἀληθῶς* [Ioh. I, 48.] *et ἐν τῷ κρυπτῷ Ἰσραὴλ, illis non factum est verbum promissionis.* Quidam qui sunt ex *Israële*, *non sunt ἀληθῶς* et ἐν τῷ κρυπτῷ *Israël*. E. *et illis non factum est verbum promissionis.* adeoque integritas foederalis, et reiectio iudaeorum pluralis non sunt ἀσύστατα. Notanter autem ait *Israël*, non *Israëlitas* uti v. 4. ad docendum, illud ominis, quod Iacob in hoc habuit nomine, habere omnes fideles, proinde etiam fidem Iacobi eos habere oporteat, absque qua ipse Iacob non fuisset *Israël*. Quo ipso grauitur confellit Iudaeos Apostolus, benedictionem quidem et beneficia Iacobi desiderantes, non vero simul ipsius fidem. Quare autem primum argumentum praeter ordinem ducat ab *Israël*, et non ab *Abrahamo*? id non fecit solum eo, quod nomen *Israëlitarum* magis vsitatus esset, quam *Abrahamidarum*, verum etiam ut ratio desideratae fidei et παλιγγενεσίας eo magis elucesceret.

v. 7. et 8.

Οὐδ' ὅτι εἰς τὸ σπέρμα Ἀβραάμ, πάντες τέκνα etc.) Hic porro conceptae Iudaeorum infantiae: *Semen Abrahami sunt vere et ὄντως Ἰσραήλ filii.* Iudaei sunt *semen Abrahami*. E. respondet Apostolus: *Aratione seminali ad filiationem, siue τὴν ἐξ ὁσίας τέκνα θεῷ γενέσθαι*, Ioh. I, 12. N. V. C. Propterea quod sunt *semen Abrahami*, filii carnis eius adeoque ἐν τῷ φανερῷ, non statim sunt filii Dei, filii promissionis, et ὄντως *Israël*, qui

qui soli apud Deum reputantur pro semine. v. 8. Notanter iterum vocat Apostolus posteros Abrahami σπέρμα semen Abrahami, quia non tantum ex semine eius orti erant, sed etiam ab ipso qua generante, nil nisi corruptam naturam habebant, siquidem in semine non est aliquid spirituale et sanctum aut spiritus regenerationis, sed pura putra natura, adeoque Iudaei ex solo naturali descensu ab Abrahamo privilegia gratiae ad se deriuare nequibant, cum non essent spiritus Abrahami, sed dundaxat eius semen, peccaminosum et corruptum semen, et τέκνα τῆς σαρκὸς filii carnis. Quomodo ergo hic illi consistent, qui haereditatem gratiae foederalis, et pietatem parentum in liberos asserunt? cum tamen nihil amplius sint, nisi ipforum semen, corrupta massa, quid ad hanc haereditas gratiae, licet ius ad gratiam. Iustus ergo fide sua, non parentum, viuet.

Τέκνα] Filii duplici sensu accipi possunt, partim qui ex sanguine Abrahami, Abrahami promissionem de Messia, cuius meritum causa filiationis nostrae est, de ecclesia, quae media filiationis spiritualis habet, et de fide, quae illa sibi applicat, possidebant: partim qui ad Abrahami verbum et ecclesiam fideliter se aggregabant. Posteriori modo etiam Ismaël et filii Keturae erant filii, sed non priori, quia in eorum prosapia neque propagatio Messiae et ecclesiae erat, sed in Isaaco eiusque posteris, itaque Isaac reliquis filiis Abrahami opponitur. Conferri meretur B. Dn. Winckleri Theologi quondam Hamburgensis longe meritissimi brevis expositio german. huius c. IX. b. l.

ἐν ἰσαὰκ κληθήσεται σοι σπέρμα] i. e. Semen promissum, ex quo semen benedictum Messias, in Isaaco tibi praestabitur, quam peculiarem vocis vocandi significationem, quando de Deo dicitur, ex Rom. IV, 17. Er. Schmidius ad b. l. et Matth. XXII, 3. obseruat, quam et cum significatione verbi ebraei נֶכֶד, quod saepe realem denominationem exprimit, optime conuenire, optime conuenienterque iudicat Dn. D. Ad. Heroldus in pallad. Reform. a sua sede destr. ex hoc cap. IX. Ep. ad Rom. p. 42. vide sis Luc. Ebr. p. 31.

v. 10.

Ὅτι μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ Ῥεβέκκα, ἐξ ἐνὸς κοίτης ἔχουσα ἰσαὰκ τῷ πατρός ἡμῶν.

Non solum autem scil. haec, cum Syro et Anglis, sed et Rebecca sc. docet ut Grotius, et Belgae is daer van en bewijs, vel uti B. Lutherus: istis mit dem (sc. Exempel Sarae, oder mit dieser) also/sondern auch mit der Rebec-

CAP. IX.

ca, da sie etc. τὸ ἐξ ἐνὸς ex vno Nortonus Knatchbull interpretatur *ex altero* scil. promissionis verbo. Sed non placet illa interpretatio *relatiua elliptica*, nec ipsi rei congruens, quandoquidem Rebecca ante conceptionem non tale expressum habuit promissionis verbum, sicuti Sara. Nuncupat autem Apostolus Isaacum *unicum*, quia vnicus erat Sarae filius, qualis non erat Iacob suae matris, vnde et solus haereditabat promissionem Abrahami et Sarae. Quanquam non magnopere repugnauerim acceptioni τὸ ἐξ ἐνὸς aduerbiali pro *semel*. *una vice*, cum Hammondo et B. Wincklero, cum in ea maior fere lateret emphasis, quam exponam verbis Winckleri: Also daß sie diese ihre zwey Söhne nicht nach und nach empfangen / und man also dencken möchte / daß deshalb etwas sonderliches fürgefallen wäre / welches die Ursache Der Hinten-ansetzung oder Verwerffung des Erstgebohrnen gewesen / sondern es geschah in einem Ehe-Bette / in einem Entfängniß / damit dringet der Apostel destomehr auf seine Widersacher / die solches nicht leugnen könnten / weil die Historia Gen. XXV, 21. davon gar zu klar: denn was wolten sie dagegen einwenden? Da ein einiges Geblüt des Patriarchen gewesen / und doch aus dem einigen zweyen Söhne empfangen und gebohren worden / deren der Erstgebohrne / bey welchem sich die Krafft des Geblüts mehr gezeiget / die Verheissung nicht / sondern der jüngste dieselbe empfangen. Itaque cum *Isaaco* et *Ismaële* natalium diuersitatem *respectu matrum*, illius *liberae*, huius *seruae* excipia Iudaeis posse, praeuiderit Apostolus, *typum plane parallelum* subiungit *Iacobi* et *Esaui* fratrum vno patre iuxta ac matre prognatorum, ex quibus tamen *solus Iacobus* fuerit *filius promissionis*.

V. II.

Hoc versu occurrit Paulus obiectioni Iudaeorum: *electionem Iacobi ad primogenituram et haereditatem promissionis factam esse propter προξεν* *boni*, *Esauium vero ob προξεν mali ab ea reprobatum*: et docet, illam electionem s. praelationem iam ante eorum natiuitatem, vllamque ita rationem *meriti*, sed potius ex mera et indebita misericordia vocantis Dei factam esse. Quoad voces

Ἡ κατ' ἐκλογὴν τὴν θεῶν προξεν] notetur, illud κατ' ἐκλογὴν non habere se per modum *causae* vel *regulae*, ac si ἡ ἐκλογὴ regula esset προξεν, qua ratione potius ἡ ἐκλογὴ facta dicitur *κατα προξεν*, item *κατὰ*

κατὰ τὴν εὐδοκίαν τῆς θελήματ^{ος}, Eql. I, 5. et 11; sed per modum ob-
iecti vel materiae circa quam, ut dicatur: *Propositum Dei, quod est circa*
electionem, vel *illud propositum, quae electionem, stabile manere*, ut bene
B. Varenius *h. l.* et alii nostrates Theologi obseruant. Nec minus explicatio-
nem vocum κατ' ἐκλογὴν in sensu obiectiuo docte illustrat Henr. Ham-
mondus *h. l.* ex significatione ebraeae vocis קָנָה *elegit*, quae non solum
significet *eligere* aliquem, sed et *praeferre*, quae de causa non modo verti
ἐκλέγειν, sed etiam *παραίρειν*, notante pariter Grotio, ut Deut. VII, 6.
X, 15. item Prou. I, 29. *eligere timorem Dei* est illum amoris mundi prae-
ferre. Hinc porro infit: ἐκλογὴ significat hic *praelationem*, et phrasis
ἡ καὶ ἐκλογὴν τῆς θεᾶς πρόθεσις est *Dei propositum*, quo vnus alteri
praeferitur, siue quoad hanc praelationem vnus prae altero.

V. 12.

Ὁ μείζων δαλέψει τὸν ἐλάσσονα] *Maiores seruiet minori.* quomodo?
num *ciuilitate* an potius *spiritualiter*? Audiamus hic insignem, ad men-
tem Spiritus s. et εἰς τὸ ἐπισομίζειν τὰς ἀντιλέγοντας nulla solidiorem
expositionem B. Winckleri *l. c. p. 69. seqq.* Jacob erlangit die Verheiß-
ung für sich und seine Nachkommen / dergestalt / daß der Größere
ihm dienen soll / nicht eben mit einem Politischen Dienst und unter-
thänigkeit / denn dergleichen achtet Gott in der Sache seiner Kirchen
nicht hoch: So hat auch Esau für seine Person den Jacob nicht gedie-
net / auch nicht also die Nachkommen Esaus denen Nachkommen Ia-
cobs, 2. Sam. VIII, 14. 1. Reg. XI, 15. 16. 2. Reg. XIV, 7. als wol diese
Verheißung in ihren Reichthum anzeigt: So würde auch der Apostel
diese Zeugniß als einen bündigen Beweis in einer geistlichen Sache
nicht anführen / wenn der Spruch nur von einem Politischen Dienste
handelte: Zugeschweigen / daß das Grund-Wort קָנָה sehr oft von
dem religiösen Dienst in heiliger Schrift gebraucht wird / über dies
es erklärt es saac im Geist durch den Dienst der Fußfälligkeit / Gen.
XXVII, 29. Völker müssen dir dienen (קָנָה) und die Leute
müssen dir zu Fuße fallen (קָנָה) Endlich verbindet sich dieses
Zeugniß mit dem folgenden / welches handelt von der Liebe Jacobs, de-
rer Ursache nicht etwas leibliches / sondern geistliches ist. Daher
Jacob in diesem Orte anzusehen / als der die Verheißung des
Messiae und der Kirchen hat: gleichwie von Abraham stehet in dir /
das ist in dem Messia. Also auch hie / der Größer soll den Kleinern
dienen

CAP.

IX.

dienen / in so ferne nemlich / als der kleinere den Messiam hat. Daß aber Esau soll dem Kleinern dienen / und also seinen Gottes-Dienst / Kindschafft Gottes zc. nicht gründen auf seine Erst-Gebuhrt / oder derselben Bürde und Wercke / sondern soll sich an Jacob und dessen Verheißung und Gottesdienst halten / und in so ferne sich nicht scheiden / und mit seinen Nachkommen ein von Jacob geschiedenes Volk anrichten / ist ein Beweis / theils daß Gott den Esau nicht absolut gehasset / und verworffen / sonst hätte er ihn nicht an den Messias und dessen Dienst gewiesen: theils daß Esau und seine Nachkommen im Kampff und Scheiden sich finden lassen / und zwar aus der Vorschätzung und Einbildung des Segens und Vorzugs der Erstgebuhrt vor Isaac, wie er denn deswegen auff Jacob erbittert wurde: Esau war Jacob gram um des Segens willen / damit ihn sein Vater gesegnet hatte / und sprach in seinem Herzen: es wird die Zeit bald kommen / daß mein Vater Leide tragen muß / denn ich will meinen Bruder Jacob erwürgen / Gen. XXVII, 41. Welche Gramschafft / ob sich gleich Esau selbst noch in seinem Leben bekehrte / sich auf seine posterität so fort pflanzte / daß sie von Jacobs Hauß und Kirche sich zweiete / wie aus Num. XX. und andern Orten der Schrift mehr zu sehen / daher Gott den Esau, in so ferne und in solchem respect als er auf das Heil. Geblüt und Erstgebuhrt trozete / nicht liebete / wiewol er ihm seine seligmachende Liebe antrug / und sagete: Der Größere soll dem Kleinern dienen. Aus diesen aber schließet der Apostel sehr klar / daß nicht alle Israheliten seyn / welche nach dem Fleische geboren zc. folgen: „der maßen: Welcher des H. Patriarchen Geblüte hat / und in denselben die Erstgebuhrt / und die ordentlichen Rechte derselben / iedoch „in der Sache der Kindschafft Gottes deswegen im geringsten nicht „angesehen / sondern an dem / der die Verheißung des Messiae hat / „gewiesen wird / der ist ein Beweis / daß nicht die Kinder nach dem „Fleische Erben sind / Esau hatte das alles / und wird doch gewiesen an den Jacob. Ergo. Hactenus in suo pleno nexu non mutilate adducere volui, praesertim cum scriptum illud non sit vbiuis obuium. Nec possum non etiam apponere, quae ad v. 13. de amore Iacobi et odio Esau praecclare edisserit h. m.

Jacob habe ich geliebet / Esau aber habe ich gehasset. Dieses Zeugniß ist genommen aus Malach. I, 2. allwo Gott seine Liebe gegen Israel erkläret / und schlechter Dings saget / **sich habe euch lieb** / welches billig von der höchsten Liebe anzunehmen / die in Christo Jesu ist. Eph. I. **Er hat uns geliebet in dem Geliebten.** Dieses sein erklären beweiset Gott mit dem angeführten Spruch / daher denn folget / daß die Liebe gegen den Stammvater Israel keine andere / als die in Christo ist / sey / welche nicht ist absolut / denn so wäre auch Esau absolut gehasset / und wann dem also / wäre er nicht an den Dienst Jacobs gewiesen : sondern es ist eine Liebe zu Jacob / in so fern er Christum hatte / und folglich eine allgemeine Liebe gegen alle / die Christum haben. Gleichwie aber Jacob Christum hatte / nicht aus der Würde des Fleisches / sondern aus der Gnade / also auch die Gläubigen. Dahero im Gegentheile der Haß Gottes gegen Esau zuerkennen / daß er sey ein eigentlicher Haß / weil der Buchstabe es saget / von welchem ohne Noth nicht abzugehen. Es ist ein Haß / welcher der Liebe Gottes in der Sache der geistlichen Kindschaft entgegen steht / und also nicht bloß ein Haß in zeitlichen Dingen : und obwohl nicht zu leugnen / daß **ne** und **hassen** von einem mindern hassen in der heiligen Schrift gebraucht wird / so ist es doch ein Haß / der die Liebe / die der andere hat / in so ferne mindert. Weil nun Gott Jacob mit der Liebe / die auff die Verheißung Christi sich gründete / liebete / so haßete Gott auch den Esau im Gegentheile mit einem zornigen Haß / nemlich in so ferne Esau dem Göttlichen Wahl-Fürsatz seiner Erstgeburt nachsetzte / und nicht Jacob in Christo / oder Christo in Jacob dienen wolte : Wie damals der Prophet die Nachkommen Esaus vor sich hatte / welche auch von harter Straffe Gottes / die ihre Gebirge öde gemacht / und ihr Erbe denen Drachen der Wüsten gegeben / sich noch nicht zu der Kirche Israels einfunden / sondern Gott zu Trotz ihre Städte wieder bauen wolten / Mal. I, 3. 4. Und ob man sagen wolte / **Gott habe Jacob geliebet / und Esau gehasset** / ehe die beyde geboren / und weder gutes noch böses gethan hatten / so folget doch nicht daß solcher Wahl-Fürsatz absolut, und ohne Vorhersehung des Glaubens und Unglaubens sey. Denn das folget nicht / weil Gott in seinem Wahl-Fürsatz die leibliche Geburt und das Thun und Wercke

aus

CAP. IX.

aus den Ursachen der Wahl ausschliesset / daß er auch Christum / seine Verheißung / und den Glauben nach der Vorhersehung aussehe. Gleich wie es nicht folget / wann ein Prinz / wie David / gerne treue Diener hätte / er fraget aber nichts nach der Adeliichen Gebuhrt und andern Qualitäten / daß er auch nicht auff Treue sehe. Wir gestehen den Reformirten gerne / daß GOTT in der Wahl nicht auff Natur / Geblüt und Wercke sehe / sondern seine Gnade macht uns zu seinen Kindern nach der Vorhersehung ehe wir gebohren / und ehe wir etwas gutes oder böses gethan : Aber das können wir ihnen in Ewigkeit nicht zugeben / daß GOTT es thue / ehe und bevor seine Unwissenheit unserē aufrichtigen Glauben an die Verheißung gesehen / und kan das Gegentheil aus diesem Texte nicht geschlossen werden ; Denn Er spricht nicht : **Ehe die Kinder gegläubet oder nicht gegläubet / oder / ehe GOTT den Glauben und Unglauben vorher gesehen /** davon eigentlich unter uns die Frage ist / sondern **ehe die Kinder gebohren / und weder gutes noch böses gethan hatten.**

Ex quibus haftenus ἀναντιρρήτως et luce meridiana clarius patescit, neque ᾔσθως neque ἐπομένως in tribus illis versibus 11. 12. 13. quicquam agi de *absoluta electione ad vitam aeternam aut reprobatione*. Frustra igitur vel nouissime magno molimine et apparatu *reprobationem Esau* defensare aggressus est Ioh. Marckius *Dissertatione scripturaria IV ad Gen. XXV, 23. § 12. — 23. inclus.* Nec Iurius in Reformatos fuit iniurius, quando eum pro reprobo haberi repugnat. *Hi duo homines, n.p. Iacob et Esau, inquit, fuerunt typi liberrimae et reconditissimae gratiae.* — — — *Certus sum ego, fore temeritatem et defectum caritatis, ex Rom. IX concludere reprobationem et damnationem Esau.*

v. 15.

ἔλεησάω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οὐκ ἐλεήσω ὃν ἂν οὐκ ἐλεῶ.

Quae verba Clericus *h. l.* ex ebraeo ita vertit : *Ei faui cui fauebo, eius misertus sum, cuius miserebor.* vbi alterum verbum, addit, est in futuro, alterum in praeterito. Nesciuit ne vero hic Criticus יִחַם־תִּי et יִחַם־אֵיִךְ habere tonum in vltima, adeoque haec praeterita hic ob ῥ conuersiuum esse facta futura ? sed noluit scire ob suum πρῶτον Ἐνὸς de punctorum et accentuum nouitate, ideoque non curat. Curare tamen debuisset, quod

Apostolus

Apostolus omni exceptione maior maiorem illis auctoritatem tribuerit, reddendo per futura $\epsilon\lambda\epsilon\eta\sigma\omega$, $\delta\iota\tau\epsilon\iota\epsilon\eta\sigma\omega$. Sed valeat hic cum sui similibus. Aliquanto melius vertit cum Anglis Wittichius *h. l. p. 385. miserebor, cuius miserebor, et gratiosus ero, cui gratiosus ero.* quomodo et B. Calovius *h. l. p. 160. a.* et D. Heroldus *tr. c. p. 87. 93. 97.* Peius autem iste explicat *p. 418. Ego actum misericordiae exercebo ergo eum, erga quem exercere ab aeterno constitui, et actum gratiae itidem exercebo erga eum, erga quem gratiam exercere constitui ab aeterno.* Deus enim ab aeterno decrevit *omnes $\chi\alpha\rho\iota\varsigma$ in gratia prosequi in Christo $\epsilon\nu\tau\omega\eta\gamma\alpha\pi\eta\mu\acute{\epsilon}\nu\omega$, Eph. I, 6. coll. v. 4. 5. et omnium incredulorum misereri, Rom. XI, 32. bonus est Iehoua omnibus, et miserationes eius sunt super omnia opera eius, Ps. CXLV, 9.* Quoad Lutheri versionem verba gratiae et misericordiae posteriori loco commode secundum *veram naturam et conditionem* sumi possunt, *h. s. welchem ich gnädig bin / dem bin ich gnädig / und welches ich mich erbarme / des erbarme ich mich / hergülich / aufrichtig / ohn allen Verdienst und Würdigkeit.* Quomodo sumitur $\tau\acute{o}\ \epsilon\nu\tau\omega\eta$ iteratum Ier IV, 1. *wilt du dich befehren zu mir / so befehre dich recht.* ita vi interpunctionis authenticæ. Verumtamen cum in graeco in utroque membro *futurum* sequatur *praesens*, quo alterum futurum in ebraeo exprimit, quidni ductum Apostoli $\kappa\alpha\tau\alpha\ \pi\acute{o}\delta\alpha$ sequamur? quemadmodum Syrus, sic facilis nec ullo modo dura sonaret haec versio: *Ich will ferner gnädig seyn / dem ich gnädig bin / und ferner mich erbarmen / des ich mich erbarme.* Deinde et hoc probe obseruandum est cum B. Wincklero, hoc dictum, ex Exod. XXXIII, 19. petitum, de *extraordinaria Dei gratia* agi, quam sententiam pulcerrimam et memorabilem omnino celeberrimi viri vocat celeberrimus non minus D. Fechtius in *praef. commentarii Vareniani in Iesaiam. pl. L. b.* Merebuntur igitur ipsa ipsius verba hic commemorari: *Dieser Spruch handelt von der außerordentlichen Gnade Gottes / wie zu sehen theils aus der Verbindung mit dem nechst vorhergehenden / da Moses etwas sonderliches / nemlich Gottes Herrlichkeit zu sehen / begehret / und dahero auch dieses eine Antwort zu Mose allein / und nicht zu dem Volcke ist / wie der Apostel deswegen auch bedenklich sezet: Er spricht zu Mose: theils / weil Gott von dieser Gnade anders als von der ordentlichen redet / von dieser heisset es: auf das er sich aller erbarme / Rom. XI, 32. So gar / daß kein Spruch wird anzuführen seyn / da Gott von*

CAP. IX. der ordentlichen Wahl so redet / als hie zu Mose: theils / weil keine andere Verbindung mit dem vorigen / als dieser / seyn kan. Daß aber der Apostel eben diesen / und nicht andere gleichlautende Sprüche in dieser Sache angeführet / ist nicht vergeblich geschehen; denn damit wil er desto mehr beweisen / wie sparsam Gott mit seiner extraordinären Gnade sey / daß/da er sonst mit Mose, als ein Freund mit dem andern / redet / doch da derselbe etwas extraordinäres begehret / ob es Gott ihm gleich etlicher maßen wiederfahren ließ/ wolte er doch seine Freiheit vorher liberiren, um bey iedermann das Nachdencken zu erwecken / so Gott mit seinem so nahen Freunde so procediret / so könts vielweniger einander dergleichen begehren.

v. 16.

Ἄρα γὰρ ὃ τὸ θέλοντ', ὁδὲ τὸ τρέχοντος, ἀλλὰ τὸ ἐλεῖντ' θεῶν.
Haec prone et legitime ex antecedentibus consequuntur vi particularum conclusuarum ἄρα γὰρ, et docent, in ordinaria Dei gratia et misericordia ad υἱοθεσίαν esse acquiescendum, extra quam omnem hominis vel optimam intentionem intensissimamque actionem ad acquisitionem extraordinariae gratiae, in qua Deus prorsus liberrime disponit, absque vlla iniustitiae umbra, esse longe insufficientem et frustraneam. Discimus hoc in exemplo Esau, ad quem Apostolus in τῷ velle et currere procul dubio respicit. In eo enim vtrumque hoc erat ad praeoccupandam benedictionem patris, volente etiam patre. Et quia res illa in carne ferina posita erat, idcirco Esauus currebat, quod si hic Deus extraordinariam feram in manus eius incurrere fecisset, primus praereptor benedictionis paternae exstisset. At incassum currebat. Cui illa adiudicata erat, is prius illa potiebatur quam Esauus.

v. 17.

λέγει γὰρ ἡ γραφὴ τῷ Φαραὼ. ὅτι εἰς αὐτὸ τὸ ἔλθω ἐξήγειρά σε ὥστε ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὴν δύναμίν μου, καὶ ὅπως διαγγελή τὸ ὄνομά μου ἐν πάσῃ τῇ γῇ.

Particula γὰρ indicat rationem prioris. Vorher hat der Apostel gesagt / sunt iterum verba accuratissimi Winckleri, daß außer der ordentlichen Gnade / alles was ein Mensch wil und thut / vergeblich / und also auf den erbarmenden Gott alleine ankomme. Dieses wil der Apostel ferner beweisen mit dem / was Gott zu Pharao sagte. Dieser Pharao schlug die angebotene ordentliche Gnade aus / und machte sich also

also mehr würdig des göttlichen Zorns; Gott gieng außerordentlich mit ihm um/ohn daß ers begehret hätte / oder darum gelauffen wäre/ sondern vielmehr das gegentheil wünschte. Gott aber that es in respect des Pharaonis aus pur lauterer Erbarmung / darum hab ich erwecket/ daß ich an dir meine Mächt beweise. In respect aber des Entzwecks/welchen Gott hatte / war es die Verherrlichung seines Namens: Und mein Name verkündiget werde in allen Landen. Woraus erscheinet / wie klar dieser Spruch ein Beweis des vorigen ist.

ἐξήγειρά σε) B. D. Ioh. Maior in disput. super h. l. Ienae 1637 habita exponit: ante totius mundi oculos proposui, et in arenam produxi te. Et fere eodem modo explicat B. D. Menzerus in analysic. IX ad Rom. tom. I. dispp. Giess. Hanc sententiam etiam tuetur Theophylactus, qui ita vertit: εἰς μέσον σε ἡγάγον in medium produxi te, i. e. explicante Hammondo, produxi te vt hominem, in quo exemplum edere decreui. Cui veto ἐξεγείρειν hic est periculo eripere, liberare, sicuti vsurpetur Iac. V, 15. de periculo morbi. et sic respondere voci ebraeae Exod. IX, 16. Theophylactum iuxta expositionem Hammondi sequitur Dn. D. Ad. Heroldus tract. cit. p. 104. ita reddens: ideo constitui te in exemplum. Enimvero quum ista explicatio verbi ἐξεγείρειν videatur longius petita, nec satis probata, quum aliud sit excitare, aliud in scenam vel exemplum producere, nec ante datae connexioni genuinae respondeat, praestabit omnino propriam istius verbi significationem tenere, eo quod Apostolus videtur non sine graui causa tam emphaticum verbum ἐξήγειρά in hoc negotio adhibuisse, non secutus hic, vt alias, αὐτολεξεί τις εβδομήκοντα. qui verbum ebraeum transtulerunt: διετηρήθης conseruatus es, sensumque huius difficilis loci verbis rursus laudatissimi Winckleri, cuius profundam doctrinam theologiam ex ore et scriptis maximi facio, euoluere h. m. Es hält dieser Spruch in sich (1) das erbarmen Gottes. (2) Des Erbarmens End-Uhrsache. (1) Das Erbarmen/ darum habe ich dich erwecket ic. Daß Hebräische Wort קָנַח נַפְשׁוֹ lautet: darum hab ich gemachet / daß du stündest. zum Beweis / daß er gefallen / und so bald gestorben und verdammet worden / wegen seiner Bosheit wieder Gott/ wo ihn Gott nicht erhalten/nicht nach der Gerechtigkeit / nach welcher er fallen sollte / sondern nach der Barmherzigkeit Gottes. Nach Gottes Gerechtigkeit war der Pharao so off

CAP. IX

todt / als er ihm widerstande / und würde unfehlbar der Tod erfol-
 get seyn. Nach Gottes Barmherzigkeit stund er wieder / und war
 moraliter eine neue Auferweckung / welches die LXX interpretes
 und Paulus uns zuerkennen geben. Gleichwie die Erhaltung der Crea-
 turen die Schrift ein Schaffen nennet Ps. CIV, 30. Ies. XLI, 20. weil
 ohne Gottes Krafft sie nicht würden bleiben / und wenn sie bleiben/
 solches gleichsam eine neue Schöpfung ist. (2) Des Erbarmens
 End-Ursachen. Die Erste ist: die Beweisung der Macht Gottes:
 daß ich an dir meine Macht erzeige. Das Grund-Wort deutet auf
 einen Beweis / welche solche Macht gleichsam mit Fingern weist und
 eident vorstellet / ἐνδείξωμαι, daß ich klar und deutlich zeige.
 Dergleichen Beweis war gegen Pharaon erwiesen. Gott remonstrir-
 rete es ihm erstlich durchs Wort / und solche war die Beweisung der
 Macht und solcher Wunderwercke Gottes / die keine andere / als
 Göttliche Macht / warhafftig und unbetrüglich wirken konte. Auf
 welchen auch die Macht Gottes so eident in die Gewissen einleuchte-
 te / daß die klügste und ärgste in Aegypten musten sagen: hier ist
 Gottes Finger. Wie denn der Apostel bedenclich spricht: ἐν σοὶ
 in dir / um zu zeigen / daß diese Macht sey in das inwendige ihrer
 Seelen beweislich gekommen. Gleichwie nun aller Beweis der Gött-
 lichen Krafft in uns zu unser Befehrung angesehen; also auch dieser/
 welcher um des Gehorsams des Pharaonis gegen Gott / und also um
 seiner Befehrung willen geschah / und daher dieser Spruch ganz un-
 gereimt eine absolute Verstoßung daraus zu erzwingen angeführet
 wird. Des Erbarmens andere End-Ursache ist die Kundmachung
 des Göttlichen Namens: und mein Name verkündiget werde
 in allen Landen. Der Name Gottes welchen er solcher Gestalt
 wolte kund machen / ist der Name seiner Gnaden in Christo. Das
 zeigt der erste anspruch Gottes: so saget der Herr / der Gott Israels
 laß mein Volck ziehen / daß es mir ein Fest halte Exod. V, 1. Nun
 aber heißet Gott der Gott Israels wegen der Verheißung
 von Christo / und wegen des durch Christum gemachten Bundes.
 Diesen Namen wil Gott kund machen / und machen / daß man flei-
 ßig davon rede / κηρύσσειν, gleichsam als sey man dazu gesendet und beruf-
 fen / διαγγελλῆν, daß man / und zwar in aller Welt davon rede:
 Welches

Welches ein starcker Beweis der Ernstlichen Liebe Gottes zu aller Menschen Seligkeit ist. Daß aber Gott nicht spricht: auf daß meine Macht kund werde / sondern mein **Nahme** / solches ist ein Beweis / theils: daß es Gott mehr um die Kundmachung seines Namens / als seiner Macht zuthun ist / theils / daß die Wunder und Wercke der Göttlichen Macht keinen andern / als den Evangelischen Entzweck haben. Diesen suchte Gott damahls an aller Welt desto durchdringender / als Egypten wegen seiner Weißheit und Herrlichkeit zu der Zeit in aller Welt berühmt war / und dahero desto geschwin- der und kräftiger / was an Egypten geschah / kund wurde. Daß wir daher sehen / die Wunder-Gnade Gottes erzeuge sich nicht wol eher / als wenn ein grosses Werck zu Gottes Ehren vorhanden / wes- wegen diese Wunder-Gnade in geringen Sachen weder zu begeh- ren / noch so sie praetendiret wird / vor gewiß anzunehmen ist.

v. 18.

Ἄρα ὃν θέλει, ἐλεεῖ ὃν δὲ θέλει, σκληρύνει.

In diesen Schluß wird zweyerley geschlossen / pergit idem vir optimus, aus dem beyden angeführten Sprüchen. Aus dem **Ersten**: **Welches ich mich erbarme / des erbarme ich mich** / wird sehr klar geschlossen / so erbarmet er sich nun weß er wil / und ist von der außerordentlichen Gnade zuverstehen. Aus dem Exempel Pharaonis, **Darum habe ich dich erwecket** / schließet der Apostel das andere: **Und verstocket welchen er wil.** Gott verstockte Pharaon nicht durch seine in ihm wirkende Krafft des Bösen / denn was Gott that / war eine demonstration zur Bewegung des guten / sondern durch die Verschonung und wiederholte Beweisung seiner Güte un Krafft / an welcher der Pharaon sich verstockete / gedencfende / weil Gott so gütig ist / daß er verschonet / die Straffe aufhebet / und das so oft / so würde es im übrigen auch nichts auf sich haben / wenn er nicht folgete. Daß nun Gott dem Pharaoni so lange zugesehen / stand bloß bey Gott / und ist nicht zum Exempel anzuführen / daß er es einem andern auch so thun werde / daher spricht der Apostel: **Er verstocket welchen er wil.** finden also die Reformirten in diesen Versiculn nichts zu ihren Be- huff zu der praedestination, weil unter ihnen und uns die Frage nicht ist von der extraordinären / sondern von der ordentlichen Gnade. Da man nun Gottes Verheißung vor sich hat / ach so wage man es doch nicht

CAR. IX.

nicht mit Verachtung dieser auf etwas sonderliches. Wer wolte es wagen / da man ein Schiff hat über das Meer zu fahren / solches aus zu setzen / und sich unterwinden wollen zu Fuß darüber zu gehen / weil Petrus ehemahlen auf dem Meer gegangen? Eben sol thöricht und vermessen ist / das Wort Gottes aus den Augen zu setzen / das uns Gott zur Buße und Glauben gegeben / und seine Seligkeit auf eignen Gutdüncken / Einbildung / ja einer Hoffnung zu künftiger sonderlicher Gnade Gottes bauen? Gesezt / Gott thäte einem was besonders / so siehet man an Pharao, daß man auch dieses ausschlagen / und sich darüber nur mehr verstocken kan. Ceteroqui Deus dicitur *indurare* 1) non ἐβεργητικῶς, vti Ezech. XXXIV, 16. *oues infirmas consolidat*; nec 2) αἰτιολογικῶς, vti Ezech. XXX, 24. *brachia Regis Babyloniae roborauit*, et vt Eglonem Regem Moabi Iud. III, 12; neque 3) Deus indurat impios, quomodo Ezechielis faciem dedit vt adamantem et silicem, c. III, 9; sed (α) *iudicialiter*, quando vt iustissimus iudex scelera punit. (β) *desertiue*, dum prae fracte impiis gratiam suam indebitam subtrahit, neminem tamen prius deserit, nisi prius deseratur. (γ) *negatiue* non emolliendo. (δ) *permissiue* dum Satanae permittit, vt eos induret et excoecet, vel in reprobam mentem dati se ipsos magis magisque indurent. Denique (ε) *determinatiue*, non solum determinando *quam diu* et *quousque*, (non enim illa induratio semper fit finaliter], sed temporaliter, coll. Ies. LXIII, 17.) sed etiam *quoad fines bonos*, tum ratione Dei, tum ratione hominis.

V. 19.

Τί ἐπι μέμφεται; τῷ βεβλήματι αὐτῆς τίς ἀνθέστηκε;

Μέμφεται) Verbum est emphaticum talem notans incusationem, quae cum graui indignatione est coniuncta, vt accusationis vix detur finis, quod vernacula nostra exprimit *Reiffen* / *belffern*. Conf. Marc. VII, 2. Syr. XI, 7. XLI, 10. Eiusmodi etiam est verbum, quod in vita ciuili non potest aliquis vti erga superiorem, cui reuerentiam debet. Sic non audent liberi erga parentes dicere; *ihr Reiffet und belffert den ganzen Tag* etc. Quanto minus homo erga Deum. Dum igitur Iudaei h. l. non verentur erga Deum hoc vocabulo vti, certissimum est iudicium animi malitiosissimi contumacissimique. Vid. Winckler. *b. l.* Qui etiam optime quoad cohaerentiam obseruat, verba: *voluntati eius quis resistere potest?* in fonte

fonte esse clariora : **Wer hat seinem Willen widerstanden?** Cap. IX.

Wer? nemlich von uns / mit welchen du redest. Neden demnach die Juden so / daß sie das ganze Volck der damahligen Zeiten dem Apostel für die Augen stellen / und dabey so Keck seyn / daß sie sich getrauen er werde unter den ganzen Volck nicht einen einzigen finden / von dem er sagen könne: er habe Gott widerstanden. Darum rühmen sie: **Wer hat seinem Willen widerstanden?** und das nicht ohne Schein. Denn sie sehen auf das unmittelbare angeführte Exempel Pharaonis, von welchen sie wol wußten / daß er Gott widerstanden: sie hielten sich aber nicht so böse / als Pharaon war / denn Pharaon widerstand Mose in seinem Wort und autorität: Die Juden ob sie gleich Mosi Wort nicht recht gläubten / hielten gleichwohl Mosi autorität hoch: Wir sind Mosi Jünger / wir wissen / daß Gott mit Mose geredet / Ioh. IX, 28. 29. Pharaon widerstand dem ganzen Volck Gottes: diese achteten sich des Volckes Gottes zu seyn. Das war ein Schein / das sie meineten / keiner wäre unter dem Volck wie Pharaon, da sie doch im Grunde ärger waren. Denn Pharaon widerstand dem Diener altes Testaments / diese dem Herrn / und dem Mittler Neues Testaments. Pharaon widerstand dem Volcke / welches die Fürbilder entfahen sollte / die Juden aber dem rechten Israhel nach dem Geist / welcher das Wesen der Güter hatte. Pharaon widerstand den horriblen und nur etlichen Wunder-Wercken / die Juden einem solchen Willen Gottes / der durch seinen eigenen Sohn die allerliebste / allerangenehmste / Liebreichste / und mit allen Willen anzunehmen würdigste / und fast unzählige Wunder-Wercke wirkete / um sie durch solche große extraordinäre Gnade zubekehren.

V. 20.

Ἀνταποκρινόμενος τῷ θεῷ) Verbum notat talem, qui non solum ad propositam quaestionem iuris audet respondere, sed etiam ad sufficientem remonstrationem et euidentem conuictionem audacter reponere, replicare, vi praepositionis *ἀντί contra*. conuenit cum phrasi ebraea Ies. XLV, 9. vbi eiusmodi homo vocatur *לִּיגִיתָן בְּיָדֶיךָ* *ligitans cum formatore suo*. Tales erant hic Iudaei. Der Apostel hatte die Rechts-
Frage wieder **erördert** / daß nicht das Geblüte / sondern die Güte
Gottes

Cap. IX.

Gottes die Ursache der Göttlichen Kindschafft wäre : Und das mit solchen Gründen / die des Judenthums eigene waren / darüber hätten sie sich billig geben sollen. Aber sie antworteten : Ist denn Gott ungerecht? der Apostel beantwortet die Frage abermahls mit unwidersprechlichen Beweis; die Juden beruhen nicht dabey / sondern repliciren / wiewohl mit einen bloßen Boshaften Widerstand : Was schuldiget er denn uns? Sie gieng es recht ἀντὶ entgegen / welches der Apostel ihnen vorhält / und damit auf ihre Replicam zur Gnüge antwortet. Entlich spricht der Apostel bedenclich : mit Gott / nicht mit Paulo / weil die Sachen nicht zwischen Paulo / sondern zwischen Gott und den Juden streitig waren / daher / ob Paulus gleich Gottes Recht ausführete / nam er es sich doch nicht an. B. Winckleri b. l.

Μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα ὡς πλάσαντι τί με ἐποίησας ἔτως;) Num dicit figmentum fictori : quid me fecisti ita? Vis | comparisonis ab artifice desumptae non sita est in τῷ facere ita , sed in oblocutione facti , idque vi connexionis.

v. 21.

Comparatio a figulo non latius procedit , quam ad demonstrandum , hominem non decere Deo obloqui. Nec Apostolus illam applicat ad genus humanum , sed ad hominem Deo suo obloquentem. Apostolus etiam se explicat in seqq. Vid. Wincklerus b. l.

v. 22

κατηρτισμένα) Bedeutet ein solches zurichten / da etwas so ahrtig ausgearbeitet und zubereitet ist / daß es sich eigentlich dazu schicket und füget. Also heißen dann die ungläubigen / die Gott mit großer Gedult trägt / ganz füglich zugerichtete εἰς ἀπώλειαν , dieweil sich an ihnen das gute / daß sie erhalten könnte v. g. die Krafft und Liebe des Worts 2c. gänzlich verlieret und nur das Böse sich findet / welches ja die genaueste Bequemlichkeit ist zum Verderben. Haec eleganter idem Wincklerus. Pessime Wittichius b. l. p. 426. ἐξηρτισμένα refert ad Deum : quamvis non diffiteatur , homines per sua peccata magis magisque praeparari ad ἀπώλειαν. Sed p. seq. 427. melius : reprobi , dum contemnentes diuitias longanimitatis et benignitatis Dei , sibi ipsis thesaurizant iram Dei in diem irae , praeparant se ad interitum. Ipse quoque

quo Hammondus expresse ad Pharaonem applicat, cum hac paraphrasi: **CAP. IX.**
hoc notat, quod Pharaon iam ipse fuerit ad destructionem praeparatus,
cum Deus hoc modo eum reiecerit.

v. 26.

ἐν τῷ τόπῳ) Est *locus gentium*, inter quas reliquiae X tribuum dispersae erant: et in genere *locus quisque gentilis*, in quo habitabant peregrini, et a politia Israelis spiritualis remoti, Eph. II, 12.

ἐκεῖ) Magnam emphasin habet h. l. aduerbium loci ἐκεῖ ibi scil. inter gentes. innuit enim euangelium inter gentes praedicandum, et quouis in loco terrarum Deum ecclesiam inter gentes collecturum, Luc. XXIV, 47. bene annotante D. Heroldo *tr. cit.* p. 181.

v. 28.

λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων ἐν δικαιοσύνῃ, ὅτι λόγον συνετέμμενον ποιήσει κύριος ἐπὶ τῆς γῆς.

Verba haec deprompta sunt ex Ies. X, v. 22. et 23. Videamus quomodo Apostolus cum Propheta in sensu conueniat? λόγον recte Grotius, Hammondus, Varenius, D. Heroldus *tr. c. p.* 189. alique accipiunt pro *ratione supputandi*, *rationario*, ubi subtractis expensis et acceptis exigua *summa*, siue κατὰλειμμα *residuum* aliquod manet; itaque λόγον συντελῶν *rationem conficiens* respondet voci ebraeae לִיָּבֵן, et synonymae sequenti הִלָּבֵן *consummationi*, vel potius *summae confectiōi*: συντέμνων *praecidens* scil. ἐς, respondet verbo ebraeo חָתַם *praecise definita, decreta*: ἐν δικαιοσύνῃ in *iustitia* vel *per iustitiam*, in quo implicitum est ebraeum אַבְּרָם *abundans iustitia* np. euangelica. Sequentia iam verba tam hic quam in ebraeo idem dicunt, mutatis saltem ad maius πάθος verbis. Vnde particula ὅτι non est incongrue in medio posita, cum ad initium pertineat, ut Grotius putat; neque etiam secundum Hammondum est expletiva: sed recte ut וְ initialis v. 23. *affueratiua*, certe *utique*. Versio itaque et sensus ita se habet.

Summam enim colliget et praescindet (a multitudine Iudaeorum incredulorum et reprobatorum) *mediante iustitia fidei*, quam recipiet, coll. c. XI, 17. vel ebraice:

Summa praecise definita erit, abundans iustitia. atque adeo haec *summa* fidelium Iudaeorum utpote *vasorum misericordiae* respectu numeri *vasorum irae ἀναθεματιζομένων* erit exigua, κατὰλειμμα, et ut Apostolus v. seq.

CAP. IX. seq. cum τοῖς ὁ ebraeum רִשְׁוֹ *residuum* eleganter transfert σπέρμα *semen*, id que כְּמַעַל *secundum exiguitatem*, coll. Matth. XIII, 32. Additur iam in maiorem asseuerationem:

Certe, inquam, (ja/ich sage) *summam* (in consilio Dei) *praecisam* (*exacte definitam*) *faciet Dominus in terra*. ebraice:

Omnino, inquam, *summa* (וְכִרְצָן) *etque exacte definita* erit: quam Dominus Iehoua Deus exercituum facturum est in medio totius terrae. Monstrato sic utriusque textus pulcherrimo parallelismo, ecquis in graecis manifestam videt ταυτολογία? sicuti vidit vir doctus C. M. Pfaffius in *supra cit. dissert. Crit. p. 141. et p. 225.* quid repetitio ista sibi velit, non perspexit, cum nec in textu Iesaiæ ebraeo appareat. Quae sane non levis est ἀβλεψία, nec debita εὐσυνεσία textus ebraei in hemistichio ultimo versus praecedentis 22. כְּלִין חֲרֹץ שֶׁשֶׁן צִדְקָה quae verba cum illis versus 23 Apostolus pro scopo suo commode compegit in vnum versum, istaque exprimunt, ut clare monstrauiamus, haec graeca λόγον συντελῶν ἢ συντέμνων ἐν δικαιοσύνη. Sed nec intelligit quid sit συντελεῖν καὶ συντέμνειν λόγον p. 122.: et וְכִרְצָן nil aliud dicere, quam λόγον συντετμημένον. at perperam. λόγον exprimit nomen כֶּלֶךְ: accedere etiam, quod verba ἐν δικαιοσύνη huc non pertinentia omittant praestantissimi quidam codices. ast et hoc praue. Vnde existimat, eligendam esse vel lectionem codicis Alexandrini, quam quoque genuinam arbitratur Millius, ubi λόγον γὰρ συντελῶν ἢ συντέμνων ποιήσει ἐπὶ τῆς γῆς; vel Theodoretī, quam praefert: λόγον γὰρ συντετμημένον ποιήσει κύριος ἐπὶ τῆς γῆς. Sic belle eligitur spurium pro genuino, mutilum pro integro. Praeter fas igitur oscitantiam librario dictanti impirgit. Quare fallit manifeste in hoc exemplo Canon: *Librarius saepe dictauit, non, quae scripta erant, sed quae cogitabat.* Et quid? si et reliqua examinentur, quod iam non est nostri instituti. Huic Canonī opponimus alium Canonem nostro loco apprime conuenientem, qui est p. 223. *Lectio, quam contextus requirit, est approbanda;* cumque p. 246. dicat: *omnes lectiones, quotquot hodie exstant, leuis momenti sunt, adeoque vix attendendae:* quare ergo hic temere attenditur?

v. 30. 31.

Apostolum hic mediante formula transitoria proponere veram suam sententiam, duplici thesi, scopum et clauem totius capitis complexa, constantem, optime obseruat Dn. D. Heroldus *tr. c. p. 198.* proposita pariter

ter laudati Hammondi praeclara hic loci mente contra socios in antecedenti-
bus sedem absoluti decreti quaerentes h. i. m. *Ut igitur concludamus, di-
cendum, omne illud, quod hucusque scil. ex Prophetis probatum est (ad
quam probationem omnia, quae in hoc capite dicta, referenda sunt tan-
quam praemissae, quae hanc conclusionem in his verbis formatam, et
nullam aliam inferunt) hoc esse: quod gentiles, qui non sectati sunt iusti-
tiam (i. e. qui non tali cum Zelo praetenderunt, se esse filios Dei acceptos)
illam consecuti sint, fidem in Christum amplectendo.* In paraphrasi haec ita
comprehendit: *Quicquid haecenus probavi, huc redit: nempe gentiles, qui
iustificationis causa nequaquam contenderunt, neque se solos Deo gratos
esse, fauoremque eius consecutos iactarunt, Christo credentes eam adeptos
esse; qua de causa, cum antea idololatrae fuissent, iustificati sunt. Huc
spectant, quaecunque in hoc capite dicta sunt, ex quibus hoc colligitur.*

κατέλαβε) Notat hoc verbum ex observatione Hammondi ritum,
quo victores in certaminibus coronam scopo affixam, consensu tamen
brabeutae, sibi rapiebant; quo sensu Apostolus etiam hoc verbo utitur I.
Cor. IX, 24. Philipp. III, 12. I. Tim. VI, 12. *Iustificatio* itaque erat
βραβεῖον, quod omnes persequiebantur, Iudaei eo exciderunt, quia eam
via illegitima persequiebantur, nempe per opera externa et legalia: quare
et *impegisse* dicuntur v. seq. vt *cursoribus* interdum obtingit, et provide
gentes anteuerterunt eos.

v. 32.

Ὅτι ἢ ἐκ πίστεως, ἀλλ' ὡς ἐξ ἔργων νόμος) *Quia non ex fide, sed tan-
quam (vere exprimit ὡς Ebraeorum veritatis) ex operum lege* supple ex
praeced. διώκσι αὐτὴν *quaerunt eam* iustificationem et salutem.

Πεγένοιντο) Bene Chrysostomus in b. l. *Impingitur, dum non atten-
ditur, sed alio respicitur et inbiatur. Quoniam autem ad legem illi re-
spexerunt, impegerunt in lapidem.*

v. 33.

Ὁὐ καταισχυνθήσεται) *Non pudebit, pro quo Ies. XXVIII, 16. est
ἡσυχία festinabit.* Vbi docte observat Pocockivs *Not. Misc. Bibl. p. II. f.*
approbante et Hammondo b. l. verbum ἡσυχία antiquitus tres habuisse si-
gnificationes sibi inuicem in rei natura affines, in lingua Arabica adhuc su-
perstites, nempe *timere, festinare, pudore suffundi.* Qui enim
timet, consternatus nunc hanc nuncillam viam *festinanter* ingreditur:
pudoreque

CAP. XI

pudoreque tandem perfunditur. Primam significationem sequuntur Chaldaeus et Syrus, secundam recentiores, tertiam LXX et Apostolus et Syrus. Ita et Petrus 1. Ep. II, 6. cum Syro.

CAP. XI.

v. 15.

εἰ γὰρ ἡ ἀποβολὴ αὐτῶν, καταλλαγὴ κόσμου τίς ἢ πρόσληψις,
εἰ μὴ ζωὴ ἐκ νεκρῶν;

Sensus est: *Si enim reiectio eorum* (nr. Iudaeorum induratorum occoe-
catorum v. 7. 8. lapsorum v. 12.) fuit *reconciliatio mundi*, (i. e. occasio
reconciliationis, v. 11. coll. Act. XIII, 46. et ad *thesauros euangelii* v.
12. vocandarum *gentium*, coll. v. 12. vbi κόσμος explicatur per τὰ ἔθνη.
Nam *Israëlitae* vnus erant populus, gentes vero ἀπηλλοτριωμένοι τῆς
πολιτείας τοῦ Ἰσραὴλ, Eph. II, 12. Col. I, 21. *mundum reliquum* vniuer-
sum constituebant.) *quae* (quantifruitus erit] *assumptio*, (πληρώματος
multitudinis Iudaeorum coll. v. 12.) *nonne*, vel *certe* (vbi ἢ — οὐκ
Gen. XXIV, 38) erit *vita ex mortuis* vel *mortuorum* scil. gentilium, coll.
Eph. II, 1. 5. Luc. XV, 32. 1. Ioh. III, 14. In hac apostrophe ad gentiles v.
13. coepta reassumit Apostolus ex v. 12. aliis saltem verbis πρόσληψιν hanc:
*Si Iudaei ob incredulitatem non fuissent reiecti, gentiles ad reconciliatio-
nem cum Deo non peruenissent*, respondendo rursus in hoc versu per inuer-
sionem. Nam certe gentiles potius offendi potuissent exemplo incredu-
litis Iudaeorum, vt nec ipsi reciperent Messiam, quem Iudaei, tanquam
proprius Messiae populus, tantopere repudiarunt. E contrario si Iudaei
credidissent, hoc ipso exemplo multo magis allici et inuitari potuissent
gentiles, ita vt assumptio Iudaeorum gentibus magis salutaris fuerit futura,
et vita ex mortuis, ita vt ex regno tenebrarum et mortis in vitam fuerint
translatæ.

v. 16.

εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία, καὶ τὸ Φύραμα. καὶ εἰ ἡ ῥίζα ἁγία,
καὶ οἱ κλάδοι.

*Si enim primitiae sanctae sunt, etiam massa sancta est. Et si sancta est
radix, etiam rami sancti sunt.* Vult hic Apostolus commendare genti-
libus reuerentiam erga Iudaeos, bonamque adhuc de iis spem, *quoniam
adhuc*

ad hoc sunt sanctum semen, id quod hic probat. Per ἀπαρχὴν et ῥίζαν *Cap.* *primitias*, et *radicem* intelligit sanctos patriarchas, quibus facta est promissio: per Φύρμα καὶ κλάδους *massam* et *ramos* posteros eorum fide eam apprehendentes. Non enim ut recte annotat Varenius *b l.* hoc vult Apostolus: sanctorum patriarcharum posteros natura esse Dei filios, seu in diuino foedere: contra hanc enim opinionem grauissime disputauit c. IX. 7. 8. sed hoc innuit: Deum qui Iudaeorum maiores verbo et sacramentis ad regnum suum vocauerit, non ita in vniuersum omnes illorum posteros reie- cisse, ut non, modo vere conuertantur, eos in gratiam velit recipere, coll. v. 23. cum vocatio et χαρίσματα Dei sint ἀμεταμέλητα, v. 29.

Coronidis loco

de Sabbatho δευτεροπρωτω

ex Luc. VI, 1.

subnectemus oppido doctam sententiam viri cl. Salomonis van Til ex *dissertatione de vero et iusto illius tempore* nuper anno 1708. habita ner- nose conceptam. P. I. § 8. c. fin. iuxta canonem Harduini Iesuitae doctissi- mi: ubi duo numeralia coeunt, substantiua duo esse subintelligenda: δευτερον πρωτον idem esset ac δευτερος μηνς ὁ πρωτος σαββατον *Sabbathum primum secundi mensis*. quia in *menfe secundo Iiar* extra neomeniam et sabbatha hebdomadalia nullus dies feriatuus in calendario iudaico aut lege Moſis notetur obseruandus; praeprimis quia vigeſabat tunc Iudaeorum messis triticea ante festum pentecostes (quod die sexto mensis tertii *Siu an* ex prae- cepto Dei celebrarum fuit) absoluenda. Si quis tamen malit composi- tionem ita resolueret, ut Lucas plura πρωτα σαββατα supponens *alterum primum* in contradistinctione ad *primo-primum* dixerit, res eodem redi- bit: ita enim *primo-primum* anni erit absolute primum, et primum secundi mensis erit *secundo-primum* eiusdem anni. § 9. ita pergit: Scio equidem ab il. Scaligero, quem plurimi sequuntur, compositam illam vocem resol- ui in πρωτον ἀπὸ τῆς δευτέρας: ut δευτερον hic notet secundum diem azymorum, quo manipulus hordeaceus offerebatur, prout vocatur apud Iosephum. Ast primo durior videtur viris graecae linguae peritissimis ista compositio, ut hic praepositio ἀπὸ inferatur. Hinc cl. Christ. Scotanus in annalibus N. T. mss: vox δευτεροπρωτον non videtur ex analogia graeci sermonis ita resolui posse, quin aliena et inconueniens formatio fuerit. Sane Capellus et Grotius iure desiderarunt similis formationis exemplum, quale

quale haftenus non protulerunt, nec facile proferent viri docti. Alterum, quod mouent contra sententiam Scaligeri est, quod Iudaei dies illos, qui inter secundum azymorum s. manipuli oblatis et pentecosten intercedebant, non memorentur numerasse per sabbatha hebdomadalia. Imo contra monente Grotio ex lege patet, dies fuisse numeratos, sabbatha non item. quod etiam firmissime colligit ipse Sal. van Til, erroris prius Frischmuthum arguens. § 11. n. 2. contra Maldenatum ait, non verum esse quod asserat: *non licuisse falcem in messem mittere ante oblatas in pentecoste primitias*: oblatio enim paschalis ex *bordeo* fiebat, de fructibus nondum elaboratis: pentecostalis ex *panibus triticeis* de demessis et elaboratis: illa messem antecedebat, haec sequebatur, ut pluribus § 5. et 6. ostendit. P. II. § 9. Sabbathum illud *deutero-praton* (i. e. *mensis secundi primum*) incidit in mensis secundi Iiar diem III. Aprilis vero XIV. ab oblatione manipuli XVII. id quod ex calculo astronomico demonstrat et confirmat. In epimetro euincit: hoc *sabbathum paschale* Ioh. V, 1. duas tantum hebdomadas Sabbathum deutero-praton ex sua sententia anteuertisse.

ΤΕΛΟΣ

τῶν ἐκλεκτῶν ἱερῶν

INDEX I. LOCORUM SCRIPTURÆ

pro occasione breuiter illustratorum.

Genes.	XXVII.	29.	pag.	125	Habac.	II.	3.4.	80.81.82
	XLIII.	32.		41	II. Macc.	VI.	30.	93
Exod.	IX.	16.	131. f.		Matth.	V.	14.	41
	XXXI.	17.		26		VI.	24.	41
	XXXII.	32.		120		VII.	18.	41
	XXXIII.	19.	128.	129		XXVI.	50.	54
Leu.	XII.	2.		87	Marc.	VI.	5.	41
Deuter.	VII.	6.		125		IX.	39.	41
	X.	15.		125	Luc.	I.	2.	28
	XXIX.	18.		100			35.78.	55
Iud.	IV.	18. 19.		49	Ioh.	I.	9.	76
	XIII.	19. 20.		49		III.	4.	41
II. Sam.	VII.	14.		6	Act.	IV.	20.	41
Iob.	XXXIII.	24.		71		XVII.	32.	111
Psal.	II.	7.		5		XX.	32.	28
	VIII.	6.		12	Rom.	III.	23.	3
	XXII.	22.		33		IV.	11.	117
		23.		15		VIII.	2.	55
	LXXVI.	2.		108	I. Cor.	IX.	13.	104
	LXXXIX.	52.		90		X.	21.	41
	CX.	4.		51		XIII.	12.	13
	CXVIII.	5.		33		XV.	50.	16
Prou.		I. 29.		125	II. Cor.	V.	6.	102
Eccl.	V.	5.		19			17.	83
Ies.	VIII.	17. 18.		15		XIII.	8.	41
	X.	22. 23.		137	Eph.	II.	2.	13
	XIX.	21.		109	Philipp.	III.	11.	111
	XXVI.	3.		83	Col.	II.	16.	1
	XXXVIII.	17.		34	I. Theff.	V.	5.8.	83
	XLIII.	13.		5	I. Tim.	II.	15.	118
	LI.	6.		10	I. Petr.	I.	25.	12
	LII.	13.		20		III.	21.	86
	LIII.	7.		57	II. Petr.	III.	5.	117
Ier.	IV.	1.		129			7.	13
	XXXI.	32.		61			8.9.	94. f.
Thren.	I.	14.		97	Apoc.	VI.	9.	103
Hos.	XIII.	3.		104				INDEX-

INDEX II. RERUM ET VOCUM PRÆCIPVARUM

A.

Α'γνοήματα num tantum sint peccata ignorantiae? p.	67
Accessio ad Deum non nisi per Schechinam.	58
Α'δύνατον quot modis dicatur?	41
Α'ιών vel Α'ιώνες quid?	2. f.
Α'νατάλλω significat et germinare	54
Α'ναλογίζομαι.	98
Α'νάστασις νεκρῶν et ἡ ἐκ νεκρῶν idem	111
Anchora notat etiam vncum	45
Angelus mortis quis?	16. 17
Α'ντὶ propter.	57. f.
Α'φ'έται qui?	37
Α'φ'ήμι non est verbum agonisticum.	37
Α'παύγασμα est vox relatiua.	3
Apostolus etiam dictus est pontifex V. T.	19
Appropinquare ex usu scripturae quid?	43
Α'ρτι significat hoc mundi seculum.	13
Α'ρχιερεὺς an ab ἀρχῇ dicatur?	38

B.

בְּיָמַי quid?	76
בָּרָא significat etiam praeferre.	125
בִּיר per manum alicuius de principali agente.	2
בָּעָבֶר constructum cum בָּ aspernari, negligere.	61
Benedicere est vel proprie vel improprie dictum.	53
Βεβαχῦτι sumitur duratiue.	12

C.

Catheceseos primae summa ap. protoplastos quae?	37
Cathecetae quomodo Athanasio dicti?	36
Coelorum mutatio mundique interitus qualis?	10
Comparatiuae enunciationes.	62
Confessio peccatorum a summo sacerdote facta qualis?	76
Consummatio seculorum cur vocetur tempus incarnati Christi?	74

D.

Διὰ etiam notat causam efficientem principalem.	2
significat in. p. 117. διὰ τὸ denotat quoque finem et ordinem.	9
δικαίωμα quid sit proprie? et quomodo a δικαιούνη differat?	34. 35
Discere Christi non solum est practicum et experimentale, sed et communicatiuum.	34
Domus pro familia, et domum praeparare, exstruere, pro generare.	20
Δόξα imago.	3
Dubitatio pontificia refellitur.	79

E.

ἐγγυῶ quid?	56
ἐἰ si in iuramentis negat.	22
ἐἰς ἡμᾶς, ὑμᾶς, nobis, vobis ebraismus.	12
de. p. 55. pro. 68.	
εἰσακτεῖν iuuare, seruare ebraismus.	33
εἰσερχομαι	

INDEX II. RERUM ET VOCUM PRAECIPVARUM

εἰσερχεσθαι εἰς τὸν κόσμον ebrais-
mus. 76

εἰρηνικός *gratus* ebraismus, 99

ἐλεγχ. quid? 84

ἐν *adiuxta*. ebraismus, 7

ἐξεγείρω.

Expectare quomodo Deus dica-
tur? 77

ἐπιπικεῖσθαι. 69

ἐπισυναγωγή. 79

ὑπερίστα. 95

χόρμενα quae dicantur? 44

G.

γενόμενος *factus* quomodo de
Filio Dei dicatur? 4

H.

Habere etiam dicitur ratione *usus*.
65

ἡδὴ *expectavit* quid proprie? 80

I.

ἱερεὺς de sacerdote V. T. emphati-
cum. 77

K.

κἀμνω. 98

καταρτίζω 105. 136

κόσμος num significet *rem abstru-*
sam? 76

κω. etiam *cadaver*. 23

L.

λαὸν *salvare* const. cum nominat. 102

Legatus etiam dictus est Pontifex
V. T. 19

Lex carnale *mandatum* unde dica-
tur? 55

M.

Μακροθυμία quomodo aptius
reddatur? 44

Mare rubrum unde? 91

Μεμφομαι 134

Messias maior Mose et Angelis 20

Μετέχειν etiam active *se ipsum par-*
ticipem facere 16

Μετριοπαθεῖν. 32

Μνιστρί *stare* et *sedere* quid notet?
59

Missae sacrificium refutatur. 75. 78

Mortem gustare quid? 14

mortis robur quid? 16

Mundi interitus qualis? 9. 10

N.

Νέφ. metaphorice quid? 95

Neutrum genus ap. Graecos de
personis. 53

ad integram orationem refertur.
77

adverbialiter sumtum cum arti-
culo facit adiectivum. 80

loco substantiui. 118

Νῦν significat hoc mundi seculum.
13

O.

ὄϊον. 121

Opprobrium Christi quid? 90

ὀφείζω. 108

ὅσον 81

P.

Πάρεσθαι. 11

Παρεσις et ἄφεςις idem. 113

T partim

INDEX II. RERUM ET VOCUM PRAECIPUARUM,

Partim-partim.	80	<i>Samael</i> quis?	17
Περὶ σσοτέως etiam <i>excessiue</i> et su-		<i>Servire sanctis</i> quid?	44
peruacanee.	10. 11	שׂוֹמֵר	92
Ποῦ? quid proprie significet?	91	<i>Sic</i> in iuramentis negat.	22
Πλειων.	84	<i>Stare et sedere</i> ministri quid notet?	95
Ποιεῖσθαι de Christo quomodo		<i>Supra coelestia</i> quae? et quomodo	
dicatur?	20	dicantur mundari?	73
Πόρνη.	92		
<i>Primogenitus</i> dicitur <i>Messias</i> etiam			
Vett. Ebraeis.	8		
<i>Prope esse</i> ex usu scripturae quid?			
	43		
Πρὸς etiam significat <i>de</i> vel <i>quoad</i> ,		Τελειόω hellenistice <i>consecro</i>	14.
<i>quod attinet.</i>	9		35
Πρὸς ὃν ἡμῖν ἐ λόγος cum quo		<i>Tempus</i> quomodo consideretur?	75
nobis res est.	31	<i>incarnati Christi</i> cur vocetur	
Προσχορίζω.	22	<i>consummatio seculorum.</i>	74
Προσφέρω.	98	תּוֹרָה quomodo accipiat?	52
Φωτίζεσθαι baptizari	41	Τραχηλίζω.	30
Φωτίζειν docere.	42	τύμπανον et τυμπανίζω.	93

Q.

Quies Dei die septima, et *quies Christi* quid innuat?

26. 27

R.

רָא quid significet?

84

S.

Σαββατισμός.

26

V.

Venire in mundum quid? 76
Vnctio quod habeat gradus?
Vocatio coelestis quomodo accipia-

tur?

19

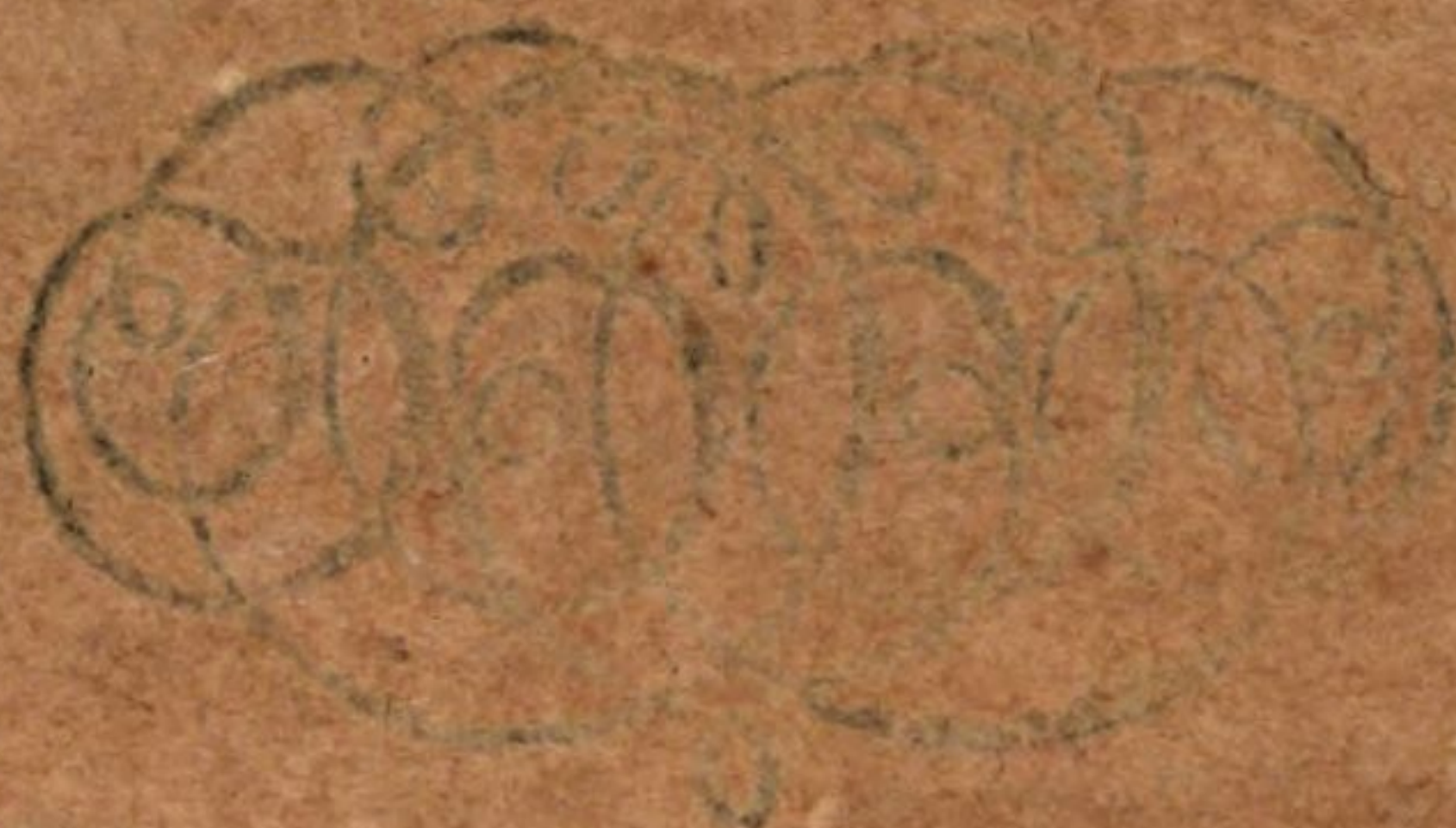
Y.

ὑπόστασις unde? et quid?
83. f.

INDEX II. RERUM ET VOCUM PRAECIPUARUM.

pag. I. lin. 13. leg. nucleo. p. 35. l. 4. adde Schomerum *b. l.* et Guffetium *Comm. L. E. pag. 882. O. P.* qui etiam pro *satisfactiōe iudiciali* sumit v. 16. et VIII. 4. ad Rom. p. 65. l. 26. leg. c. 5. pag. 87. l. 9. adde: de *fundatione seminis* s. posteritatis pariter accipit Guffetius *Comm. L. E. pag. 846. C. p. 115. l. 26.* post *donum iustitiae* claude parenthesin ante idem quod inceptam. p. 122. l. 14. lege *antanaclasis* in voce *ισογενής*.

Starke, Heinrich Benedikt,

Henr. Bened. Starki[i] Notae Selectae Criticae Philologicae Exegeticae In
Epist. S. Pauli ad Ebraeos Consultis etiam optimis quibusque interpretibus,
et dextre examinatis iuxta regulam Apostolicam Panta dokimazete. to kalon
katechete. Accedit Appendix Notarum In Loca Selecta Epistolae Ad Romanos.
Nempe cap. I, 4. III, 25. 26 V, 16.18. VI,4. VIII,3. XI, 15.16. et totius

Lipsiae 1710

4 Exeg. 832 t

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10354676-7

VD18 1047756